

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 2(91) 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Вітвіцький С. С. – ректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Заступник головного редактора:

Клемпарський М. М. – професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 4 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Відповідальний секретар:

Буга Г. С. – начальник відділу організації наукової роботи Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Відповідальний редактор:

Стецюк Р. І. – завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат філологічних наук, доцент

Члени редакційної колегії:

Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – начальник кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права, доцент (Азербайджанська Республіка); **Одажіу Ю. М.** – проректор Академії «Stefan cel Mare» МВС Республіки Молдова, доктор права (Республіка Молдова); **Бобкова А. Г.** – головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН, керівник Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, заслужений юрист України; **Буга В. В.** – декан факультету № 4 ДонДУВС, доктор юридичних наук, доцент; **Вапнярчук В. В.** – професор кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор; **Єпринцев П. С.** – декан факультету № 2 КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, доцент; **Захарченко А. М.** – головний спеціаліст відділу забезпечення якості освіти управління освітньої діяльності Департаменту освіти, науки та спорту Міністерства внутрішніх справ України, доктор юридичних наук, професор; **Зозуля Є. В.** – професор кафедри державно-правових дисциплін та безпеки життєдіяльності факультету № 2 КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Кононенко Т. В.** – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 ДонДУВС, доктор філософських наук, професор; **Лопатинська І. С.** – заступник декана факультету № 1 КННІ ДонДУВС, кандидат педагогічних наук, доцент; **Лоскутов Т. О.** – професор кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2 КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Мердова О. М.** – завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 ДонДУВС, кандидат юридичних наук, професор; **Мухіна Г. В.** – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 ДонДУВС, кандидат педагогічних наук, доцент; **Назимко Є. С.** – заступник директора Департаменту – начальник управління науки, інновацій та спорту Департаменту освіти, науки та спорту Міністерства внутрішніх справ України, доктор юридичних наук, професор; **Одерій О. В.** – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Петров Є. В.** – суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, доктор юридичних наук, професор; **Пилипенко Д. О.** – завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2 КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, доцент; **Халимон С. І.** – заступник начальника кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор.

Збірник наукових праць «Правовий часопис Донбасу»

включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)

з галузі знань Д «Бізнес, адміністрування та право»

(спеціальність: D8 – Право) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409
(додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ
(Протокол № 20 від 27 серпня 2025 р.)

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 1415 від 16.11.2023 р. (Ідентифікатор медіа R30-01960).

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Донецький державний університет внутрішніх справ (вул. Велика
Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25015, info@dnuvs.ukr.education, тел. (097) 9070107).

Періодичність: 4 рази на рік.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Електронна адреса видання: lj.dnuvs.ukr.education

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340; 340.1

DOI 10.32782/2523-4269-2025-91-3-8

Мозолюк-Боднар Людмила Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри правових та інформаційних технологій

*(Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти**«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»**Хмельницький інститут соціальних технологій, м. Хмельницький)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8200-5651>

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ЛЕГІТИМНОСТІ ТА ЛЕГАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Статтю присвячено дослідженню поняття легітимності та легальності державної влади. Наголошено на тому, що легітимність та легальність є основними аспектами, які забезпечують стабільність та правопорядок у суспільстві. Визначено, що легітимність влади гарантує її моральне та соціальне визнання серед громадян та різних соціальних груп. Узагальнено, що легальність стоїть на основі правової основи державної влади, забезпечуючи, щоб її дії відповідали законодавству та міжнародним правовим нормам. Розмежування понять легітимності та легальності важливе для розуміння механізмів, які забезпечують стабільність та ефективність функціонування держави. Акцентовано, що обидва аспекти (легітимність і легальність) взаємно доповнюють один одного, створюючи передумови для ефективної та стабільної державної діяльності.

Ключові слова: *легітимність, легальність, легітимація, державна влада, держава, громадянське суспільство.*

Постановка проблеми. Здатність держави ефективно реалізовувати свої функції і виконувати завдання безпосередньо залежить від легітимності та легальності її влади. Легітимна та легальна влада забезпечує не лише стабільність і безпеку в державі, але й довіру з боку громадян та міжнародної спільноти.

У контексті України питання легітимності та легальності державної влади стає ще більш актуальним. Тоді як держава повинна зберігати свою ефективність та реагувати на виклики війни, важливо також підтримувати легітимність влади в очах громадян. Роль громадянського суспільства, прозорість урядових рішень і здатність держави до гнучкої адаптації є важливими аспектами забезпечення легітимності та ефективності влади в умовах кризових ситуацій.

Проте відсутність чіткої дефініції та розмежування між поняттями «легітимність» та «легальність» потребують більш детального та структурованого аналізу цих понять. Це зумовлює важливість подальшого вивчення та уточнення цих категорій у правовій та політичній літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання легітимності та легальності державної влади були предметом дослідження багатьох науковців, зокрема таких, як А. В. Вігірінський, О. Я. Коваль, В. Б. Ковальчук, З. С. Кравцова, І. В. Музика, О. А. Назаренко, Е. Є. Регушевський, О. О. Сердюк, І. В. Силантьєва, В. Ф. Сіренко, М. І. Суржинський, Л. І. Яковлева.

Зокрема, А. В. Вігірінський досліджує вплив надзвичайних обставин, які виникають у дійсності, на трансформацію правопорядку без формального запровадження надзвичайних правових режимів. Науковець аналізує правову природу надзвичайного та воєнного станів, а також події Революції Гідності 2014 року, де зазначає, що, попри відступ від чинного законодавства, дії були легітимними з огляду на суспільно-політичну реальність і реалізацію народом права на опір. Авторем встановлено, що надзвичайні обставини фактично зумовили зміну публічної влади та легалізацію нового правопорядку [1, с. 22]. В. Б. Ковальчук визначає легітимність «як певний баланс між правом та політикою, між законністю, справедливістю та доцільністю. Монополія одного з цих елементів є загрозливою для легітимності. Вміння уникати крайнощів і знаходити компроміси між справедливістю, законністю та доцільністю є ознакою державної влади, яка є легітимною». Легітимність також передбачає суспільне визнання політичного режиму та підтримку зв'язку між владою і громадянським суспільством. Принцип політичної доцільності може як зміцнювати легітимність у кризові моменти, так і призводити до нестабільності, коли правові механізми не діють [2, с. 279–280]. Е. Є. Регушевський визначає, що «безмежна відданість і довіра до державної влади з боку суспільства можуть призвести до суттєвих перекосів у балансі легальності (конституційності) й легітимності. Звісно, це пов'язано переважно з низькою

правовою й політичною культурою, проте на практиці може виникати й навмисне, заангажоване небажання суспільства «тверезо» оцінювати дії влади, небажання звертати увагу на порушення норм права, зловживання повноваженнями, перевищення повноважень, узурпацію влади шляхом привласнення повноважень, що не належать відповідному державному органу» [3, с. 76].

Набули розвитку дослідження в іноземних джерелах. Так, С. Кадірова звертає увагу на взаємозв'язок між законністю, легітимністю та легітимацією влади та вважає, що проблема легітимності є актуальною для будь-якої влади, оскільки вона прагне стабільності, тривалого існування та підтримки з боку суспільства. Влада визнається легітимною, коли відповідає ціннісним орієнтирам громадян і має законне походження. Для справжньої легітимності необхідне дотримання певних умов, які сприяють формуванню та утворенню демократії [4, с. 123]. О. Водяніков, досліджуючи питання державного ладу України у воєнний час в контексті легітимності, стверджує, що відсутність виборів не означає відсутність легітимності. Конституційні положення України, демократичний консенсус та міжнародне визнання гарантують, що її уряд залишається конституційно легітимним, функціональним та відданим демократичним принципам. Заклики поставити під сумнів цю легітимність ігнорують конституційні гарантії України, історичний прецедент та необхідність безпеки стабільного керування під час воєнного часу [5].

Незважаючи на широкий спектр дослідження зазначеного питання, все ж такі залишається багато проблемних аспектів, які стосуються як теоретичних, так і практичних аспектів легітимності та легальності державної влади.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу дослідити сутність та правову природу понять легітимності та легальності державної влади, зокрема з визначенням їх змістовного наповнення, взаємозв'язку та розмежування.

Вклад основного матеріалу. Легітимність та легальність тісно пов'язані між собою, але зосереджуються на різних аспектах, що дає змогу глибше вивчити природу державної влади, її сприйняття суспільством і правовий статус. Так, В. Ф. Сіренко підкреслює важливість легітимності як категорії, яка відображає не тільки правову, але й соціальну та моральну правомірність державної влади. Легітимність, за його визначенням, означає справедливість, правильність, законність та доцільність державної влади з боку громадян, соціальних груп, класів і всього народу [6, с. 13].

Це визначення акцентує увагу на тому, що легітимність не є лише формальним визнанням влади, а також включає суб'єктивне сприйняття цієї влади громадянами. Важливим аспектом є те, що влада повинна бути визнана справедливою та доцільною в очах різних соціальних груп, оскільки це забезпечує її стабільність і підтримку в суспільстві. Отже, легітимність влади в контексті цієї думки передбачає комплексне уявлення про правомірність і моральність її функціонування, яке не обмежується лише юридичними аспектами, а також включає оцінку її справедливості та відповідності соціальним і політичним очікуванням населення. Тому для стабільності державної влади важливо, щоб вона отримувала підтримку не лише через формальні законні механізми, але й через позитивне сприйняття громадянами.

На важливості двостороннього характеру легітимності державної влади наголошує О. А. Назаренко,

зазначаючи, що легітимність – це внутрішнє визнання народом і зовнішнє визнання іншими державами. Легітимність державної влади ґрунтується на визнанні її законного права ухвалювати рішення, які мають загальнообов'язковий характер для всього суспільства [7, с. 25]. Це означає, що влада має підтримку громадян, оскільки її рішення вважаються справедливими, правомірними й такими, що відповідають інтересам населення. Без такого визнання навіть юридично законна влада може зазнавати опору або протидії з боку громадян чи соціальних груп, що ставить під сумнів її стабільність. Окрім того, зовнішнє визнання легітимності на міжнародному рівні є не менш важливим аспектом. Для міжнародної спільноти важливо визнати державу як суб'єкта міжнародних відносин, що відкриває можливості для дипломатичних відносин, економічних угод і політичної взаємодії на міжнародній арені. Без такого визнання держава може зіткнутися з ізоляцією або міжнародними санкціями, що значно ускладнює її функціонування. Таким чином, легітимність влади є комплексним процесом, що включає як внутрішню підтримку, так і міжнародне визнання, що разом забезпечують стабільність та ефективність держави.

Згідно з І. В. Музиною, легітимність – це підтримка, позитивне ставлення, довіра або визнання авторитету влади та державно-правових інститутів з боку суспільної думки, населення країни або великих соціальних груп [8, с. 31].

Загалом у юридичній науці існує два підходи до розуміння поняття «легітимність»: у широкому та вузькому сенсах. У вузькому розумінні легітимність часто розглядається як підтримка, довіра та визнання авторитету влади з боку суспільної думки. Це означає, що влада або її інститути мають право на керування і прийняття рішень, оскільки вони отримали визнання від населення. Легітимність у цьому контексті є основою для стабільності влади та її ефективного функціонування, оскільки саме підтримка з боку громадян дає змогу забезпечити реалізацію політичних рішень. У широкому розумінні легітимність трактується як результат процесу легітимації, що включає більш загальний, комплексний процес, в ході якого влада чи інститут отримують суспільне визнання та підтримку через певні механізми, які можуть включати демократичні вибори, правові та політичні реформи або інші форми взаємодії між державою та громадянами. У цьому разі легітимність охоплює не лише підтримку влади, але й загальний процес створення та утворення законності та правомірності її дій у суспільстві. Таким чином, різниця між вузьким та широким розумінням легітимності полягає в тому, що вузьке розуміння акцентує увагу на фактичному стані визнання та підтримки влади суспільством, тоді як широке охоплює весь процес формування такої підтримки та її інтеграцію в загальну структуру державної влади.

Схожим за змістом до легітимності є поняття легальності. Як вважає М. І. Суржинський, ці поняття наближені, але не однакові [9, с. 118]. На думку Л. І. Яковлева, легальність – це поняття, що означає законність, тобто дотримання політичною владою та її органами чинних юридичних норм, законів і процедур [10, с. 28]. Легальність передбачає, що дії держави або її представників відповідають встановленим правилам, що визначені законами, конституцією та іншими нормативно-правовими актами. Легальність полягає в тому, що органи влади діють у межах, передбачених законом,

їхня діяльність і рішення є юридично допустимими й такими, що не порушують наявних правових норм.

О. Я. Коваль слушно резюмує, що державна влада повинна бути легітимною, тобто визаною і підтриманою народом, та легальною, тобто закріпленою в чинному законодавстві, а також легалізованою, тобто визаною уповноваженим суб'єктом іноземної держави [11, с. 35]. Саме таке тлумачення є доволі змістовним. Легальність влади полягає в тому, щоб держава та її органи чітко дотримувались норм і принципів, встановлених чинним законодавством. Вона означає, що всі рішення та дії державних органів є законними і відповідають правовим вимогам [7, с. 25]. У цьому контексті легальність має більш конкретне юридичне значення порівняно з легітимністю, яка зосереджена на суспільному визнанні та підтримці влади. Легальність стосується формального аспекту: чи відповідають дії держави законам, а легітимність – соціальній прийнятності та підтримці цих дій.

Для аналізу та оцінки політико-правових явищ важливо усвідомити, що влада може бути легальною (тобто відповідати вимогам законодавства), але не бути легітимною (не отримувати підтримки населення). Легальність визначається через відповідність державної влади чинним законам, правовим нормам і процедурами, що встановлені в державі. Це поняття стосується формальної сторони влади та її дій, що можуть бути перевірені за юридичними критеріями. У цьому контексті легальність є «технічним» аспектом, що зумовлений наявністю юридичних підстав для здійснення владних функцій, ухвалення законів, реалізації прав і свобод.

Легітимність більше пов'язана із соціальними та психологічними аспектами. Це поняття охоплює ставлення суспільства до державної влади та її дій. Влада може бути легітимною, якщо її рішення вважаються справедливими, адекватними й такими, що відповідають інтересам суспільства, а також підтримуються громадянами. Легітимність залежить не просто від того, чи відповідає влада законам, але й від того, чи визнає її народ і суспільство загалом. У демократичному суспільстві важливо, щоб рішення влади були сприйняті як адекватні та справедливі, а також діяли на користь суспільного блага. Легальність – це поняття, що виражає формально-юридичну законність, об'єктом якої може бути влада, політичні інститути, політична діяльність. Легальність встановлюється і гарантується владою. На відміну від легітимності, що може бути харизматичною, легальність – раціональна. Форма легальної інституалізації влади – законодавство, зокрема про обрання парламенту, президента [12, с. 82].

Легальність влади є необхідною умовою для встановлення її легітимності. Це означає, що для того, щоб влада була сприйнята як легітимна, її дії мають відповідати законам і юридичним нормам. Водночас, навіть якщо влада діє в рамках законодавства, це не гарантує автоматично її легітимності в очах суспільства. Проте в ситуаціях, коли влада здійснює непопулярні чи суперечливі рішення, її легальність може стати стримуючим чинником, який запобігає повному зниженню легітимності.

У ситуаціях, коли органи влади порушують закон або здійснюють неадекватні дії, саме легальність може виявитися фактором, що тимчасово зберігає рівень довіри до цих органів, зокрема через правові механізми (наприклад, через судову систему або інші інститути контролю).

Отже, хоча легітимність і легальність часто співвідносяться, вони мають різну природу. Легальність є більше юридичною характеристикою, а легітимність – соціально-політичною та розглядається як багатоаспектне явище [13, с. 25–26]. Для забезпечення стабільності та ефективності державної влади необхідно, щоб вона була одночасно і легальною, і легітимною. Влада, що не має легітимності, може зіткнутися з протестами і невизнанням з боку суспільства, навіть якщо її дії відповідають законам.

Вивчаючи питання співвідношення досліджуваних понять, О. Я. Коваль акцентує увагу на тому, що легітимація – це процес, завдяки якому державна влада або інші інституції набуває легітимного статусу в очах суспільства. Цей процес включає суспільне визнання влади, подій або фактів, що є важливими для політичної та соціальної організації. Легітимація може бути здійснена через різні засоби, такі як вибори, референдуми або інші форми участі громадян у політичних процесах. Вона є динамічним процесом, який залежить від того, наскільки влада відповідає очікуванням суспільства, а також від розвитку суспільства, його політичної культури та історичних умов.

Легітимність – це статус або характеристика влади, яка є визаною суспільством як правомірна і справедлива. Вона визначається не тільки юридичними нормами, але й тим, чи підтримує владу населення, чи визнає її як справедливу. Легітимність має суб'єктивний характер, оскільки це відображення ставлення і оцінки конкретних груп або всього суспільства щодо влади. Легітимність влади не завжди пов'язана з її відповідністю законам (легальність).

Легальність є об'єктивною характеристикою, яка вимірюється згідно із законами та правовими стандартами. Вона не залежить від того, чи сприймається влада як справедлива чи несправедлива з точки зору суспільства. Легальність відповідає на питання «Чи відповідає влада законам?» і фокусується на процедурному аспекті правомірності її дій. Легальність або законність – це об'єктивна категорія, що оцінюється через дотримання законів і процедур. Легальність не гарантує, що влада буде сприйнята як легітимна суспільством. Однак протиставляти поняття легальності та легітимності не є некоректним, оскільки за умов демократичних політичних режимів саме легальність та процедура легалізації виступають тією необхідною умовою, яка дає змогу конституювати народну довіру до того чи іншого органу державної влади [12, с. 66].

Отже, навіть якщо влада діє відповідно до законів (легальна), вона може бути не визнана як легітимна в очах громадян, якщо її дії не відповідають їхнім очікуванням або загальним принципам справедливості. Поріг легітимності влади 30%, визначає, скільки громадян повинне довіряти владі, щоб вона вважалась легітимною. Врахування цього порогу в політиці важливе, оскільки він дає змогу визначити, наскільки сильно суспільство підтримує наявний режим. Важливо, що якщо рейтинг довіри владі опускається нижче певного рівня (наприклад, 30%), то влада може бути сприйнята як нелегітимна, навіть якщо її дії є юридично законними [14].

У своїх дослідженнях І. В. Силантьєва звертає увагу на органічну взаємозалежність громадянського суспільства та влади [15, с. 175–176]. Зокрема, за умови активної участі громадянського суспільства державна влада трансформується з форми авторитетного керування на легітимну інституцію публічної влади. У свою чергу, за

підтримки державної влади громадянське суспільство еволюціонує до якісно нового рівня організації суспільного життя, в основі якого лежать правові норми, дотримання законності та стабільний правопорядок.

Висновки. У розвитку громадянського суспільства закладено потужний потенціал для досягнення поєднання легітимності та легальності влади. Ідеальна ситуація, коли влада є і легітимною, і легальною, стає реальною, коли існують справжній діалог і співпраця між органами влади і громадянським суспільством. Це дає змогу побудувати стабільну та справедливу політичну систему, яка відповідає вимогам та потребам сучасного демократичного суспільства.

Легітимність та легальність є основними аспектами, які забезпечують стабільність та правопорядок у суспільстві. Легітимність гарантує, що влада має моральне та соціальне визнання серед громадян та різних соціальних груп. Вона забезпечує довіру до влади, створюючи умови для стабільного функціонування демократичних інститутів й збереження народовладдя. Якщо влада є легітимною, то рішення, які вона ухвалює, будуть сприйматися як справедливі та обґрунтовані більшістю населення, що сприяє соціальній злагоді та політичному консенсусу. Легальність стосується правової основи державної влади, забезпечуючи, щоб її дії відповідали законодавству та міжнародним правовим нормам. Легальність гарантує, що влада діє в правових межах, що є важливим для забезпечення прав і свобод громадян та захисту від зловживань владою.

Розмежування понять легітимності та легальності важливе для розуміння механізмів, які забезпечують стабільність та ефективність функціонування держави. В результаті обидва аспекти (легітимність і легальність) взаємно доповнюють один одного, створюючи передумови для ефективної та стабільної державної діяльності.

Список використаних джерел

1. Вігірінський А. В. Надзвичайні обставини як підстава формування правопорядку. Практичні аспекти легітимності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 86. Ч. 1. С. 22–29.
2. Ковальчук В. Б. Легітимність влади як правовий феномен та її прояви в умовах демократичної трансформації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 4 (28). С. 272–282.
3. Регушевський Є. С. Концептуальні питання легітимності державної влади та зменшення ризиків кризи влади час дії воєнного стану в Україні. *Нове українське право*. 2024. Вип. 1. С. 73–82.
4. Kadırova S. Legality, legitimacy and legitimation of political power: theoretical analysis. *International Journal on Integrated Education*. 2020. October. № 3 (10). P. 122–124. DOI: 10.31149/ijie.v3i10.701.
5. Vodiannikov O. Ukraine's Constitutional Order in Wartime: Elections, Continuity, and Legitimacy. *VerfBlog*. 2025./2/10. URL: <https://verfassungsblog.de/ukraines-constitution-in-wartime>. DOI: 10.59704/2b873706a8e84af9 (дата звернення: 16.05.2025).
6. Сіренко В. Ф. Про легальність та легітимність державної влади. Київ: Оріяни, 2006. 60 с.
7. Назаренко О. А. Легітимність та легальність державної влади: науково-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2017. № 4. Ч. 2. С. 22–25.
8. Музика І. В. Проблема легальності та легітимності норм права у соціологічному праворозумінні: історико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 31–35.
9. Суржинський М. І. Легітимність державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства (на прикладі України). *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 118–122.
10. Яковлева Л. І. Паритет легітимності та легальності: концептуальні засади політико-правового дискурсу. *Політикус*. 2020. № 2. С. 25–30.
11. Коваль О. Я. Теоретико-правові засади легітимності державної влади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 23. С. 32–36.
12. Коваль О. Я. Легітимність державної влади: співвідношення правових і моральних аспектів реалізації: ДИС.: ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2017. 230 с.
13. Кравцова З. С. До питання визначення поняття «легітимність державної влади»: конституційно-правовий аспект. URL: http://lsej.org.ua/1_2015/6.pdf (дата звернення: 18.03.2025).
14. Легітимність і легальність влади. URL: <https://com1.org.ua/legitimist-i-legalnist-vladi> (дата звернення: 18.03.2025).
15. Силантьєва І. В. Взаємодія політичної влади та громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 173–177.

Лише за умови легітимності та легальності державної влади можливе забезпечення повноцінного функціонування інститутів демократії та правового механізму захисту прав і свобод громадян. Коли державна влада одночасно є як легітимною, так і легальною, суспільство здатне повною мірою реалізувати свої соціально-політичні права та гарантії, а реалізація принципу народного суверенітету підтримується на відповідному рівні, що становить ключову передумову для утвердження демократичних засад та розвитку правової держави.

Для стабільності державної влади необхідно поєднувати легітимність і легальність. Без легальності влада може бути піддана сумнівам з точки зору її правомірності, а без легітимності навіть законна влада може бути неефективною через відсутність підтримки з боку населення.

Перспективи подальших розвідок. Подальші дослідження легітимності та легальності державної влади мають базуватися на інтеграції політологічного, правового, соціологічного та психологічного підходів, що дає змогу всебічно охопити як нормативну природу влади, так і її сприйняття суспільством. Основними напрямками подальших наукових розвідок є уточнення меж, відмінностей і взаємозв'язків між поняттями легальності та легітимності у випадках, коли влада є формально законною, але не має суспільного визнання, або навпаки; аналіз функціонування влади в умовах авторитарних режимів, де легальність часто забезпечується формальними процедурами, але легітимність залишається сумнівною; порівняльне дослідження проявів і механізмів легітимності у демократичних та авторитарних державах, зокрема з урахуванням сучасних викликів – політичної поляризації, гібридних режимів, впливу інформаційних технологій та міжнародного контексту.

References

1. Vihirynskiy, A. V. (2024). Nadzvychaini obstavyny yak pidstava formuvannya pravoporiadku [Extraordinary circumstances as a basic for the formation of the legal order: practical aspects of legitimacy]. *Praktychni aspekty lehytymnosti. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*, 86, 22–29 [in Ukrainian].
2. Kovalchuk, V. B. (2020). Lehytymnist vlady yak pravovyi fenomen ta yii proiavy v umovakh demokratychnoi transformatsii [Legitimacy of power as a legal phenomenon and its manifestations in the conditions of democratic transformation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*, 4 (28), 272–282 [in Ukrainian].
3. Rehushevskiy, E. Ye. (2024). Kontseptualni pytannia lehytymnosti derzhavnoi vlady ta zmeshennia ryzykiv kryzy vlady chas dii voiennoho stanu v Ukraini [Conceptual issues of the legitimacy of state authority and reduction of risk of crisis of authority under martial law in Ukraine]. *Nove ukrainske pravo*, 1, 73–82 [in Ukrainian].
4. Kadirova, S. (2020). Legality, legitimacy and legitimation of political power: theoretical analysis. *International Journal on Integrated Education*. <https://doi.org/10.31149/ijie.v3i10.701> [in English].
5. Vodiannikov, O. (2025). Ukraine's Constitutional Order in Wartime: Elections, Continuity, and Legitimacy. *VerfBlog*. <https://doi.org/10.59704/2b873706a8e84af9> [in English].
6. Sirenko, V. F. (2006). Pro lehalnist ta lehytymnist derzhavnoi vlady [About the legality and legitimacy of state power]. K.: Oriiany [in Ukrainian].
7. Nazarenko, O. A. (2017). Lehytymnist ta lehalnist derzhavnoi vlady: nauково-pravovyi analiz [Legitimacy and legality of state power: scientific and legal analysis]. *Pravo i suspilstvo*, 4, 2, 22–25 [in Ukrainian].
8. Muzyka, I. V. (2011). Problema lehalnosti ta lehytymnosti norm prava u sotsiologichnomu pravorozuminni: istoryko-pravovyi aspekt [The problem of legality and legitimacy of law in sociological law understanding: historical and legal aspect]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 3, 31–35 [in Ukrainian].
9. Surzhynskiy, M. I. (2020). Lehytymnist derzhavnykh orhaniv, yaki berut uchast u vyrishenni pytan hromadianstva (na prykladi Ukrainy) [The legitimacy of state bodies involved in resolving issues of citizenship (on the example of Ukraine)]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 1, 118–122 [in Ukrainian].
10. Yakovleva, L. I. (2020). Parytet lehytymnosti ta lehalnosti: kontseptualni zasady polityko-pravovoho dyskursu [Parity of Legitimacy and Legality: Conceptual Principles of Political and Legal Discourse]. *Politykus*, 2, 25–30 [in Ukrainian].
11. Koval, O. Ya. (2016). Teoretyko-pravovi zasady lehytymnosti derzhavnoi vlady [Theoretical and legal principles of legitimacy of state power]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*, 23, 32–36 [in Ukrainian].
12. Koval, O. Ya. (2017). Lehytymnist derzhavnoi vlady: spivvidnoshennia pravovykh i moralnykh aspektiv realizatsii [Legitimacy of state power: the correlation of legal and moral aspects of realization]. *Candidate's thesis* [in Ukrainian].
13. Kravtsova, Z. S. (2015). Do pytannia vyznachennia poniattia "lehytymatsiia derzhavnoi vlady": konstytutsiino-pravovyi aspekt [To the question of defining the concept of "legitimation of state power": constitutional and legal aspect]. Retrieved from http://lsej.org.ua/1_2015/6.pdf (data zvernennia: 18.03.2025) [in Ukrainian].
14. Lehytymnist i lehalnist vlady [The legitimacy and legality of power]. Retrieved from <https://com1.org.ua/legitimnist-i-legalnist-vlady> (data zvernennia: 18.03.2025) [in Ukrainian].
15. Sylantieva, I. V. (2023). Vzaiemodiiia politychnoi vlady ta hromadianskoho suspilstva: teoretyko-pravovyi aspekt [Interaction of political power and civil society: theoretical and legal aspect]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo*, 6, 173–177 [in Ukrainian].

Mozoliuk-Bodnar Liudmyla,

Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Legal and Information Technology

(Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution “Open International University of Human Development “Ukraine” Khmelnytskyi Institute of Social Technologies, Khmelnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8200-5651>

THE CONCEPT AND LEGAL NATURE OF THE LEGITIMACY AND LEGALITY OF STATE POWER

The article is devoted to the study of the concept of legitimacy and legality of state power. It is emphasized that legitimacy and legality are the main aspects that ensure stability and order in society.

It is determined that the legitimacy of power guarantees its moral and social recognition among citizens and different social groups. It provides trust in the authorities, creating conditions for the stable functioning of democratic institutions and preservation of democracy. If the authorities are legitimate, then the decisions it make will be perceived as fair and justified by the majority of the population, which contributes to social harmony and political consensus.

It is generalized that legality concerns the legal basis of state power, ensuring that its actions comply with legislation and international legal norms. Legality guarantees that the authorities operate within the legal limits, which is important for ensuring the rights and freedoms of citizens and protection against abuse of power.

The distinction between the concepts of legitimacy and legality is important for understanding the mechanisms that ensure the stability and efficiency of the state.

It is emphasized that both aspects (legitimacy and legality) mutually complement each other, creating the preconditions for effective and stable state activities. Only with the legitimacy and legality of state power can it ensure the full functioning of the institutions of democracy and the legal mechanism of protection of the rights and freedoms of citizens.

For the stability of state power, it is necessary to combine legitimacy and legality. Without legality, the authorities can be in doubt in terms of its validity, and without legitimacy, even legitimate power may be ineffective due to lack of support from the population.

Key words: *legitimacy, legality, legitimation, state power, state, civil society.*

Надіслано до редколегії 16.05.2025

УДК 340.15: 004.9:342.9
DOI 10.32782/2523-4269-2025-91-9-18

Пасічник Наталя Олексіївна,
доктор історичних наук, професор,
старший науковий співробітник секретаріату Вченої ради
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0923-9486>

Ріжняк Ренат Ярославович,
доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1977-9048>

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ В УКРАЇНІ (1990–2020-ТІ РР.)

*У статті досліджено еволюцію правового забезпечення інформатизації в Україні від 1990-х до 2020-х років. Виокремлено чотири етапи розвитку: формування базових засад; інституційне оформлення та систематизація; євроінтеграційний та цифровізаційний; сучасний етап цифрової трансформації. Автори акцентують увагу на проблемах несистемності та колізійності чинної нормативної бази, а також на викликах, пов'язаних із регулюванням штучного інтелекту, Big Data та блокчейну. У статті обґрунтовано необхідність кодифікації у вигляді «Кодексу інформаційного суспільства», який дозволив би уніфікувати національне законодавство та забезпечити його узгодженість з *acquis* ЄС.*

Ключові слова: інформатизація, інформаційне суспільство, інформаційне законодавство, цифрова трансформація, доступ до інформації, кібербезпека, персональні дані, європейська інтеграція.

Постановка проблеми. Становлення інформаційного суспільства є одним із ключових векторів розвитку сучасної цивілізації, що визначає нові параметри економічних, політичних та соціальних процесів. У глобалізованому світі доступ до інформації, цифровізація державного управління, розвиток комунікаційних технологій та формування цифрових прав людини стають стратегічними чинниками конкурентоспроможності держав. Для України, яка обрала європейський шлях розвитку, питання правового забезпечення інформатизації набуває особливого значення, оскільки від його ефективності залежить не лише технологічна модернізація, а й демократизація суспільних відносин, прозорість державного управління та інтеграція у світовий цифровий простір.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю простеження еволюції правових засад інформатизації в Україні протягом трьох десятиліть – від перших законів, що заклали нормативний фундамент інформаційної політики держави у 1990-ті роки, до сучасного етапу цифрової трансформації, спрямованої на реалізацію концепції «Держава у смартфоні». Вивчення

цього процесу дозволяє зрозуміти логіку поступових змін у законодавчій сфері, виявити тенденції, проблеми та перспективи подальшого розвитку нормативно-правового забезпечення інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування правових основ інформаційного суспільства в Україні та еволюції законодавчого забезпечення інформатизації належить до міждисциплінарних сфер дослідження, оскільки поєднує в собі положення теорії держави і права, конституційного права, інформаційного права, адміністративного права. Відповідно, вітчизняна наукова традиція охоплює як теоретико-правові праці, присвячені концепції інформаційного суспільства, так і спеціальні дослідження, що аналізують окремі нормативні акти, інституційні механізми та міжнародні стандарти у сфері цифровізації.

Загальнотеоретичні засади інформаційного суспільства та правового регулювання інформаційних відносин в Україні були предметом досліджень таких учених, як І. Арістова, В. Ткаченко [1], В. Брижко та ін. [2], О. Кохановська [3], В. Цимбалюк [4], О. Шевчук, Т. Кузь [5], які наголошували на значенні системності

правового забезпечення інформатизації та його гармонізації з європейськими стандартами. Р. Ріжняк в [6] провів аналіз розвитку нормативно-правового забезпечення впровадження інформатики та інформаційних технологій у закладах вищої освіти України. Праці цих авторів підкреслюють, що становлення інформаційного суспільства не можна звести лише до технічної модернізації – воно є насамперед правовим і соціальним явищем, яке змінює структуру суспільних відносин.

Історико-правовий аспект розвитку інформаційного законодавства в Україні досліджували С. Гончаренко [7], В. Панасюк [8], М. Швець [9], які виділяють кілька ключових етапів: прийняття базових законів у 1990-х роках; формування інституційного забезпечення в 2000-х; адаптацію до європейських стандартів у 2010-х; цифрову трансформацію та впровадження нових регуляторних практик у 2020-х роках. Дослідники акцентують увагу на тому, що правове поле України розвивалося у відповідь на нові виклики: спочатку – необхідність гарантувати свободу доступу до інформації та розвиток телекомунікацій, а згодом – потреба у правовому регулюванні захисту персональних даних, електронного документообігу, кібербезпеки.

Значну увагу у вітчизняній науці приділено питанням правового регулювання доступу до інформації та прозорості державного управління. Зокрема, роботи О. Бурби [10], І. Коліушка [11] аналізують прийняття Закону «Про доступ до публічної інформації» (2011 р.) як переломного моменту у демократизації інформаційних відносин в Україні. Ці дослідження підкреслюють, що правові механізми доступу до даних стали базовим елементом побудови «відкритої держави».

У сфері захисту персональних даних і наближення українського законодавства до європейського GDPR важливими є напрацювання І. Похиленко [12], О. Балануци [13], які вказують на проблеми колізійності та недостатньої адаптованості норм українського права до європейських вимог.

Напрямок кібербезпеки та інформаційної безпеки представлений працями В. Липкана, Ю. Максименко та В. Желіховського [14], М. Карчевського [15], які аналізують нормативно-правове забезпечення захисту критичної інфраструктури, формування кіберполітики та міжнародну співпрацю України у цій сфері. Особлива увага приділяється Закону «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (2017 р.), що започаткував системний підхід до протидії кіберзагрозам.

У контексті електронного урядування та цифровізації державних послуг окремі аспекти досліджували А. Семенченко, В. Дрешпак [16], які відзначають, що запровадження електронного документообігу, цифрового підпису та системи «Дія» є не лише технічними, але й нормативними інноваціями. Їхні роботи демонструють поступову трансформацію держави у сервісно-орієнтовану структуру.

Водночас у науковій літературі існують і дискусійні моменти. Частина авторів (зокрема, С. Гончаренко [7], В. Панасюк [8]) стверджує, що українське інформаційне законодавство розвивалося фрагментарно, реагуючи на окремі виклики, без належної кодифікації. Інші дослідники (наприклад, В. Брижко та ін. [2]) наголошують на поступовому формуванні цілісної системи, яка, хоча й має недоліки, все ж демонструє певну логіку та внутрішню узгодженість.

Окремий напрям досліджень пов'язаний з міжнародно-правовим виміром інформатизації. Тут варто виділити роботи І. Арістової, В. Ткаченко [1],

Н. Попова [17], які вказують на значний вплив міжнародних стандартів (ООН, Ради Європи, ЄС) на формування національного законодавства України. Особливо підкреслюється роль Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2014 р.), яка закріпила зобов'язання у сфері захисту даних, телекомунікацій та цифрового ринку.

Узагальнюючи, можна констатувати, що наукова література містить значний масив праць, присвячених окремим аспектам інформатизації та правового забезпечення інформаційних відносин. Проте комплексні історико-правові дослідження, які систематично простежують еволюцію правового підґрунтя України у цій сфері протягом трьох десятиліть, зустрічаються рідше. Це й обумовлює необхідність подальшого аналізу, що враховує не лише окремі нормативно-правові акти, а й їхню взаємодію, логіку розвитку та узгодженість із міжнародними тенденціями.

Метою статті є комплексний аналіз етапів розвитку правового забезпечення інформатизації в Україні у 1990–2020-х роках. Завдання дослідження полягають у: визначенні хронологічних періодів еволюції правового регулювання; аналізі ключових нормативно-правових актів, що визначали політику держави у сфері інформатизації; з'ясуванні впливу міжнародних та європейських стандартів на національне законодавство; окресленні основних проблем і перспектив його удосконалення.

Методологічною основою дослідження є історико-правовий метод, який дозволяє простежити динаміку розвитку законодавства у сфері інформатизації; порівняльно-правовий метод, що забезпечує аналіз взаємозв'язку національних норм із міжнародними та європейськими стандартами; а також системний підхід, який дає можливість розглядати правове регулювання інформаційних відносин як цілісну багаторівневу структуру.

Виклад основного матеріалу. Період 1990-х років став вихідною точкою для формування нормативно-правових засад інформаційного суспільства в Україні. У цей час, після проголошення незалежності, перед державою постало завдання побудови нової системи суспільних відносин, у тому числі у сфері інформатизації та використання сучасних комунікаційних технологій. Саме в цей період було закладено основи національного інформаційного законодавства, яке, незважаючи на певну фрагментарність, визначило вектор подальшого розвитку правового регулювання у сфері інформації та інформатизації. Першим і ключовим нормативно-правовим актом, що започаткував правове регулювання у сфері інформаційних відносин, став Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року [21]. Він мав комплексний характер і визначав загальні засади інформаційної політики держави, права та обов'язки учасників інформаційних відносин, гарантії реалізації права на інформацію. У ньому вперше на законодавчому рівні були закріплені базові дефініції, такі як «інформація», «доступ до інформації», «суб'єкти інформаційних відносин». Закон заклав правові підвалини свободи інформації та прозорості суспільних процесів, створивши правове поле для демократизації державного управління. Водночас, попри свою новизну, він залишався рамковим і не міг повною мірою регулювати швидкоплинні процеси у сфері розвитку інформаційних технологій.

Подальший розвиток законодавчої бази відбувся у напрямі врегулювання специфічних сфер інформаційних відносин. Зокрема, у 1993 році було ухвалено Закон України «Про науково-технічну інформацію» [19], що

визначив порядок збирання, зберігання, обробки та поширення науково-технічних відомостей. Цей акт закріпив правові основи формування та функціонування Державної системи науково-технічної інформації, сприяв розвитку спеціалізованих інформаційних ресурсів і створював умови для інтеграції української науки у світовий інформаційний простір. Важливо, що закон вперше визнав інформацію у сфері науки та техніки специфічним ресурсом, який потребує державного захисту та організаційного забезпечення.

З поширенням автоматизованих систем та зростанням ролі комп'ютерних технологій виникла нагальна потреба у регулюванні питань безпеки інформації. Ця проблема знайшла своє відображення в Законі України «Про захист інформації в автоматизованих системах» від 1994 року [20]. Документ започаткував формування правових засад інформаційної безпеки, закріпив основні принципи захисту даних від несанкціонованого доступу, визначив вимоги до сертифікації програмних і технічних засобів захисту, а також передбачив відповідальність за порушення встановлених правил. Прийняття цього закону стало своєчасною реакцією держави на нові виклики, пов'язані з поширенням комп'ютерних технологій, і засвідчило усвідомлення потреби гарантувати безпеку інформаційних ресурсів.

Завершальним етапом у формуванні правових засад інформатизації 1990-х років стало ухвалення Закону України «Про Національну програму інформатизації» від 1998 року [21]. Він мав стратегічне значення, оскільки визначав напрями, принципи та механізми реалізації державної політики у сфері інформатизації. Закон передбачав створення єдиної інформаційної інфраструктури, розвиток телекомунікаційних мереж, формування інформаційних ресурсів, упровадження сучасних інформаційних технологій у державному управлінні, освіті, науці та економіці. Важливою особливістю цього акту було визначення програмно-цільового підходу до інформатизації, що передбачав не лише нормативне, а й організаційне та фінансове забезпечення реалізації Програми.

Загалом, законодавчі ініціативи 1990-х років мали низку спільних характеристик. Насамперед, для цього етапу була притаманна фрагментарність правового регулювання. Кожен закон вирішував конкретне завдання у певній сфері: забезпечення загального права на інформацію, розвиток науково-технічної інформації, захист даних в автоматизованих системах чи стратегічне планування інформатизації. Відсутність єдиної концептуальної моделі та систематизації законодавства обумовлювала виникнення певних прогалин і колізій у регулюванні інформаційних відносин. Водночас спостерігалася чітка орієнтація на інституційне оформлення інформаційних відносин. Ухвалені закони сприяли формуванню інституційної структури державної політики у сфері інформації та інформатизації. Вони закріплювали нові категорії («право на інформацію», «науково-технічна інформація», «захист інформації в автоматизованих системах»), створювали передумови для розвитку державних інформаційних ресурсів, визначали завдання для виконавчих органів влади.

Отже, попри відсутність комплексності, нормативно-правові акти 1990-х років заклали фундамент для подальшого формування правових засад інформаційного суспільства в Україні. Саме в цей період держава вперше на законодавчому рівні визнала інформацію як особливу категорію суспільних відносин, що потребує правового регулювання та спеціальної політики.

Початок 2000-х років ознаменувався новим етапом у розвитку правових засад інформаційного суспільства в Україні. Якщо 1990-ті роки були періодом формування базових правових норм, то 2000-ті характеризувалися розширенням сфери правового регулювання, створенням інституційних передумов для електронного урядування та початком систематизації нормативно-правових актів у сфері інформаційних відносин. Цей період збігся з активним розвитком цифрових технологій, поширенням Інтернету, мобільного зв'язку та електронних комунікацій, що зумовило потребу в оновленні законодавчої бази. Важливим кроком у цьому напрямі стало ухвалення у 2003 році Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [22]. Він визначив правовий статус електронного документа, закріпив принцип його юридичної рівності з паперовим носієм та встановив правила функціонування електронного документообігу. Цей закон створив основу для запровадження цифрових технологій у діяльність органів державної влади, бізнесу та громадянського суспільства. Тісно пов'язаний із ним Закон України «Про електронний цифровий підпис» (2003 р.) [23] регламентував порядок створення, використання та правове значення електронного підпису. Його прийняття було необхідною передумовою для забезпечення автентичності електронних документів та захисту від підробок. Цей закон також визначав вимоги до центрів сертифікації ключів та механізми їхньої діяльності, що дозволило започаткувати практику використання електронного підпису в адміністративних та комерційних відносинах.

У тому ж 2003 році був ухвалений Закон України «Про телекомунікації» [24], який став першим комплексним актом у сфері регулювання телекомунікаційної галузі. Він визначив принципи діяльності операторів та провайдерів, порядок надання телекомунікаційних послуг, а також встановив правові основи державного регулювання галузі. Прийняття цього закону сприяло розвитку конкурентного ринку телекомунікацій, інтеграції українського законодавства з міжнародними стандартами та забезпеченню доступності телекомунікаційних послуг для громадян.

Завершальним акордом другого етапу стало ухвалення у 2010 році Закону України «Про захист персональних даних» [25]. Він запровадив правові механізми захисту прав громадян у сфері обробки персональної інформації, визначив поняття «персональні дані», «база персональних даних», «власник даних». Закон встановив вимоги до їх збирання, обробки, зберігання та поширення, закріпив права суб'єктів персональних даних та обов'язки розпорядників. Цей нормативний акт став першим кроком України до гармонізації законодавства у сфері захисту даних з європейськими стандартами, хоча на початковому етапі його застосування супроводжувалося низкою проблем, пов'язаних із колізійністю та нечіткістю окремих норм.

Загалом, прийняті у 2000-х роках нормативні акти створили інституційну основу для становлення електронного урядування в Україні. Закони про електронні документи та електронний цифровий підпис фактично започаткували процес переведення частини адміністративних процедур у цифровий формат. Це відкрило можливості для розвитку електронного документообігу в органах державної влади, започаткування надання електронних адміністративних послуг, поступової інтеграції інформаційних систем органів виконавчої влади. Особливе значення мало впровадження інституту захисту персональних даних. Закон 2010 року не лише

регламентував права та обов'язки суб'єктів інформаційних відносин, а й сприяв формуванню нової галузі державного управління – системи захисту приватності та персональної інформації. Ця сфера згодом стала однією з ключових у процесі цифрової трансформації, оскільки визначає баланс між потребами розвитку інформаційних технологій та правами людини. Отже, у 2000-х роках відбулося інституційне оформлення низки правових інститутів: електронного документа, електронного підпису, телекомунікаційних послуг, захисту персональних даних. Вони стали основою для подальшого розвитку електронного урядування, електронної комерції, цифрових сервісів та систем кіберзахисту.

Значний вплив на розвиток інформаційного законодавства України у 2000-х роках справили міжнародні зобов'язання держави. Україна приєдналася до низки міжнародних документів Ради Європи, зокрема до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (Конвенція № 108, 1981 р.) [26], що зумовило необхідність гармонізації національного законодавства у сфері приватності та персональних даних. Крім того, співпраця з Європейським Союзом у межах програм TACIS та «Східного партнерства» орієнтувала Україну на адаптацію законодавства до європейських стандартів у сфері телекомунікацій, електронного документообігу та інформаційної безпеки. Цей процес заклав підґрунтя для подальшої інтеграції України у єдиний цифровий ринок ЄС та вплинув на розробку нормативно-правових актів у сфері захисту персональних даних. Як наслідок, міжнародно-правові зобов'язання стали важливим чинником, що стимулював модернізацію українського законодавства. Вони не лише окреслили напрями його розвитку, а й створили передумови для наближення національних стандартів до європейських і світових практик.

Період 2010-х років у розвитку правових засад інформаційного суспільства України позначився якісним зрушенням від інституційного становлення до системної інтеграції європейських стандартів, розбудови правових механізмів кібербезпеки та впровадження електронної демократії. Цей етап став переломним у зв'язку з активізацією процесів євроінтеграції, підписанням Угоди про асоціацію з ЄС (2014 р.) та необхідністю забезпечити відповідність національного законодавства ключовим нормам і принципам права Європейського Союзу. Важливою віхою стало оновлення базового Закону України «Про інформацію» у 2011 році [27]. Його нова редакція суттєво розширила понятійний апарат, врегулювала класифікацію інформації за різними критеріями (відкрита, з обмеженим доступом, конфіденційна, службова, таємна тощо), закріпила гарантії реалізації конституційного права на інформацію. Закон також увів низку нових правових механізмів, спрямованих на гармонізацію із законодавством Ради Європи та ЄС. Того ж року був ухвалений Закон України «Про доступ до публічної інформації» [28], який став одним із ключових для забезпечення прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Закон закріпив принципи відкритості державної інформації, визначив порядок доступу громадян до офіційних документів та інформаційних ресурсів, встановив чіткі строки і процедури надання відповідей на запити. Його прийняття мало велике значення у процесі наближення України до європейських демократичних стандартів і сприяло розвитку громадського контролю.

Важливим напрямом правової еволюції стало вдосконалення механізмів захисту персональних даних.

Початковий Закон 2010 року [29] у процесі імплементації виявив низку колізій і суперечностей, що вимагали змін. У контексті підписання Угоди про асоціацію з ЄС і набрання чинності Загальним регламентом про захист даних (GDPR) у 2016–2018 рр., Україна внесла низку поправок до законодавства [30]. Це стосувалося уточнення понять «згода суб'єкта даних», «чутливі дані», «обробка даних», запровадження механізмів незалежного контролю за дотриманням правил обробки інформації. У результаті було розпочато поступове наближення до надбання спільноти (acquis) з ЄС у сфері приватності.

Події 2014 року, зокрема агресія Російської Федерації та кібератаки на інформаційні системи державних органів і об'єктів критичної інфраструктури, актуалізували проблему правового забезпечення кібербезпеки. Відповіддю на ці виклики стало ухвалення у 2017 році Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [31]. Закон визначив правові та організаційні засади функціонування національної системи кібербезпеки, встановив компетенції основних суб'єктів – Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Національної поліції, Збройних сил України. Він також увів поняття «кіберзагроза», «кіберінцидент», «кіберзахист», визначив завдання державної політики у сфері кібербезпеки, зокрема захист об'єктів критичної інфраструктури. У розвиток положень цього закону був прийнятий стратегічний документ – Стратегія кібербезпеки України (2016 р., оновлена у 2021 р.) [32], який визначив пріоритетні напрями політики: протидія кіберзлочинності, розвиток кібероборони, міжнародне співробітництво у сфері кіберзахисту. Завдяки цьому відбулося інституційне оформлення кібербезпечового сектору як невід'ємної складової національної безпеки України.

Паралельно з формуванням інфраструктури кіберзахисту в Україні активно розвивалася електронна демократія – система правових та організаційних механізмів, яка дозволила громадянам безпосередньо впливати на ухвалення рішень через цифрові технології. З 2015 року в Україні було запроваджено інститут електронних петицій як один із інструментів прямої демократії. Норми щодо цього інституту були закріплені у змінах до Закону України «Про звернення громадян» [33], що надало можливість громадянам подавати свої пропозиції до органів влади в електронній формі, а також зобов'язало ці органи розглядати петиції, які зібрали визначену кількість підписів.

Ще одним кроком стало впровадження політики відкритих даних. Урядова постанова 2015 року [34] передбачала створення Єдиного державного веб-порталу відкритих даних, який забезпечує доступ громадян до масивів публічної інформації у форматі відкритих даних. Це сприяло підвищенню прозорості державного управління, розвитку громадського контролю та стимулювало розвиток IT-ринку, зокрема створення стартапів на основі використання відкритих державних реєстрів.

Загалом, у 2010-х роках електронна демократія в Україні почала набувати реальних форм, інтегруючи європейські стандарти відкритості та прозорості у практику державного управління. Євроінтеграційний і цифровізаційний етап розвитку правових засад інформаційного суспільства в Україні 2010-тих років характеризується комплексністю та орієнтацією на європейські стандарти. Прийняття низки нормативно-правових актів заклали фундамент для інтеграції до

правового простору ЄС, вперше визначили національну систему кібербезпеки, розширили можливості громадянської участі та забезпечив новий рівень прозорості державного управління. У сукупності ці зміни свідчили про перехід України від етапу формального правового закріплення до якісної модернізації та цифрової трансформації, орієнтованої на інтеграцію в європейський простір і побудову демократичної, відкритої, безпечної інформаційної держави.

Початок 2020-х років ознаменувався якісними змінами у нормативно-правовій базі України у сфері цифровізації, що визначають сучасний вектор розвитку інформаційного суспільства. Центральне місце серед цих нововведень посідає Закон України «Про електронні комунікації» (2020 р.) [35]. Він прийшов на зміну застарілому Закону «Про телекомунікації» (2003 р.) і запровадив європейську модель регулювання електронних комунікацій відповідно до Директив ЄС. Закон встановив принципи функціонування ринку електронних комунікацій, правила доступу операторів до інфраструктури, гарантії для споживачів послуг, а також механізми державного регулювання та контролю. Важливим елементом сучасної цифрової екосистеми став Закон України «Про електронні довірчі послуги» (2017 р.) [36], який у 2020–2022 рр. був доповнений новими положеннями щодо вдосконалення використання електронного підпису, печаток, часових міток та засобів автентифікації. Ці зміни створили умови для широкого застосування електронних сервісів, зокрема мобільного додатку «Дія», який став символом політики «Держава у смартфоні». Новим напрямом стало формування законодавчих засад просторової інформації. Закон України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» (2020 р.) [37] унормував правила збору, обробки, використання та поширення геопросторових даних, що має важливе значення для розвитку цифрової економіки, містобудування, екологічного моніторингу та оборони. Крім того, у 2020-х роках розпочалася робота проєктів нормативних актів у сферах штучного інтелекту, цифрової ідентифікації та мобільних застосунків. Міністерство цифрової трансформації України виступило ініціатором створення законодавчих умов для правового регулювання використання технологій AI, забезпечення електронної ідентифікації громадян відповідно до стандартів eIDAS, а також нормативного закріплення статусу додатку «Дія» як інтеграційної платформи державних послуг [38]. Це відображає загальносвітову тенденцію переходу від інституційних засад до регулювання нових цифрових феноменів.

Правове забезпечення сучасного етапу цифрової трансформації тісно пов'язане зі стратегічним плануванням. Ще у 2018 році Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки [39], яка заклала основи переходу до цифрової моделі господарювання, розвитку електронних сервісів та створення умов для впровадження інновацій. Продовженням цієї лінії стала Стратегія цифрової трансформації (2021 р.) [40], яка визначила ключові напрями державної політики: розвиток цифрових інфраструктур, формування електронних реєстрів і платформ, цифровізація публічних послуг, розвиток цифрових компетентностей населення, а також інтеграція у європейський цифровий простір. У рамках цієї стратегії запроваджено масштабні ініціативи, серед яких – розширення функціоналу «Дії», електронні виборчі технології, розвиток цифрової освіти. Важливо, що стратегічні документи України

передбачають створення умов для цифрової інклюзії, тобто забезпечення рівного доступу громадян до цифрових сервісів незалежно від віку, місця проживання чи соціального статусу. Це відображає прагнення до демократизації інформаційного суспільства у нових технологічних умовах. Крім того, сучасний етап розвитку інформаційного суспільства в Україні неможливо розглядати поза контекстом євроінтеграції. Однією з головних цілей державної політики є гармонізація національного законодавства з правом ЄС, зокрема із прийнятими у 2020–2022 рр. Digital Services Act (DSA) та Digital Markets Act (DMA) [41]. Ці документи Європейського Союзу формують нові стандарти для цифрових платформ, послуг і ринків, зосереджуючись на питаннях конкуренції, захисту користувачів, прозорості алгоритмів та відповідальності онлайн-посередників. Україна, в межах Угоди про асоціацію та у контексті набуття статусу кандидата на членство в ЄС (2022 р.), взяла на себе зобов'язання імплементувати ключові норми DSA і DMA у національне законодавство. Це означає необхідність не лише адаптації правових механізмів у сфері цифрових ринків і послуг, але й інтеграції до Єдиного цифрового ринку ЄС та синхронізації розвитку власних цифрових інституцій (зокрема системи «Дія») з європейськими стандартами інтероперабельності, захисту персональних даних, електронної ідентифікації та довірчих послуг.

Обговорення. 1. В цілому погоджуючись зі значенням інформатизаційних процесів в Україні як передумови зміцнення демократичності, відкритості та конкурентоспроможності держави у глобалізованому світі, слід означити проблеми та перспективи розвитку нормативно-правового забезпечення інформатизації. Протягом трьох десятиліть незалежності Україна здійснила значні кроки у напрямі формування правової бази інформаційного суспільства, однак сучасний стан нормативно-правового регулювання інформатизації залишається фрагментарним і суперечливим. Прийняття численних спеціальних законів («Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про електронні довірчі послуги», «Про електронні комунікації» тощо) створило багатовимірну та багатошарову систему регуляторних норм [42], але відсутність їх комплексної узгодженості призводить до правових колізій. Зокрема, на практиці виникають труднощі із застосуванням норм про захист персональних даних, які одночасно регулюються національним законом 2010 р. та вимогами Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR), що став орієнтиром для української правотворчості. Подібні суперечності виявляються також у сфері кібербезпеки, де стратегічні документи та окремі закони не завжди корелюють між собою, утворюючи прогалини у практичній імплементації. Ще однією проблемою є надмірна кількість підзаконних актів, які регулюють специфічні сфери (електронний документообіг, діяльність реєстрів, автентифікаційні процедури тощо), але не інтегровані у єдиний нормативний масив. У результаті суб'єкти інформаційних відносин часто змушені діяти в умовах неоднозначного правового поля, що знижує передбачуваність і стабільність правозастосування. Загалом, ключовим викликом сучасного етапу є систематизація та уніфікація законодавства, усунення дублювань і колізій, формування чіткої ієрархії нормативно-правових актів у сфері інформатизації.

2. Становлення цифрової економіки актуалізує появу нових феноменів, які не мають належного правового врегулювання в Україні. Передусім це

штучний інтелект (ШІ), використання якого ставить низку питань: визначення правового статусу автономних систем, відповідальності за шкоду, заподіяну алгоритмами, захисту прав інтелектуальної власності на продукти, створені ШІ, а також забезпечення етичних стандартів використання технологій. Другою площинною є правове регулювання Big Data, що передбачає не лише технічні, а й юридичні аспекти: порядок збору, зберігання та обробки масивів даних, забезпечення конфіденційності, захисту від зловживань та монополізації. В Україні поки що немає системного закону, який би визначав правила роботи з великими даними, хоча вони дедалі частіше використовуються у банківській, медичній, транспортній та інших сферах. Окремим напрямом є використання блокчейн-технологій, зокрема у фінансовій та адміністративній сферах. Незважаючи на те, що з 2021 р. в Україні діє Закон «Про віртуальні активи», він ще не створив цілісного правового середовища для розвитку блокчейну. Неврегульованими залишаються питання юридичної сили «смарт-контрактів», забезпечення кіберстійкості децентралізованих систем, оподаткування та контролю трансакцій у блокчейн-мережах. Загалом, виклики ШІ, Big Data та блокчейну вимагають від українських законодавців не лише адаптації до міжнародних стандартів, а й створення нових правових механізмів, здатних забезпечити баланс між інноваціями, безпекою та захистом прав людини.

3. Вирішення зазначених проблем дедалі частіше пов'язується у наукових і практичних колах із необхідністю розробки комплексного кодифікованого акту – умовного «Кодексу інформаційного суспільства». Його прийняття дозволило б: а) систематизувати існуючі норми у сфері інформаційних відносин, усунувши дублювання та суперечності; б) закріпити єдину термінологічну базу для інформаційного, телекомунікаційного, цифрового та кібернетичного законодавства; в) інтегрувати національні стандарти з європейськими правовими актами (GDPR, DSA, DMA, eIDAS); г) забезпечити комплексне регулювання новітніх цифрових технологій (штучний інтелект, блокчейн, великі дані, квантові обчислення). Створення такого Кодексу могло б стати результатом багаторівневого наукового і практичного діалогу між державними органами, науковими установами, бізнесом та громадянським суспільством.

Його ухвалення забезпечило б стабільність правового регулювання, підвищило б інвестиційну привабливість України та сприяло б її швидкій інтеграції до Єдиного цифрового ринку ЄС.

Висновки. Таким чином, у ході дослідження простежено еволюцію законодавчого забезпечення інформатизації в Україні від початкових кроків 1990-х років до сучасного етапу цифрової трансформації. Встановлено, що протягом трьох десятиліть національна правова база пройшла кілька етапів розвитку: від закріплення базових засад інформаційних відносин та формування Національної програми інформатизації до впровадження європейських стандартів прозорості, захисту персональних даних і кібербезпеки, а нині – до комплексної політики цифрової трансформації. Аналіз показав, що:

- 1990-ті роки заклали фундамент правового регулювання інформаційної сфери, але характеризувалися фрагментарністю та відсутністю системної концепції.
- 2000-ті роки стали етапом інституційного оформлення електронного документообігу, електронного підпису, телекомунікацій та захисту персональних даних.
- 2010-ті роки позначилися адаптацією до європейських стандартів, розвитком механізмів доступу до публічної інформації, кібербезпеки та електронної демократії.
- 2020-ті роки визначаються масштабною цифровою трансформацією в межах політики «Держава у смартфоні», впровадженням стратегій цифрової економіки та гармонізацією з цифровим правом ЄС.

Разом із тим, попри значні досягнення, сучасне правове поле України у сфері інформатизації має низку проблем: несистемність, наявність колізій між окремими актами, відставання від темпів розвитку технологій (штучний інтелект, Big Data, блокчейн). Це актуалізує потребу в кодифікації – створенні єдиного «Кодексу інформаційного суспільства» чи уніфікованої законодавчої бази, яка б забезпечила комплексність регулювання та узгодженість з acquis ЄС.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у поглибленому аналізі впливу новітніх цифрових технологій на правове регулювання, дослідженні міжнародних стандартів у сфері штучного інтелекту й кібербезпеки та розробці моделей інтеграції українського законодавства в європейський цифровий простір.

Список використаних джерел

1. Арістова І. В., Ткаченко В. В. Інформаційне законодавство України: проблеми адаптації до міжнародних правових стандартів : монографія. Київ : Редакційно-видавничий центр НУБіП України, 2015. 185 с.
2. Брижко В. М. Інформаційне суспільство: Дефініції: людина, її права, інформація, інформатика, інформатизація, телекомунікації, інтелектуальна власність, ліцензування, сертифікація, економіка, ринок, юриспруденція. В. М. Брижко, О. М. Гальченко, В. С. Цимбалюк, О. А. Орехов, А. М. Чорнобров. Київ : Інтеграл, 2002. 219 с.
3. Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 531 с.
4. Цимбалюк В. С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства : монографія. Київ : Освіта України, 2011. 426 с.
5. Шевчук О., Кузь Т. Правове забезпечення інформаційної безпеки процесу надання електронних адміністративних послуг. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. 1 (25). <https://doi.org/10.35774/app2021.01.059>
6. Ріжняк Р. Я. Розвиток інформатики та інформаційних технологій у вищих навчальних закладах України у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття : монографія / заг. ред. В. М. Орлика. Кіровоград, Видавництво «Код», 2014. 436 с.
7. Гончаренко С. В. Права людини інформаційної доби. *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. № 5. С. 5–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2006_5_3
8. Панасюк В. М. Інформатизація та цифровізація: тенденції та напрями розвитку в Україні. *Інтелект ХХІ*. 2020. № 1. С. 160–165. <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-1.29>
9. Швець М. Системна інформатизація в правовій сфері. *Правова інформатика*. 2003. № 1. С. 5–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pinform_2003_1_4
10. Бурба О. І. Організація науково-технічної експертизи в Україні. *Науково-технічна інформація*. 2015. № 3. С. 12–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NTI_2015_3_4

11. Ефективна публічна адміністрація (довідник для міністрів). Автори-упорядники: І. Коліушко, В. Тимошук. Київ, 2006. 32 с.
12. Похиленко І. С. Правове регулювання захисту персональних даних. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Національний авіаційний університет. Київ, 2023. №4. С. 94–99. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.69.18322>
13. Балануца О. О. Адаптація законодавства України до права ЄС як складова сучасного правотворення в Україні: сучасний стан та виклики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 656–659. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/153>
14. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції. Київ : КНТ, 2006. 280 с.
15. Карчевський М. В. Злочини в сфері використання комп'ютерної техніки. Київ : Атіка, 2010. 168 с.
16. Електронне урядування та електронна демократія / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. Київ, 2019. 64 с. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/3683>
17. Попова Н. О. Міжнародно-правове регулювання штучного інтелекту: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/105>
18. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
19. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25.06.1993 р. № 3322-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 33. Ст. 345.
20. Про захист інформації в автоматизованих системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 31. Ст. 286.
21. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 27–28. Ст. 181.
22. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 275.
23. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.2003 р. № 852-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 276.
24. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003 р. № 1280-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 12. Ст. 155.
25. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481.
26. Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (ETS No. 108). Strasbourg, 28.I.1981. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/1680078b37>
27. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. (в ред. від 13.01.2011 р. № 2938-VI). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 313.
28. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.
29. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481.
30. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту персональних даних : Закон України від 03.07.2013 р. № 383-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 14. Ст. 257.
31. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 403.
32. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 15.03.2016 р. № 96/2016. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>
33. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. (зі змінами від 2015 р. щодо електронних петицій). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text>
34. Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 р. № 835. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-п#Text>
35. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 9. Ст. 72.
36. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII (зі змінами 2020–2022 рр.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 400.
37. Про національну інфраструктуру геопросторових даних : Закон України від 13.04.2020 р. № 554-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 29. Ст. 226.
38. Міністерство цифрової трансформації України. Офіційні документи та законодавчі ініціативи (2020–2023 рр.). URL: <https://thedigital.gov.ua>
39. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження КМ України від 17.01.2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-р#Text>
40. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2030 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження КМ України від 17.11.2021 р. № 1467-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-р#Text>
41. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act) and Regulation (EU) 2022/1925 on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act). URL: <https://prightner.com/digital-governance/eu-dsa/>

42. Ліпкан В. А. Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні : монографія. В. А. Ліпкан, І. М. Сопілко, В. О. Кір'ян. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2015. 664 с. ISBN 978-966-2439-52-6

References

1. Aristova, I. V., & Tkachenko, V. V. (2015). *Informatsiine zakonodavstvo Ukrainy: problemy adaptatsii do mizhnarodnykh pravovykh standartiv : monohrafiia* [Information legislation of Ukraine: Problems of adaptation to international legal standards : monograph]. Kyiv, Editorial and Publishing Center of NUBiP of Ukraine. 185 p. [in Ukrainian].
2. Bryzhko, V. M., Halchenko, O. M., Tsybaliuk, V. S., Orekhov, O. A., & Chornobrov, A. M. (2002). *Informatsiine suspilstvo: definitsii: liudyna, yii prava, informatsiia, informatyka, informatyzatsiia, intelektualna vlasnist, litsenzuvannia, sertyfikatsiia, ekonomika, rynek, yurysprudentsiia* [Information society: Definitions: Person, human rights, information, informatics, informatization, telecommunications, intellectual property, licensing, certification, economics, market, jurisprudence]. Kyiv, Integral, 2002. 219 p. [in Ukrainian].
3. Kokhanovska, O. V. (2006). Tsyvilno-pravovi problemy informatsiinykh vidnosyn v Ukraini [Civil Law Problems of Information Relations in Ukraine]. *Doctor's thesis*. Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, 531 p. [in Ukrainian].
4. Tsybaliuk, V. S. (2011). *Informatsiine pravo: kontseptualni polozhennia do kodyfikatsii informatsiinoho zakonodavstva : monohrafiia* [Information Law: Conceptual Provisions for the Codification of Information Legislation : Monograph]. Kyiv, Osvita Ukrainy, 426 p. [in Ukrainian].
5. Shevchuk, O., & Kuz, T. (2021). Pravove zabezpechennia informatsiinoi bezpeky protsesu nadannia elektronnykh administratyvnykh posluh [Legal Support for Information Security of the Provision of Electronic Administrative Services]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual Problems of Jurisprudence*. 1 (25). DOI: <https://doi.org/10.35774/app2021.01.059> [in Ukrainian].
6. Rizhniak, R. Ya. (2014). *Rozvytok informatyky ta informatsiinykh tekhnolohii u vyshchyykh navchalnykh zakladakh Ukrainy u druhii polovyni XX – na pochatku XXI stolittia: monohrafiia* [Development of Informatics and Information Technologies in Higher Educational Institutions of Ukraine in the Second Half of the 20th – Early 21st Century: Monograph]. Ed. by V. M. Orlyk. Kirovohrad, Kod Publishing House, 436 p. [in Ukrainian].
7. Honcharenko, S. V. (2006). Prava liudyny informatsiinoi doby [Human rights in the information age]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy – Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*. 5. 5–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2006_5_3 [in Ukrainian].
8. Panasiuk, V. M. (2020). Informatyzatsiia ta tsyfrovizatsiia: tendentsii ta napriamy rozvytku v Ukraini [Informatization and Digitalization: Trends and Directions of Development in Ukraine]. *Intellect XXI*, 1, pp. 160–165. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-1.29> [in Ukrainian].
9. Shvets, M. (2003). Systemna informatyzatsiia v pravovii sferi [System Informatization in the Legal Sphere]. *Pravova informatyka – Legal Informatics*. No. 1, pp. 5–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pinform_2003_1_4 [in Ukrainian].
10. Burba, O. I. (2015). Orhanizatsiia naukovo-tekhnichnoi ekspertyzy v Ukraini [Organization of scientific and technical expertise in Ukraine]. *Naukovo-tekhnichna informatsiia – Scientific and Technical Information*. 3. 12–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NTI_2015_3_4 [in Ukrainian].
11. Efektyvna publichna administratsiia (dovidnyk dlia ministriv) (2006). [Effective Public Administration (Handbook for Ministers)]. Avtory-uporiadnyky: I. Koliushko, V. Tymoshchuk. Kyiv. 32 p. [in Ukrainian].
12. Pokhilenko, I. S. (2023). Pravove rehuliuвання zakhystu personalnykh danykh [Legal Regulation of Personal Data Protection]. *Iurydychnyi visnyk “Povitriane i kosmichne pravo” – Law Journal “Air and Space Law”*. National Aviation University. Kyiv, No. 4, pp. 94–99. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.69.18322> [in Ukrainian].
13. Balanutsa, O. O. (2024). Adaptatsiia zakonodavstva Ukrainy do prava YeS yak skladova suchasnoho pravotvorennia v Ukraini: suchasnyi stan ta vyklyky [Adaptation of Ukrainian legislation to EU law as a component of modern law-making in Ukraine: Current state and challenges]. *Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*. 12, 656–659. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/153> [in Ukrainian].
14. Lipkan, V. A., Maksymenko, Yu. Ye., & Zhelikhovskiy, V. M. (2006). *Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh yevrointehratsii* [Information Security of Ukraine in the Context of European Integration]. Kyiv : KNT, 280 p. [in Ukrainian].
15. Karchevskiy, M. V. (2010). *Zlochyny v sferi vykorystannia kompiuternoї tekhniki* [Crimes in the Field of Computer Technology Use]. Kyiv : Atika, 168 p. [in Ukrainian].
16. *Elektronne uriaduvannia ta elektronna demokratiia (2019)*. [E-Government and E-Democracy]. Za zah. red. A. I. Semenchenka, V. M. Dreshpaka. Kyiv. 64 p. (Kyiv). URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/3683> [in Ukrainian].
17. Popova, N. O. (2024). Mizhnarodno-pravove rehuliuвання shtuchnoho intelektu: suchasnyi stan ta perspektyvy [International Legal Regulation of Artificial Intelligence: Current State and Prospects]. *Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*. No. 4. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/105> [in Ukrainian].
18. Zakon Ukrainy “Pro informatsiiu” vid 02.10.1992 № 2657-XII [Law of Ukraine “On Information” of October 2, 1992, No. 2657-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1992, No. 48, art. 650. [in Ukrainian].
19. Zakon Ukrainy “Pro naukovo-tekhnichnu informatsiiu” vid 25.06.1993 № 3322-XII [Law of Ukraine “On Scientific and Technical Information” of June 25, 1993, No. 3322-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1993, No. 33, art. 345. [in Ukrainian].
20. Zakon Ukrainy “Pro zakhyst informatsii v avtomatyzovanykh systemakh” vid 05.07.1994 № 80/94-VR [Law of Ukraine “On Information Protection in Automated Systems” of July 5, 1994, No. 80/94-VR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1994, No. 31, art. 286. [in Ukrainian].

21. Закон України “Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii” vid 04.02.1998 № 74/98-VR [Law of Ukraine “On the National Informatization Program” of February 4, 1998, No. 74/98-VR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1998, No. 27–28, art. 181. [in Ukrainian].
22. Закон України “Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih” vid 22.05.2003 № 851-IV [Law of Ukraine “On Electronic Documents and Electronic Document Flow” of May 22, 2003, No. 851-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2003, No. 36, art. 275. [in Ukrainian].
23. Закон України “Pro elektronnyi tsyfrovyy pidpys” vid 22.05.2003 № 852-IV [Law of Ukraine “On Electronic Digital Signature” of May 22, 2003, No. 852-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2003, No. 36, art. 276. [in Ukrainian].
24. Закон України “Pro telekomunikatsii” vid 18.11.2003 № 1280-IV [Law of Ukraine “On Telecommunications” of November 18, 2003, No. 1280-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2004, No. 12, art. 155. [in Ukrainian].
25. Закон України “Pro zakhyst personalnykh danykh” vid 01.06.2010 № 2297-VI [Law of Ukraine “On Personal Data Protection” of June 1, 2010, No. 2297-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2010, No. 34, art. 481. [in Ukrainian].
26. Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (ETS No. 108). Strasbourg, 28.I.1981. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/1680078b37> [in English].
27. Закон України “Pro informatsiiu” vid 02.10.1992 (v redaktsii vid 13.01.2011 № 2938-VI) [Law of Ukraine “On Information” of October 2, 1992 (as amended on January 13, 2011, No. 2938-VI)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2011, No. 32, art. 313. [in Ukrainian].
28. Закон України “Pro dostup do publichnoi informatsii” vid 13.01.2011 № 2939-VI [Law of Ukraine “On Access to Public Information” of January 13, 2011, No. 2939-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2011, No. 32, art. 314. [in Ukrainian].
29. Закон України “Pro zakhyst personalnykh danykh” vid 01.06.2010 № 2297-VI [Law of Ukraine “On Personal Data Protection” of June 1, 2010, No. 2297-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2010, No. 34, art. 481. [in Ukrainian].
30. Закон України “Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zakhystu personalnykh danykh” vid 03.07.2013 № 383-VII [Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Personal Data Protection” of July 3, 2013, No. 383-VII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2014, No. 14, art. 257. [in Ukrainian].
31. Закон України “Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy” vid 05.10.2017 № 2163-VIII [Law of Ukraine “On the Basic Principles of Cybersecurity in Ukraine” of October 5, 2017, No. 2163-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2017, No. 45, art. 403. [in Ukrainian].
32. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15.03.2016 № 96/2016 “Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 27 sichnia 2016 roku “Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy”” [Decree of the President of Ukraine of March 15, 2016, No. 96/2016 “On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of January 27, 2016 ‘On the Cybersecurity Strategy of Ukraine’”]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/962016-19836> [in Ukrainian].
33. Закон України “Pro zvernennia hromadian” vid 02.10.1996 (zi zminamy vid 2015 r. shchodo elektronnykh petytsii) [Law of Ukraine “On Citizens’ Appeals” of October 2, 1996 (with 2015 amendments regarding electronic petitions)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-pp#Text> [in Ukrainian].
34. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.10.2015 № 835 “Pro zatverdzhennia Polozhennia pro nabory danykh, yaki pidliahaiut opryliudnenniu u formi vidkrytykh danykh” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 21, 2015, No. 835 “On Approval of the Regulation on Data Sets to be Published as Open Data”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-pp#Text> [in Ukrainian].
35. Закон України “Pro elektronni komunikatsii” vid 16.12.2020 № 1089-IX [Law of Ukraine “On Electronic Communications” of December 16, 2020, No. 1089-IX]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2021, No. 9, art. 72. [in Ukrainian].
36. Закон України “Pro elektronni dovirchi posluhy” vid 05.10.2017 № 2155-VIII (zi zminamy 2020–2022 rr.) [Law of Ukraine “On Electronic Trust Services” of October 5, 2017, No. 2155-VIII (with amendments of 2020–2022)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2017, No. 45, art. 400. [in Ukrainian].
37. Закон України “Pro natsionalnu infrastrukturu heoprosorovykh danykh” vid 13.04.2020 № 554-IX [Law of Ukraine “On the National Geospatial Data Infrastructure” of April 13, 2020, No. 554-IX]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020, No. 29, art. 226. [in Ukrainian].
38. Ministerstvo tsyfrovoy transformatsii Ukrainy. Ofitsiini dokumenty ta zakonodavchi initsiatyvy (2020–2023 rr.) [Ministry of Digital Transformation of Ukraine. Official Documents and Legislative Initiatives (2020–2023)]. URL: <https://thedigital.gov.ua> [in Ukrainian].
39. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.01.2018 № 67-r “Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii” [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 17, 2018, No. 67-r “On Approval of the Concept for the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018–2020 and Approval of the Action Plan for its Implementation”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p#Text> [in Ukrainian].
40. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.11.2021 № 1467-r “Pro skhvalennia Stratehii zdiisnennia tsyfrovoho rozvytku, tsyfrovyykh transformatsii i tsyfrovizatsii systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na period do 2030 roku ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii” [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 17, 2021,

No. 1467-r “On Approval of the Strategy for Digital Development, Digital Transformations and Digitalization of the Public Finance Management System until 2030 and Approval of the Action Plan for its Implementation”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-p#Text> [in Ukrainian].

41. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act) and Regulation (EU) 2022/1925 on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act). URL: <https://prightner.com/digital-governance/eu-dsa/> [in English].

42. Lipkan, V. A., Sopilko, I. M., & Kirian, V. O. (2015). *Pravovi zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini : monohrafiia [Legal Principles of the Development of the Information Society in Ukraine: Monograph]*. Kyiv, FOP O.S. Lipkan, 664 p. ISBN 978-966-2439-52-6. [in Ukrainian].

Pasichnyk Nataliia,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Senior Research Fellow of the Secretariat of the Academic Council
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0923-9486>

Rizhniak Renat,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Honored Worker of Education of Ukraine
Head of the Department of General Legal Disciplines
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1977-9048>

EVOLUTION OF LEGAL SUPPORT FOR INFORMATIZATION IN UKRAINE (1990S–2020S)

The article examines the evolution of legal support for informatization in Ukraine over three decades (1990s–2020s). Based on historical-legal, comparative-legal, and systemic approaches, four key stages of the development of the legal foundations of the information society are identified. The first stage (1990s) laid the basic legal framework for regulating information relations through the adoption of the Laws “On Information” (1992), “On Scientific and Technical Information” (1993), “On Information Protection in Automated Systems” (1994), and “On the National Informatization Program” (1998). The second stage (2000s) was characterized by institutional development and gradual systematization of legislation, including the regulation of electronic documents, digital signatures, telecommunications, and personal data protection, which created prerequisites for e-government. The third stage (2010s) reflected Ukraine’s European integration course and adaptation to EU standards, marked by the updated Law “On Information” (2011), the Law “On Access to Public Information” (2011), amendments to the Law “On Personal Data Protection” in line with GDPR, and the Law “On the Basic Principles of Cybersecurity” (2017). At the same time, instruments of e-democracy such as e-petitions and open data were introduced. The fourth stage (2020s) is associated with large-scale digital transformation within the “State in a Smartphone” policy, the adoption of the Law “On Electronic Communications” (2020), the Law “On the National Geospatial Data Infrastructure” (2020), the modernization of the legal framework for trusted services, as well as the development of digital identification and mobile services (Diia). The article emphasizes existing challenges: fragmentation and inconsistencies of the current legal framework, and insufficient regulation of artificial intelligence, Big Data, and blockchain. It substantiates the need for codification in the form of an “Information Society Code” to unify legislation and ensure harmonization with the EU acquis, particularly the Digital Services Act and Digital Markets Act.

Key words: informatization, information society, information law, digital transformation, access to information, cybersecurity, personal data, European integration.

Надіслано до редколегії 30.05.2025

УДК 340.1:930.85(37)(045)
DOI 10.32782/2523-4269-2025-91-19-24

Туренко Олег Станіславович,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри загальноправових дисциплін факультету № 3
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4653-4731>

АНТИЧНІ ФАБУЛИ МИРУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто політико-правові сенси «миру» в античній картині світу. Ця лексема має ознаки багатомірності і багатовекторності, динамізму, його сенси завжди полемічні. Це обумовлено міфо-політеїстичною, договірною природою цього поняття. Полемічність сенсів миру виходить з принципів ненасилля, свободи, право кожного визначати критерії загального Блага і щастя. Ці привілеї діяли в сакральному просторі присутності богів, в завершеній політико-правовій сфері полісу й товариської комунікації. Здобутий трьома договірним колами мир отримує установчий статус і є початком формування політико-правового порядку античних спільнот.

Ключові слова: античність, мир, договір, політико-правовий порядок.

Постановка проблеми. Слід за А. Бадью, можна стверджувати, що ХХ ст. було епохою обіцянки «вічного миру» – увялення, що «прогресивна частина людства» здатна припинити нескінченний перебіг війн і встановити «мир у всьому світі». Ця концепція сформувала ключову ідею ХХ ст. – ідею «останньої війни», яка має закласти основу новому планетарному ладу. Тобто війна повинна «завершити» старе і «розпочати» нове [1, с. 58], більш досконале життя, і як ганебне явище цивілізації зникнути. Таке сподівання було закладено в преамбулі Статуту ООН, де проголошується: «Ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості позбавити майбутні покоління нещастя війни, яка двічі в нашому житті принесла людству невимовне горе».

Творцям сучасної міжнародної системи безпеки вісімдесят років вдавалось не допустити нової світової війни, сформулювати юридичні стандарти міжнародного захисту миру, заборонити певні форми війни і закріпити норми міжнародного гуманітарного права. Створення архітектури міжнародної безпеки співпало з початком глобалізації, перемогою принципів ліберальної демократії. У результаті наприкінці ХХ ст. ООН і ЄС стали вважатися інституціями нового міжнародного керування. Вже лунали заклики «створити глобальну соціальну та екологічну державу» [2, с. 187]. Уявлялося, що мир у «цивілізованих зонах» запанував назавжди. Однак події 2022–2025 років свідчать про зворотне: міжнародна система безпеки та принципи міжнародного права зазнали нищівного удару від путінської адміністрації. Рф відродила право сильного, відмовилась визнавати державний суверенітет України. В цих умовах вітчизняні інтелектуали мусять виявити сенси поняття «мир», розробити адекватні для країни алгоритми світопорядку.

Модерні пошуки концептів миру не є новацією. У 40-х роках ХХ ст. І. Бутуль пропонував завдяки новій дисципліні полемології (дав.-гр. «*πολέμιος*» – «війна, конфлікт») дослідити анатомію війни. Переслідуючи цю мету, він дослідив 366 військових конфліктів і дійшов висновку, що війна є природною формою розвитку

соціуму, яка прискорює соціокультурні зміни. Стан миру є крихкою рівновагою структурних компонентів суспільства: його тривалість і форма залежать від контролю кризово-економічних циклів. Виходячи зі своїх міркувань, І. Бутуль перефразував латинський афоризм «Хочеш миру – готуйся до війни», на завдання полемології «Хочеш миру – пізнай війну». У 70-х роках ХХ ст. Ж. Френд та його прихильники розширили поле дослідження полемології. Було акцентована увага на вивченні конфліктів. Ж. Френд виходив від Гераклітової тези, що війна несе в собі розбрат, визначивши нову мету полемології – досліджувати різноманітні форми соціального напруження: страйками, революціями – і завдяки цьому знайти можливі компроміси між елементами конфлікту.

У 50-х роках ХХ ст. виникають альтернативні напрями дослідження – іренологія (дав.-гр. «*εἰρήνη*» – «мир») і паксологія (лат. «*pax*» – «мир»). Їхні засновники (Й. Галтунг, Т. Ленц, К. Райт, Л. Ричардсон) виходили з тези, що війна є однією з форм насилля. Так, у теорії Галтунга «сфера миру» (ідеальний мир – образ бажаного світопорядку, заснованого на принципах соціальної злагоди) є станом без структурного насильства. Стан миру надає можливість суспільству розвиватися, усувати причини конфліктів. В цьому разі, як стверджує Галтунг, мир є позитивним: це «стан суспільства, за якого можлива реалізація багатьох цінностей (справедливості, відсутності страху і експлуатації), а негуманні відносини усунені або обмежені» [3, с. 16]. Позитивний мир – це абсолютиський ідеал. У свою чергу, негативний – пануюча практика міжнародного права і внутрішньої політики держав, які, не відмовляючись від причин конфлікту, змінюють форми насилля [4, с. 37].

У 60-х роках ХХ ст. обидва напрями дослідження миру втратили свою локальність і отримали назву «peace research» або «science of peace». Зараз існує близько 300 дослідницьких інститутів і шкіл.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначеному темі іноземні вчені розробляють доволі давно. Так Курт Раафлауб (К. Raafaub) розглядає поняття «мир» як концептуальний елемент соціально-політичного

удосконалення системи самоврядування, демократичних процедур та громадських обов'язків громадян давньогрецьких полісів [5]. Одночасно досліджував світоглядні сенси миру в давньогрецькому світі Пітер Джон Родс (P. J. Rhodes) [6]. Продовжив останню традицію Карлос А. Мартінс де Хесус (Carlos A. Martins de Jesus), який розкрив поліаспектність і багатофункціональність поняття «мир» у світогляді давніх греків [7]. Зовнішньополітичні фабули миру античності, розбіжність сенсів мирних договорів, їхню двозначність досліджували Н. Розенштейн (N. Rosenstein) [8] і Л. Трітл (L. Tritle) [9]. Розвідки українських науковців характеризуються початковістю, універсальністю і глобальністю досліджень. Так, М. Генік пропонує методи дослідження міждисциплінарних розвідок сучасних форм миру [3]. І. Паніна розкриває образи миру в сучасних теоретичних концепціях міжнародних відносин [10]. Г. Ситник надає концепції природи війни і миру та їхні форми в глобальному світі [11].

Метою статті є дослідження політико-правових сенсів лексеми «мир» в уявленій картині світу давніх греків та римлян. Методами розвідки є феноменологічний, культурологічний, порівняльно-історичний.

Виклад основного матеріалу. Давні цивілізації мали схожі світоглядні принципи, втім, лексема «мир» має свої самобутні сенси в кожній з них. Для розвитку європейської цивілізації ключову роль відіграли наступність і взаємообмін давньогрецької і римської традицій. В аналізі світоглядних координат слід враховувати, що формування концепту «мир» відбувалось у добу раціоналізації соціального співжиття, періоди революційних змін, формування нових уявлень про право, свободу, справедливість тощо.

Архаїчні сенси «миру». У VIII – VI ст. до н.е. сенси «миру» виходили з міфологічної категорії Космос (дав.-гр. *κόσμος*), лат. *“mundus”* – «порядок, впорядкованість, устрій, всевіт, небесне склепіння, краса», з принципу політеїзму, де був відсутній образ Бога-творця. Космос не був підвладний жодному з богів чи стихій, тому будь-який з елементів міг як зберегти властиву йому єдність, так і принести безлад. Геракліт проголошував, що *κόσμος* – це «устрій [світу], той самий для всього, не створив ані бог, ані людина, але він завжди був, і є, і буде вічно живим вогнем, що в міру запалюється й у міру згасає» [12, с. 43]. Отже, Космос уявлявся як вічна пульсуюча міра всього наявного – «незбагнена єдність компонентів: єдине- живе- розумне- прекрасне- блаженно-завершене- законно-байдуже- пластично- тілесне- божественно- діалогічне- екстатично- грайливе вічно-юне тіло» [13, с. 11].

Обжити, звичну частку Космосу давні греки визначали терміном «етос» (εθος) – у Геракліта звичай народу, його культура. Обжитість народу мала визначену огорожену просторо-матеріальну форму – землю. Вона усвідомлювалась як затишний світ, простір безпеки – дім. В цьому сенсі К. Шмітт зауважував: «земля, чи світ, виступала як коло, *orbis* (взята в кільце боевим строем земля). Політичними гарантіями цього світу були неприступні захисні споруди, такі як прикордонні вали, Велика стіна, лімес, або (згідно з ісламським правом) уявлення про будинок миру, поза яким – війна» [14, с. 52].

Елементи огороженого *κόσμος* існували в єдності завдяки строгому порядку-законності, благозаконності (дав.-гр. *Θέμις* й *Ευνομία*, лат. *Iustitia*). Платон визначав єднаючий закон Космосу терміном «геометрична рівність». Він порівнював Космос з універсальним

порядком, де «небо й землю, богів і людей пов'язують спілкування й дружба, порядність і поміркованість і, звичайно справедливість» [15, с. 386]. Всі творіння Всесвіту, як роз'яснює Платон, набувають «за допомогою впорядкованості, приналежності й мистецького вміння, яке кожному з них відповідне <...> достоїнство кожного облаштоване й прикрашене завдяки порядку <...> Порядок, притаманний кожному з творінь і кожному з них окремих, робить добрим кожне творіння» [15, с. 385]. Отже, Космос є упорядкованою красою, гармонією. Тривалий стан геометричної єдності елементів обжитого Космосу, їхні цілісність і незабрудненість від безладу є миром (*εἰρήνη*), який народ мусить зберігати і культивувати як найвище мистецтво. Саме так практика і каркас уявного світопорядку формує колективну ідентичність і політико-правові інституції.

Давні народи прагнули наблизити свій етос до сфери богів, освятити свою землю їх присутністю. В цьому сенсі М. Еліаде помічав, що «характерною ознакою традиційних суспільств є протиставлення, яке вони проводять між територією, на котрій живуть, і невідомим та невизначеним простором, що їх оточує: перша – це Світ (точніше «наш світ»), Космос; все решта – це вже не Космос, а «інший світ», чужий хаотичний простір, населений привидами, демонами, «чужаками». Згодом ми побачимо, що будь-яка населена територія стає «Космосом» саме завдяки тому, що вона була попередньо освячена, бо так чи інакше вона є твором богів або сполучається з їхнім світом. Світ («наш світ») – це універсум, у якому вже проявлено священне і де внаслідок цього прорив на інший рівень став можливим і його можна повторити» [16, с. 17].

Освячена земля стає безпечною огороженою (*orbis*). У давніх греків ця ідея виявилась у фаланзі, товаристві голпінів, а у римлян – в будівництві військового табору – модулюванні «свого упорядкованого миру» в профаному світі чужого. На думку К. Шмітта, *orbis* «породжує святилище, вилучаючи його зі сфери повсякденного, підпорядковуючи його власним законом, довіривши божественному. Огороджаюче кільце, утворене чоловічими тілами, є первісною формою ритуального, правового та політичного співіснування <...> право і мир спочатку ґрунтуються на огорожі <...> де правовий порядок <...> обмежує і приборкує війну» [14, с. 74]. Отже, з часу освячення своєї землі давні спільноти жили з богами в мирі (лат. *“pax deorum”*). Боги-патрони виступали охоронцями *orbisa*, а клієнти постійно оновляли договір жертвоприношеннями і ритуалами. Цим вони зобов'язували патронів піклуватися про політико-правовий світопорядок спільноти. Довершена спільнота, таким чином, стає центром Космосу (Вічним Римом), яка отримує право панувати над усіма народами світу.

Втім, архаїчна міфо-військова організація сільських общин не змогла вирішити питання внутрішнього розподілу землі серед общинників. Це питання залишилося у сфері традиції: за кожним домогосподарством (*οικία*) закріплювалась частка загальноосвяченої землі. Ця норма звичаєва права залишалася незмінною. А для втілення космічного закону рівності грецькі спільноти утворили публічну сферу (*πατρίς*), де громадська комунікація має бути не примусовою, а вільною, поміркованою. Досягнення цієї мети було можливе за умови взаємних поступок, публічної відмови від надмірних домагань на багатство і владу. І головне, договору другого рівня – суспільного.

Перші політико-правові проєкти миру. Раціональним

початком руху до політико-правового життя у давніх афінян став *synoikismós* – акт вільної клятви перед богами жити у мирі і свободі, де суб'єкти соціальних відносин (*oikia*) та сільські общини (*κόμμη*) домовлялись вести публічні справи без насилля. Аристотель трактував об'єднання розрізнених одиниць народу як завершену спільність (*patricis*) товаришів, де затверджується дух удосконалення і свободи.

Схожі ознаки, як синоїкізм двох народів – латинян і сабініян, помітні в історії виникнення «вічного Риму». В ідеальному сенсі Рим існував у формі *res publica* – стану вільного союзу і співробітництва *populus* (від індоєвропейського “*pl-plo*” – «піхота») і старійшин. Цей ідеал був визначений у формулі “*Senātus Populusque Rōmānus (S.P.Q.R.)*”. Він проголошував право кожному говорити (*reor*), вільно виказувати свою думку про покращення загального блага і злагоди (*concordia*). Керував змагальним процесом дебатів і визначав остаточну формулу права (*iuris consensu*) цар – той, хто володів сакральним словом. Вперше такий процес дебатів (*res*) згадується в «Законах XII таблиць», норми яких є результатом колективної нормотворчості.

Слід звернути увагу на те, що *synoikismós* перетворював спільноту на солідарну групу друзів. В античні часи поняття «дружба» (“*φιλία, amicitia*”) усвідомлювалось не лише як стан мінімального миру, взаємодопомоги між суб'єктами, їх спрямована дія на благополуччя друга, але й як міфологічний імператив, що мав індоєвропейське коріння. Його сенс розкриває Ш. Маламуд: «у ведичному санскриті *mitra* у середньому роді означає «дружба, союз»; у чоловічому роді – «друг». *Mitra* також є ім'ям великого божества ведичного пантеону, бога дружби, уособлення дружби. В мовах іранської групи авестійське *mitra* означає «угода», а як власне ім'я – бога, який володарює над усім, що належить до царини добра, ладу та світла <...> першим значенням індоіранського *mitra* є «згода, дружба як результат угоди» [17, с. 347].

Тож я гадаю, що у давніх греків та римлян дружба залишалася сакральною категорією, що дає змогу спільноті знайти і зберігати в майбутньому свій етос, миро-порядок і є ідеальною практикою, що спрямована на самовдосконалення товариства. Дружба – це чоловічий союз, який допомагає індивідуально ініціювати впровадження ідеальної практики чеснот, справедливості та права. На думку Дж. Фінніса, *φιλία* в Аристотелевій теорії (її третій вид) є певною формою субсидіарності і справедливості. Вона спрямовує спільність на істину мету: «допомагати учасникам спільноти, допомагати собі самим або, точніше, констатувати себе самих через індивідуальну ініціативу вибору прихильності та реалізації цих прихильностей через особисту винахідливість та особисті зусилля в проєктах» [18, с. 46]. Отже, дружба є третім рівнем договору – індивідуальним, засобом подолання конфліктності всередині спільноти, інструментом вироблення демократичних інституцій і поглиблення органічної солідарності (в Дюркгеймівському сенсі).

Як проміжний висновок зазначимо, що антична лексема «мир» є тривалим, упорядкованим життям без насилля. Це стан розумного союзу і внутрішньої взаємодопомоги між товаришами, які перебувають в агоністичній конкуренції в справі здобуття загального блага і щастя. При цьому щастя, на думку Аристотеля, визначалося в процесі пізнання, сенси якого закріплювалися в колективній згоді [19, с. 13]. Отже, благо, щастя стають раціональними поняттями, розроблення яких

починається поруч або після встановлення миру.

Правоустановча функція миру. Політична практики античних спільнот не могли бути сталою соціальною інституцією без впровадження ефективних правових принципів індивідуальних взаємовідносин. Синоїкізм усвідомлювався як перемога світопорядку над безладдям, остаточне утвердження «свого світу», сакрального простору блага, де панували свобода, дружба і право вільно розпоряджувати своєю власністю. Втім, етосо-політичні принципи виявилися не здатними упорядковувати соціально-економічні відносини. Знайдена форма миру не співпала з наявними принципами землекористування. Тому в Афінах утвердилася олігархія евпатритів, панування принципів виживання самодостатніх *oikia*. Над більшістю гоплівів нависла загроза стати борговими рабами. Тоді товариські принципи взаємовідносин okazалися неефективними. Втім, військові сили евпатритів, порівняно з кількістю вільних общинників, виявилися недостатніми для тиранії. Тому афінська спільнота мусила знайти мирний шлях спасіння своєї єдності.

Принцип договору вести життя разом без насилля зберігався, і це дало можливість Солону знайти загальне зрозуміння і реформувати публічне життя полісу. З доби законодавчих реформ Солона лексема «мир» була доповнена правовим сенсом, ознакою імперативної норми, яка затверджувалась у писаному праві (*engraphos nomos*) і неписаному праві (*agraphos nomos*) – моральних принципах [20, с. 467]. Право і мир отримали зміст взаємозамінних і взаємозалежних раціональних категорій, що формують поняття справедливого – закону, що упорядковує і береже поліс від безладдя. Природу цього явища розкриває Г. Кельзен: «право – це фактично наказ для просування миру. Його мета полягає в тому, щоб забезпечити мирне спільне життя групи осіб таким чином, щоб вони могли мирним шляхом залагодити свої неминучі конфлікти; тобто без застосування сили, відповідно до порядку, дійсного для всіх. Цей порядок і є законом» [21, с. 11].

Отже, мир як *justa causa* (законна причина), правоустановчий принцип, і право як легітимація аксіологічних норм і засіб збереження світопорядку стають відправними категоріями політико-правового ладу античності. В цих умовах справедливість стосовно миру, права, дружби та необхідності досягати злагоди на всіх рівнях соціального життя виконувала вторинну функцію.

Взаємозалежність миру і війни. Слід нагадати, що протягом перших століть давньогрецької історії мир був нічим іншим, як договірною безперервністю стану війни між полюсами, трохи більшим ніж перепочинок, а після закінчення терміну дії знайденого договору сторони автоматично поверталися до природного стану «війни всіх проти всіх». В античному світі війна була природним компонентом, таким як рабство.

Такий стан, певно, був обумовлений уявленням давніх греків, що війна є кращим засобом доказу могутності свого полісу, виявленням високого рівня солідарності товариства з могутністю богів – *patricis* усвідомлювався як вища, наділена божественною владою сутність. Тому війна мусила перевірити природу полісу і виявити волю богів стосовно ворогуючих сторін. Саме тому в Давній Греції війна мала характер турніру між рівними супротивниками. Така форма війни вважалася справедливою, оскільки кожна зі сторін може довести свою більшу природну причетність до влади богів і виявити сакральну могутність товариства

в його єдності. В результаті один поліс отримував статус вищого суверена, що наказує, тобто отримував право на поширення свого етосу на інші народи. Ця ідея доволі чітко визначена у «Мелійському діалозі» Фукідида, де стверджується: «сильні роблять те, що можуть, а слабкі страждають, що мусять <...> це не те, що ми були першими, хто прийняв цей закон або діяв згідно з ним, коли був прийнятий: ми виявили, що він існував до нас, і залишимо його існувати вічно після нас; усе, що ми робимо, – це використовуємо його, знаючи, що ви та всі інші, маючи таку саму владу, як і ми, зробили б те саме, що й ми» [22, с. 24].

Іншу форму війни отримала в греко-персидських війнах та незгасаючому конфлікті між Спартою і Афінами талассакратією. Вона оцінювалась як вторгнення хаосу в «наш світ», посягання ворожої сили на сакральну землю союзу богів і вільної спільноти. Втім, незважаючи на всю антилюдську військових дій, всі війни завершувались договором ворогуючих сторін, де вищий суверен визначав формулу миру переможеним. В цьому разі підтверджується Гоббсова теза: війна передуює миру, формуючи його сталість.

Іншу модель пошуку форм миру між ворогуючими сторонами виробили римляни. Не буде зайвим зазначити, що римляни були войовничим народом європейської цивілізації, і, певно, ця риса спонукала їх виробити структуровані механізми контролю переходу своєї спільноти зі стану миру до стану війни, і навпаки. Система прогнозування війни мала початок наказом царя Нуми Помпілія (VII ст. до н.е.) створити колегію феціалів («охоронці миру» Плутарх). Колегія базувала свою діяльність на звичаях італійських народів, які згодом стали основою феціального права (*jus fetiale*) Риму. Завдяки рішенням колегії феціалів римляни спочатку визначали, чи є певна війна справедливою і законною, а вже потім розпочинали військові дії. Також до функцій колегії феціалів належало визначення попередніх вимог до народу, якому планувалось оголошення війни, проведення мирних переговорів із супротивником і, нарешті, після колегіального рішення народних зборів і Сенату, ритуальне проголошення війни [23]. Таким чином, метою колегії феціалів було збереження *concordia* римської спільноти, виправдання необхідності військових дій і визначення параметрів договору з підкореним народом про форму миру. Втім, незважаючи на наявність структурного механізму контролю війни, двіри храму Януса (уособлення хаосу) у «вічному місті» здебільшого були відкритими – вони зазначали, що *Pax*

Romana постійно загрожував безлад війни.

Висновки. Антична лексема «мир» є відзнакою Космосу, станом тривалої рівноваги миру протиборчих елементів. Мир досягається колективним мистецтвом народу. Спільність визначає сенси миру, які отримують багатомірність, багатовекторність і динамізм. Тому форми миру завжди залишаються полемічними. Ця особливість обумовлена міфо-політеїстичною і договірною природою цього поняття та визначається необхідністю тлумачити волю богів, пошуком колективного рішення в той чи іншій конфліктній ситуації. При цьому вироблення сумісних уявлень відбувались за двоякої умови, як-от необхідність забезпечити стабільність і безпеку етосу народу і залишити незмінними усталені форми солідарності спільноти, які закладені в принципі ненасилля, свободи, право кожного визначати критерії загального Блага і щастя.

Античні фабули миру формувались у трьох послідовних і взаємозалежних колах – культурних практиках народу. Перше коло встановлювало мир народу з богами: освячувалась огорожена земля народу, яка охоронялась кільцем воїнів. Їхнє внутрішнє життя ґрунтувалось на принципі «геометричної рівності», відданості встановленому богами і людьми сакральному порядку. Друге коло миру досягалось поміркованим договірним союзом домогосподарств, общин і народів, затвердженням завершеної спільноти (*πατρις*), де панував публічний простір обговорення і оголошення політико-правових норм. Цей мир мав ознаки раціоналізації, колективного визначення меж свободи, прав і обов'язків громадян поліса. Третє коло миру є динамічним процесом самовдосконалення товаришів – союзу друзів, які сумісно вирішували поточні питання співжиття.

Здобутий трьома колами злагоди мир отримав правоустановчий статус: він є легітимізованою причиною остаточно затверджувати політичний і правовий порядок окремої спільноти, її ключових категорій, як-от право, справедливість, закон, громадянство. Велика кількість античних понять – етос, *orbis*, поліс, дружба, *patos*, право, злагода, благо, щастя, і навіть війна (як засіб знайдення найдосконалішого етосу) – включають поняття миру.

Перспективами подальшого дослідження проблеми є розвідка давньоєврейських та ранньохристиянських концептів миру, їх співвідношення з античними фабулами миру.

Список використаних джерел

1. Бадью А. Століття / пер. з фр. А. Репа. Львів: Кальварія. Київ: Ніка-Центр, 2014. 303 с.
2. Гюсле В. Практична філософія у сучасному світі / пер. з нім., прим. та післямова А. Єрмоленка. Київ: Лібра, 2003. 248 с.
3. Генік М. Методологічні проблеми міждисциплінарних досліджень миру. *Political studies*. 2021. № 1. С. 8–21.
4. Rupesinghe K. Forms of violence and its transformation. *The culture of violence* / ed. by K. Rupesinghe, M. Rubio. United Nations University Press. Tokyo-New York; Paris. 1994. P. 14–41. URL: https://collections.unu.edu/eserv/UNU:8725/The_culture_of_violence.pdf.
5. Kurt A. Raaflaub. Conceptualizing and Theorizing Peace in Ancient Greece. *Transactions of the American Philological Association*. 2009. Vol. 139. No. 2. P. 225–250. URL: <https://www.jstor.org/stable/40651971>.
6. Rhodes P. J. Making and breaking treaties in the Greek world. *War and Peace in Ancient and Medieval History* / ed. by Philip de Souza and John France. Cambridge University Press. 2008. P. 6–27.
7. Carlos A. Martins de Jesus. The construction of the image of peace in Ancient Greece: a few literary and iconographic evidences. *Synthesis*. 2010. Vol. 17. P. 25–25. URL: <https://www.scielo.org/ar/pdf/synth/v17/v17a03.pdf>.
8. Rosenstein Nathan, Rome at war. Farms, families, and death in the middle republic. University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2004. P. 339.
9. Lawrence A. Tritle. A New History of the Peloponnesian War. Malden, Mass.: Wiley-Blackwell. 2010. P. xxvi, 287.
10. Паніна І. Дослідження миру: основні теоретичні перспективи. *Політичне життя*. 2022. № 1. С. 92–107.

11. Ситник Г. Філософія війни та миру: курс лекцій. Київ: ТОВ «САК ЛТД», 2023. 118 с.
12. Кассен Б. «Порядок для поліса»: значення «κόσμος». *Європейський словник філософій: лексикон неперекладностей* / пер. з фр. Т. 3. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. С. 42–43.
13. Сватко Ю. Світ античного космосу і антична модель філософування: культурно-історичний та історико-філософський коментар. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2009. Т. 89. С. 5–11.
14. Schmitt C. The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum / translated and Annotated by G. L. Ulmen Telos Press Publishing, 2006. URL: <https://fenix.iseg.ulisboa.pt/downloadFile/281608120802996>.
15. Платон. Горгій / Риторика: навч. посіб. / Г. Сагач. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2000. С. 319–405.
16. Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ: Основи, 2001. 592 с.
17. Маламуд Ш. Мир. *Європейський словник філософій: лексикон неперекладностей*. Т. 1. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. С. 345–351.
18. Finnis John. Natural Law and Natural Rights. Oxford University Press. 2011. 494 p. URL: <https://etica.uazuay.edu.ec/sites/etica.uazuay.edu.ec/files/public/Natural%20>.
19. Арістотель. Нікомахова етика / пер. з давньогрец. В. Ставнюк. Київ: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
20. Райнер Й. Право. Античність. Історія європейської ментальності / за ред. П. Дентцельбахера. Львів : Літопис, 2019. С. 464–483.
21. Абашнік В. О. Ганс Кельзен (1881–1973) Про війну та мир. *Людина, суспільство, комунікативні технології: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. 25 жов. 2024 р.* / відп. за вип. І. В. Толстов. Харків: УкрДУЗТ, 2024. С. 8–13.
22. Richmond O. P. Peace: A Very Short Introduction. Oxford University Press: NY, 2014. 160 p. URL: <https://dokumen.pub/peace-a-very-short-introduction-2nbsped-0192857029-9780192857026.html>.
23. Денисенко В. В. Феціальне право у стародавньому Римі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 28. С. 4–7.

References

1. Badiu, A. (2014). *Stolittia [Centurie]* / per. z fr. A. Riepa. Lviv: Vydavnytstvo Kalvariia; Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
2. Hosle, V. (2003). *Praktychna filozofia u suchasnomu sviti [Practical Philosophy in the Modern World]* / per. z nim., prym. ta pisliamova A. Yermolenka. Kyiv: Libra [in Ukrainian].
3. Genyk, M. (2021). Metodolohichni problemy mizhdystyplinarykh doslidzhen myru [Methodological problems of interdisciplinary peace studies]. *Political studies*, 1, 8–21 [in Ukrainian].
4. Kumar Rupesinghe (1994). Forms of violence and its transformation. The culture of violence Edited by Kumar Rupesinghe and Marcial Rubio C. United Nations University Press. Tokyo*New York*Paris. P. 14–41. Retrieved from: https://collections.unu.edu/eserv/UNU:8725/The_culture_of_violence.pdf [in English].
5. Kurt A. Raaflaub (2009). Conceptualizing and Theorizing Peace in Ancient Greece. *Transactions of the American Philological Association*. Vol. 139, No. 2, pp. 225–250. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/40651971> [in English].
6. Rhodes, P. J. (2008). Making and breaking treaties in the Greek world / War and Peace in Ancient and Medieval History / edited by Philip de Souza and John France. Cambridge University Press. P. 6–27 [in English].
7. Carlos, A. (2010). Martins de Jesus. The construction of the image of peace in Ancient Greece: a few literary and iconographic evidences. *Synthesis*, vol. 17, pp. 25–25. URL: <https://www.scielo.org.ar/pdf/synth/v17/v17a03.pdf> [in English].
8. Rosenstein Nathan, Rome at war. (2004). Farms, families, and death in the middle republic. University of North Carolina Press, Chapel Hill. P. 339 [in English].
9. Lawrence A. Tritle. (2010). A New History of the Peloponnesian War. Malden, Mass.: Wiley-Blackwell. P. xxvi, 287 [in English].
10. Panina, I. H. (2022). Doslidzhennia myru: osnovni teoretychni perspektyvy [The Study of Peace and the main theoretical perspectives]. *Politychne zhyttia*, 1, 92–107 [in Ukrainian].
11. Sytnyk, H. P. (2023). *Filozofia viiny ta myru: kurs lektsii [Philosophy of War and Peace: Course of Lectures]*. Kyiv: TOV “SAK Ltd” [in Ukrainian].
12. Kassen, B. (2013). “Poriadok dlia polisa”: znachennia “κόσμος”. *Yevropeyskyi slovnyk filozofii: Leksekon neperekladnosti [“Order for the polis”: the meaning of “κόσμος”. European Dictionary of Philosophies: Lexicon of Untranslatables]* / per. z fr. Т. 3. Kyiv: DUKh I LITERA, s. 42–43 [in Ukrainian].
13. Cvatko, Yu. I. (2009). Svit antychnoho kosmosu i antychna model filozofuvannia: kulturno-istorychnyi ta istoryko-filozofskyi komentar [The World of the Ancient Cosmos and the Ancient Model of Philosophizing: Cultural-Historical and Historical-Philosophical Commentary]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filozofia ta relihiieznavstvo*. Vol. 89, S. 5–11 [in Ukrainian].
14. Carl Schmitt (2006). The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum. Translated and Annotated by G.L. Ulmen Telos Press Publishing. Retrieved from: <https://fenix.iseg.ulisboa.pt/downloadFile/281608120802996> [in English].
15. Platon. Horhii / Sahach H. Pytopyka [Plato. Gorgia / Sagach G. Rhetoric]: navch. posib (2000). Kyiv: Vydavnychi dim “In Yure”. S. 319–405 [in Ukrainian].
16. Eliade, M. (2001). Sviashchenne i myrske. Mify, snovydinna i misterii. Mefistofel i androhin. Okulyzm, vorozhbystvo ta kulturni upodobannia [Sacred and secular. Myths, dreams and mysteries. Mephistopheles and the androgyne. Occultism, fortune-telling and cultural preferences] / per. H. Korian, V. Sakhna. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
17. Malamud, Sh. (2009). Myr. *Yevropeyskyi slovnyk filozofii: Leksykon neperekladnosti [Mir. European dictionary of philosophies: Lexicon of untranslatables]*. Т. 1. Kyiv: DUKh I LITERA, s. 345–351 [in Ukrainian].
18. Finnis, John. (2011). Natural Law and Natural Rights. Oxford University Press. Retrieved from: <https://etica.uazuay.edu.ec/>

sites/etica.uazuay.edu.ec/files/public/Natural% [in English].

19. Aristotel. Nikomakhova etyka [Aristotle. Nicomachean Ethics] (2002). / per. z davnohrets. V. Stavniuk. Kyiv: Akvilon-Plus [in Ukrainian].

20. Rainer, Y. (2019). Pravo. Antychnist. Istoriia yevropeiskoi mentalnosti [Rights. Antiquity. History of European Mentality] / za red. P. Denttselbakhera. Lviv: Litopys, s. 464–483 [in Ukrainian].

21. Abashnik, V. (2024). Hans Kelzen (1881–1973) Pro viinu ta myr. Liudyna, suspilstvo, komunikatyvni tekhnolohii [Hans Kelsen (1881–1973) On War and Peace. Man, Society, Communicative Technologies]: materialy XII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. 25 zhov. 2024 r. / vidp. za vyp. I.. Tolstov. Kharkiv: UkrDUZT, s. 8–13 [in Ukrainian].

22. Richmond, O. (2014). Peace: A Very Short Introduction. Oxford University Press: NY. Retrieved from: <https://dokumen.pub/peace-a-very-short-introduction-2nbsped-0192857029-9780192857026.html> [in English].

23. Denysenko, V. (2017). Fetsialne pravo u starodavnomu Rymi [Fetial law in ancient Rome]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 28, 4–7 [in Ukrainian].

Turenko Oleh,

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,

Professor at the Department of General Legal Disciplines Faculty No. 3

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4653-4731>

ANCIENT PEACE FABLES – HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS

The political and legal meanings of the lexeme “peace” in the imagined worldview of the ancient Greeks and Romans are investigated. The ancient lexeme “peace” is a sign of the Cosmos, a state of long-term equilibrium-measure of opposing elements. Peace is achieved by collective motivation, the art of the people. Community determines the meanings of peace, which receive multidimensionality, multivectority and dynamism. Therefore, the forms of peace always remain polemical. This feature is due to the mytho-polytheistic and contractual nature of this concept and is determined by the need to interpret the will of the gods, find a collective solution in a particular conflict situation. At the same time, the development of compatible ideas took place under two conditions: the need to ensure the stability and security of the ethos of the people and the second, to leave unchanged the established forms of community solidarity, which are based on the principle of non-violence, freedom, the right of everyone to determine the criteria of the common Good and happiness.

Ancient plots of peace were formed in three successive and interdependent circles – the cultural practices of the people. The first circle established the peace of the people with the gods – the fenced land of the people was consecrated, which was protected by a ring of warriors. Their inner life was based on the principle of “geometric equality”, on devotion to the sacred order established by the gods and people. The second circle of peace was achieved by a moderate contractual union of households, communities and peoples, by the approval of a complete community (πατρις), where the public space for discussion and announcement of political and legal norms prevailed. This peace had signs of rationalization, collective definition of the boundaries of freedom, rights and obligations of citizens of the polis. The third circle of peace is a dynamic process of self-improvement of comrades – an alliance of friends who jointly resolved current issues of coexistence.

The peace achieved by the three circles of harmony received a legal status – it is a legitimized reason for finally approving the political and legal order of a separate community, its key categories: right, justice, law, citizenship, etc. A large number of ancient concepts – ethos, orbis, polis, friendship, nomos, harmony, goodness, happiness, and even war (as a means of finding the most perfect ethos) include the concept of peace.

Key words: antiquity, peace, treaty, political and legal order.

Надіслано до редколегії 29.04.2025

УДК 340.15(477)
DOI 10.32782/2523-4269-2025-91-25-30

Федорченко Олег Володимирович,

кандидат історичних наук, доцент

(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5524-0202>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ «АЛКОГОЛЬНОЇ» ПОЛІТИКИ В УСРР 1919–1921 РР.

У статті розглянуто нормативно-правове забезпечення «алкогольної» політики в УСРР. Показано, що в основу нормативно-правової бази алкогольної політики УСРР у період воєнного комунізму лягли напрацювання більшовиків як РСФРР, так і УСРР. Показано, що нормативно-правова база мала зменшити вживання алкоголю Червоною армією, стати основою націоналізації спиртової промисловості і закріпити державну монополію на виготовлення спиртової продукції. Доведено, що декрети й постанови більшовицької влади мали низьку юридичну техніку, містили пропагандистські кліше, прогалини та явні суперечності.

Ключові слова: алкоголь, спирт, алкогольне законодавство, УСРР, воєнний комунізм, націоналізація.

Постановка проблеми. Державна регуляція виготовлення, реалізації, а частково і вживання алкоголю населенням більшою чи меншою мірою стала поширеною з виникненням людської цивілізації [1, с. 7]. Мета таких заходів у різні часи була різною, від меркантильної (наповнення фіску) до гуманістичної (зробити націю більш здоровою). Особливо гострими стають питання «алкогольної» політики держави у часи надзвичайних потрясінь. Тому дослідити досвід попередніх спроб врегулювати виготовлення, обіг і вживання алкоголю, навіть незважаючи на їхні наслідки, вкрай необхідно для сучасного розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема алкогольної політики різних держав має свою традицію. Згадаємо роботи Ю. Больбіта і В. Пахомова [2], Л. Деткової [3]. Однак питання про витоки нормативно-правового регулювання виготовлення, обігу і почасті вживання алкоголю в Україні за радянських часів, а саме за воєнного комунізму, не стало предметом окремого дослідження. Відзначимо, що згадки про винесену нами в заголовок тему є у працях В. Бойка [1; 4], В. Марчука [5]. Однак В. Бойко у статті зосередив увагу на законодавстві СРСР, а в дисертації через її широкі хронологічні і територіальні межі не мав змоги заглибитися в зазначену нами тему. В. Марчук, незважаючи на заявлені тотожні хронологічні межі, сконцентрував свій інтерес виключно на законотворчості національних урядів. Тому, виходячи з такої історіографічної ситуації, ставимо собі на меті дослідити законотворчість більшовицької влади УСРР у сфері алкогольної політики у часи воєнного комунізму.

Формулювання цілей статті. Зважаючи на заявлену мету, визначимо такі цілі: простежити еволюцію «алкогольної політики» українських більшовиків через призму нормотворчості у цій царині; охарактеризувати, власне, нормативно-правові документи, які регулювали «алкогольну політику»; показати складнощі реалізації алкогольного законодавства УСРР періоду воєнного комунізму.

Виклад основного матеріалу. Вдруге прийшовши до влади в Україні, більшовики зосередили увагу на проблемах виготовлення, реалізації та вживання алкогольних напоїв населенням. Не обділили увагою комуністи й участь державних установ, організацій і підприємств у цьому процесі. Але було б занадто просто стверджувати, що радянська влада у роки воєнного комунізму проводила виключно «антиалкогольну» політику, яка була спрямована на зменшення пияцтва серед населення. Так, на початку свого правління більшовики негативно поставилися до споживання алкоголю, оскільки теренами, які вони контролювали, прокотилися винні погроми [6, с. 120]. Зазначимо, що й зловживання алкоголем бійцями Червоних гвардії/армії не додавало боездатності силовим структурам більшовиків. Тому можна стверджувати, що за відносно короткий час воєнного комунізму погляди більшовиків стосовно «алкогольної» політики еволюціонували. Спробуємо простежити ці зміни за допомогою нормативно-правової бази УСРР. Останню створювали з оглядкою на правову базу РСФРР або поширюючи норми радянської росії на території, яку контролювали більшовики (до часу, коли їхні місцеві або прийшли «українські колеги» заповнили прогалини у праві УСРР).

Одним з перших нормативно-правових актів «українських» більшовиків став Декрет робітничо-селянського уряду України від 14 січня 1919 р. «О спиртных напитках»¹ [7]. Цей декрет мав відверто заборонячий характер щодо продажу, купівлі та виготовлення спиртних напоїв та інших спиртвмісних речовин. За своєю стилістикою він, як і більшість нормативно-правових документів того часу, скоріше, нагадував суміш агітаційно-пропагандистських матеріалів, норм революційного права (скоріше, безправ'я) та ілюзорних мрій законотворців. Віддамо належне, більшовики не

¹ Назву Декрету подаємо мовою оригіналу. У період 1919–1921 рр. українська мова у нормативно-правових документах УСРР використовувалася в обмежених обсягах.

приховували свої мети стосовно зазначеного характеру декрету – Червона армія загалом і червоноармійці зокрема мали бути тверезими. Звісно, законотворці не звертали увагу на те, що поширення пияцтва – це наслідок комплексу причин: генетичні передумови; низька культура вживання алкоголю; незадовільний соціально-економічний стан; чотири роки мороку війни тощо. Та згідно з декретом, більшовики у властивій їм манері безапеляційно призначили основного ворога – буржуазію і сили контрреволюції, які доставляли алкогольні напої Червоній армії. Не секрет, що на багнетах останньої трималася влада послідовників «ілліча».

Коротко розглянемо основні положення декрету. Стаття 1 забороняла продаж спиртних напоїв міцністю більше 1 ½%. Стаття 2 забороняла самогонваріння. Статті 3–5 зобов'язували осіб, які мали спиртні напої, здавати місцевим радам або (ревкомам) з подальшим знищенням останніми. Стаття 6 визначала підсудність осіб, які незаконно продавали спиртні напої, та місцевих органів влади, які не знищували спиртні напої. На думку законотворців, це був тяжкий злочин. Тому справи передавалися до Революційного трибуналу з кваліфікацією «дії проти революції». Вірогідно, така підсудність стала наслідком того, що особи, які скоїли цей злочин, представляли нові органи влади, а це підривало і без того слабкий авторитет і популярність більшовиків серед населення. Та найбільший ризик крився у спокусі посадовими особами вживати зданий алкоголь або, гірше того, реалізовувати його. Відзначимо, що алкоголь став своєрідною грошовою одиницею, незалежною від інфляції та влади, яка періодично змінювалася.

Водночас ст. 7 навіть забороняла купівлю спиртних напоїв приватними особами. За порушення цієї статті цивільних осіб притягували до Народного суду, а військових – Військового трибуналу. Слід наголосити на тому, що за вживання алкогольних напоїв відповідальності не існувало.

Не оминували більшовики встановити контроль за спиртними заводами. Так, ст. 8 декрету забороняла відпуск спирту заводів. Стаття 9 передбачала відрядити для контролю на підприємства, що виготовляли спирт, надійних комісарів. Останні підпорядковувалися Відділу народного господарства [7, с. 21–22].

Перше, що кидається у вічі, – це відсутність санкцій за порушення заборон. Є лише підсудність справ Народному суду або Військовому трибуналу. Саме ці, важко сказати, судові органи, керуючись революційною доцільністю встановлювали покарання. Як ми розуміємо, це дійство не мало нічого спільного з правосуддям.

Як видно за тоном і заходами, яких пропонувалося вживати, більшовикам боліло. Алкогольна вакханалія, особливо у їхніх силових структурах, вимагала негайних і рішучих заходів. Як результат, майже одразу були здійснені дії щодо тотального контролю над виготовленням спирту і спиртвмісних напоїв. Так, радянським урядом України було видано Постанову Ради народного господарства України «О націоналізації всіх винокурних, спиртоочистительных и дрожжево-винокурных заводов» від 5 лютого 1919 р. [8].

Назва документа загалом розкриває сутність Постанови, але зупинимося на деталях. Статті 1 і 3, у кращих традиціях націоналізації від більшовиків, оголошувала всі винокурні, спиртоочисні та дріжджо-винокурні заводи з усім майном і капіталами власністю УСРР. Заводи з майном переходили у підпорядкування Ради народного господарства УСРР, до речі, як і всі інші

націоналізовані підприємства [8; 9]. Більше того, земля, яка була власністю колишніх господарів заводів, а також та земля, на якій хоча б один раз з 1911 р. висаджували зернові або картоплю для спиртзаводу, теж з усією нерухомістю оголошувалася недоторканим майном націоналізованих заводів.

За ст. 2, усіма заходами управлінського й організаційного характеру з виготовлення спирту на націоналізованих заводах займалося Головне управління націоналізованими заводами винокурної промисловості з мережею місцевих органів – районних управлінь державними заводами винокурної промисловості (рауспирти).

Стаття 6 включила Комісаріат продовольства в розподіл продуктів, які збирали з полів спиртзаводів. Цей орган залишав спиртзаводам лише збіжжя, необхідне для виготовлення спирту (алкоголю) і насіннєвий матеріал [8]. На нашу думку, зміст статті був викликаний обмеженими харчовими ресурсами, якими могли розпоряджатися більшовики РСФРР, а їм конче необхідно було забезпечити продовольством Червону армію. Підтверджує це оперативність (10 днів) прийняття документів, які фактично грабували Україну. Наприклад, Декрети Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 22 і 26 січня, 2 лютого 1919 р. «О назначении Уполномоченного Временного Рабоче-крестьянского правительства Украины по продовольствию», «Об организации продовольственного дела на Украине», «О продовольствии для РСФСР» відповідно [10–12]. Так, згідно з ними, 22 січня 1919 р. члена РСДРП(б) О. Шліхтера призначено Народним комісаром продовольства Тимчасового робітничо-селянського уряду України. Він мав надзвичайні повноваження, з імунітетом від арешту і судового переслідування. Його розпорядження мали виконувати всі організації й установи, що займалися продовольчою справою. Основна мета, яку він самовіддано виконував, – забезпечити збіжжям «север»². Звісно, в документі йдеться про забезпечення голодуючих робітників і найбіднішого населення [10, с. 38–39], та це не має вводити нас в оману. Перш за все більшовики прагнули забезпечити силові структури, а за залишковим принципом, можливо, б перепаало й пролетарям.

Не менш цікава ст. 8 Постанови «О национализации всех винокурных, спиртоочистительных и дрожжево-винокурных заводов». Вона проливає світло на бажання більшовиків забезпечити безперебійний процес виготовлення спирту під час передачі справ від колишніх власників радянській адміністрації. Так, управлінці, технічний персонал і службовці спиртзаводів змушені були виконувати свої обов'язки, зберігати майно і всю документацію у перехідний період. Стаття 10 передбачала відповідальність за невиконання цієї Постанови, відсилаючи до інших нормативно-правових документів [8].

Як видно з документа, більшовики не просто ліквідували приватну власність як таку, але й прицільно й швидко націоналізували спиртзаводи. Основна мета – налагодити випуск рідкого пального. Брак останнього відчувався у зв'язку з тим, що більшовики не контролювали нафтодобувний регіон Кавказу.

Уже 2 травня 1920 р. Промбюро УСРР (колишня Рада народного господарства УСРР, протягом 1918–1932 рр. бюро мало інші назви) [13] видає

² «Север» – мовою оригіналу. Цей термін неодноразово вживається під час позначення того, куди потрапить збіжжя з України. Виникає питання: чому О. Шліхтер, коли підписував документи НК продовольства, не писав, що до РСФРР?

Наказ «Про забезпечення продукції гуралень на 1920–1921 рр.» [14]. Документ підтвердив, що спирт став стратегічним і дефіцитним продуктом. Положення Наказу підкреслили, що насінневою картоплею, яка перебувала на балансі спиртзаводів, розпоряджалися виключно рауспирти. За будь-яких обставин жоден орган не мав права вилучити насінневий матеріал для своїх потреб [14, с. 218–219].

Тож бачимо дві лінії лейтмотиву Наказу Промбюро УСРР. Перша: вчергове окреслити компетенцію Комісаріату продовольства, (слід читати – не втручатися у розподіл збіжжя і насінневого матеріалу спиртзаводів). Хоча в Наказі не зазначено, який орган, але як не Комісаріату продовольства з його необмеженими повноваженнями, то кому? Інший пріоритет – спирт понад усе. Насінневий матеріал можна було б використати для вирощування харчової картоплі. Та цього не сталося. Така політика воєнного комунізму, зрештою, призвела до голоду 1921–1923 рр.

Чому ж так сталося, що два більшовицькі державні органи не могли у такий час віднайти компроміс? Розглянемо правовий статус Комісаріату продовольства і Промбюро. Згідно зі ст. ст. 14–16 Конституції УСРР 1919 р., Народні комісари призначалися і звільнялися ВУЦВК. Компетенцію Народних комісаріатів теж встановлювала ВУЦВК. РНК УСРР, який складався з Голови і Народних комісарів, був виконавчим, розпорядчим і законодавчим органом [15]. Промбюро діяло на правах народного комісаріату при РНК УСРР [13]. Фактично вони мали рівні права. Очоловували структури російські більшовики: комісаріат – О. Шліхтер, бюро – Е. Квірлінг. Як діяв перший, ми вже зазначали, та й Е. Квірлінг не запідозриш у великій любові до незалежної України [16].

Великою мірою ці два органи займалися одним і тим самим, грабунком ресурсів України. Один, комісаріат, безпосередньо, інший – опосередковано. Але, вірогідно, йшла невидима нам кулуарна боротьба між впливовими більшовиками. Показником спритності, почасти відданості «делу революції» і, як наслідок, впливовості лідера відомства був критерій – швидше, більше відправити збіжжя на «север». Тому й не гребували комісари втручатися в справи один одного.

Деякі слова ще про один документ, який опосередковано стосується нашої теми і підсвічує деякі оголошені нами тези. Йдеться про Наказ Промбюро УСРР «Про облік сивушного масла» від 30 червня 1920 р. [17]. Згідно з Наказом, сивушні масла повинні бути взяті на облік рауспиртами й охоронятися на винскладах і винзаводах. Також усі особи й установи, що мали сивушні масла, повинні негайно передати їх місцевому рауспирту [17, с. 501]. Доходимо висновку, що у більшовиків відчувалася гостра проблема з пальмим, адже сивушні масла можна використовувати як альтернативу нафтовому пальному [18]. І, у вигляді припущення, була спроба виявити нелегальних виробників алкогольної продукції, оскільки сивушні масла є продуктом рафінування етилового спирту.

Наступним ключовим документом стала Постанова РНК УСРР «О воспреещении на территории УССР изготовления и продажи спирта, крепких напитков и неотносящихся к напиткам спиртосодержащих веществ» від 20 серпня 1920 р. Згідно з нею, на територію УСРР поширювалася дія Постанови РНК РСФРР «О воспреещении на территории РСФРР изготовления и продажи спирта, крепких напитков и не относящихся к напиткам спиртосодержащих веществ» з деякими доповненнями.

Ця Постанова встановлювала монополію держави на виготовлення і продаж спирту (алкоголю) і подовжувала частковий³ «сухий закон», роз'яснювала деякі технологічні аспекти [19].

Так, ст. 1 забороняла виготовлення без дозволу спирту і міцних спиртвмісних напоїв, а також спиртвмісних речовин будь-якої міцності. Стаття 2. забороняла продаж питного спирту, міцних напоїв і спиртвмісних речовин. Стаття 3 визначала, що міцним спиртним напоєм є рідина, де вміст спирту більше 1 ½%, міцність виноградних вин не мала перевищувати 12%. Стаття 4 дозволяла продаж напоїв міцністю менше 1 1/2%, сюди ж включали кумис і кефір. У ці напої заборонялося додавати одурманюючі і шкідливі речовини. Стаття 5 роз'яснювала терміни: винний спирт – це неденатурований етиловий спирт, також не належали до спиртвмісних речовин деревний спирт, сивушне масло.

Стаття 6 чітко зазначила, що лише націоналізовані підприємства можуть продавати спирт і спиртвмісні речовини, як для технічних потреб всередині держави, так і за кордон. Стаття 7 роз'яснювала, що виготовляти спирт для цілей, зазначених у попередній статті, можуть лише націоналізовані підприємства. Крім того, умови продажу визначала Вища Рада народного господарства за погодженням з НКВС і НК охорони здоров'я.

Інші статі Постанови визначали санкції за порушення норм, підзвітність і підсудність за вчинені правопорушення. Так ст. ст. 8 і 9 передбачали за незаконне виготовлення спирту, незаконне виготовлення алкогольних напоїв (спирту, вина, горілки) на потужностях підприємства, перегонку лікарського, технічного спиртів в алкогольні напої з подальшою їх реалізацією; маніпуляції на спиртзаводах з контрольними пристроями, що вимірювали вміст спирту у продукті; продаж, передачу, купівлю, зберігання, перевезення таємно виробленого спирту, алкогольних напоїв конфіскацію спирту, матеріалів, засобів; конфіскацію всього майна; позбавлення волі з примусовими роботами на строк не менше 5 років [19].

Позитивним є те, що законотворці все ж таки написали санкції, і в залі суду, очікуючи вирок, не треба було поклатися на фантазію так званих суддів. Однак, на нашу думку, відповідальність занадто сувора. Так, за різні види спекуляції в УСРР передбачалося позбавлення волі строком не менше шести місяців з примусовими роботами з конфіскацією частини майна, за найтяжчі види спекуляції – позбавлення волі не менше 10 років з примусовими роботами і конфіскацією всього майна [20]. Нагадаємо, що спекуляція була тяжким злочином і перебувала у компетенції Всеукраїнської Надзвичайної Комісії.

За монтаж, купівлю, зберігання, переміщення, перевезення перегінних кубів, самоварів або іншої посуду для виготовлення спирту (фактично самогонних апаратів) ст. 10 визначала санкції – позбавлення волі з примусовими роботами не менше року та конфіскацію визначених засобів.

Стаття 11 передбачала такі ж санкції за вживання незаконно виготовлених і отриманих міцних напоїв у громадських місцях і закладах, за допущення їх вживати, а також за появу в публічному місці в стані алкогольного сп'яніння [19]. Виходить, що адміністративні проступки перевели у розряд кримінальних.

³ «Частковий» – тому, що не передбачалося відповідальність за вживання спирту (алкогольних напоїв) у побуті.

У цій постанові найцікавішим виглядає процес. Так, порушення кримінальної справи, дізнання, підтримання обвинувачення у суді за злочини, передбачені ст. ст. 1 і 3, поклалися на Підвідділ непрямих податків Губернських фінансових Відділів або на інших посадових осіб (з новели не зрозуміло, на які саме). Крім того, Підвідділ непрямих податків Губернських фінансових Відділів у цій царині мав широкі повноваження: повертати дізнання на доповнення (вірогідно, коли розслідуванням займалися інші органи); відряджати представників у суд як обвинувачів; оскаржувати вироки. Порушення кримінальної справи і підтримання обвинувачення за порушення норм ст. ст. 8 і 10 покладалося на рауспірти, а за ст. ст. 4 і 5 – на міліцію.

Стаття 14 визначала, що розгляд «алкогольних» справ у Народних судах повинен відбуватися поза чергою і за пришвидшеним порядком (за можливості протягом одного дня). Стаття 16 коригувала підсудність виключно посадових осіб, які порушили ст. ст. 1 і 4; їхні справи передавалися до Надзвичайних комісій або Революційних трибуналів.

Деякі слова про два останні абзаци. Зазначимо, що з юридичною технікою у «ранніх» більшовиків були явні проблеми. Так, ст. ст. 1 і 8 були про одне й те ж, за винятком того, що в останній передбачалися санкції. Тому з Постанови не зрозуміло, у чий компетенції було розслідування правопорушень, наприклад виготовлення спирту приватною особою в себе дома – Підвідділу непрямих податків Губернських фінансових Відділів чи рауспіртів. Крім того, норми Постанови порушували норми «Временного положення о Народных судах и Революционных трибуналах» від 20 лютого 1919 р. Так, ст. 39 зазначеного документа визначала, що дізнання здійснювала судово-кримінальна міліція, попереднє слідство – Народні слідчі або постійні народні судді. Згідно зі ст. 45 цього ж положення, обвинувачення в суді підтримувала Колегія обвинувачів, кількість членів якої, згідно зі ст. 27, затверджувалася радянським депутатами або виконкомом району [21].

Тому те, яким чином чиновники Підвідділу непрямих податків Губернських фінансових Відділів, рауспірти вели досудове слідство або підтримували обвинувачення, залишається загадкою.

Звісно, не менш дивним виглядає те, що міліція мала порушувати кримінальну справу про використання одурманюючих речовин у кефірі або кумисі, до того ж супроводжувати її в суді. Інше, що викликає подив, те, що рауспірти повинні боротися з виготовленням і поширенням самогонних апаратів. Ці підрозділи створювалися для інших цілей. Тому верх брала революційна доцільність.

Висновки. Таким чином, більшовики, прийшовши вдруге до влади в Україні, почали активно займатися питаннями, пов'язаними з виготовленням, реалізацією і вживанням алкоголю. В основу нормативно-правової бази алкогольної політики лягли напрацювання як більшовиків РСФРР, так і УСРР. Нормативно-правова база перш за все мала зменшити вживання алкоголю Червоною армією, яка гарантувала більшовикам «легітимність». Одночасно нормативно-правові документи не забороняли приватного вживання алкоголю населенням. Іншим напрямом нормотворчої діяльності стала націоналізація (одержавлення) спиртової промисловості й організація державної монополії на виготовлення спиртової продукції. За посягання на спиртову монополію держава встановила суворі покарання.

Декрети й постанови більшовицької влади мали низьку юридичну техніку, містили пропагандистські кліше, прогалини і явні суперечності. Одночасно вони засвідчували конкурентну боротьбу між різними республіканськими більшовицькими лідерами, а відповідно, й відомствами, які вони очолювали. Ця боротьба збільшувала визиск продовольчих ресурсів України, що стане однією з причин голоду 1921–1923 рр.

Перспективним, на нашу думку, буде дослідження нормативно-правової бази алкогольної політики в УСРР у період НЕПу.

Список використаних джерел

1. Бойко В. Державно-правове регулювання виробництва, збуту і споживання алкоголю: історико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2015. 22 с.
2. Болъбит Ю., Пахомов В. Державний контроль за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів в Україні: монографія. Суми, 2019. 182 с.
3. Деткова Л. Деякі питання державного регулювання виробництва та обігу алкогольних напоїв і тютюнових виробів в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 295–299.
4. Бойко В. Алкогольна політика та антиалкогольне законодавство СРСР в 20–30 рр. XX ст. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. Дідоренка. Спеціальний випуск*. 2013. № 5. С. 242–247.
5. Марчук В. Державно-правове регулювання виробництва та обороту алкоголю в Україні у роки визвольних змагань (1917–1921 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 385–391.
6. Іваненко В., Іщенко І. Україна непівська: аналіз соціальних аномалій Південного регіону: монографія. Дніпро: вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2006. 280 с.
7. О спиртных напитках: Декрет рабоче-крестьянского правительства Украины от 14 января 1919 г. *Собрание узаконенный и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины (далі – СУУ)*. 1919. № 2. Ст. 18.
8. О национализации всех винокуренных, спиртоочистительных и дрожжево-винокуренных заводов: Постановление Совета народного хозяйства Украины от 5 февраля 1919 г. СУУ. 1919. № 6. Ст. 77.
9. О порядке национализации предприятий: Декрет рабоче-крестьянского правительства Украины от 15 января 1919 г. СУУ. 1919. № 3. Ст. 23.
10. О назначении Уполномоченного Временного Рабоче-крестьянского правительства Украины по продовольствию: Декрет рабоче-крестьянского правительства Украины от 22 января 1919 г. СУУ. 1919. № 3. Ст. 40.
11. Об организации продовольственного дела на Украине: Декрет рабоче-крестьянского правительства Украины от 26 января 1919 г. СУУ. 1919. № 4. Ст. 52.
12. О продовольствии для РСФСР: Декрет рабоче-крестьянского правительства Украины от 2 января 1919 г. СУУ. 1919. № 5. Ст. 61.

13. Єфіменко Г. Українська Рада Народного господарства 1918–1932. *Енциклопедія історії України: Україна – Українці*. Кн. 2 / редкол.: В. Смолій (голова) та ін. Київ, 2019. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_nar_hospodarstva (дата звернення: 20.03.2025).

14. Про забезпечення продукції гуралень на 1920–1921 рр.: Наказ Промбюро УСРР. *Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету за 1919–1920 роки*. 1921. № 9. Ст. 147.

15. Конституція УСРР. 1919 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#n91> (дата звернення: 20.03.2025).

16. Васильєв В. Квірінг Емануїл Йонович. *Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком* / редкол.: В. Смолій (голова) та ін. Київ, 2007. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kviring_E (дата звернення: 19.03.2025).

17. Про облік сивушного масла: Наказ Промбюро УСРР від 30 червня 1920 р. *Збір законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України і Уповноважених РСФРР за 1920 р.* 1921. № 18. Ст. 344.

18. Левко С., Долінішній Б., Мельник В. Перспективи використання сивушних масел як добавок до товарних палив для двигунів внутрішнього згоряння. *Нафтогазова енергетика*. 2019. № 2 (32). С. 97–106. DOI: 10.31471/1993-9868-2019-2(32)-97-106.

19. О воспреещении на территории УССР изготовления и продажи спирта, крепких напитков и неотносящихся к напиткам спиртосодержащих веществ: Постановление СНК УССР от 20 августа 1920 г. *ЗУ ВРК за 1919–1920*. 1921. № 23. Ст. 469.

20. О спекуляции: Декрет СНК от 22 июля 1918 г. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства РСФСР*. 1918. № 54. Ст. 605.

21. Временное положение о Народных судах и Революционных трибуналах // О суде: Декрет Рабоче-крестьянского правительства Украины от 20 февраля 1919 г. *СУУ*. 1919. № 11. Ст. 141.

References

1. Boiko, V. (2015). Derzhavno-pravove rehuliuвання vyrobnytstva, zbutu i spozhyvannya alkoholu: istoryko-pravove doslidzhennia [State-legal regulation of production, distribution and consumption of alcohol: historical-legal study]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Lviv, 22 s. [in Ukrainian].

2. Bolbit, Yu., & Pakhomov, V. (2019). Derzhavnyi kontrol za vyrobnytstvom ta obihom spyrtu, alkoholnykh napoiv i tiutiunovykh vyrobiv v Ukraini [State control over the production and circulation of alcohol, alcoholic beverages and tobacco products in Ukraine]: monohrafiia. Sumy, 182 s. [in Ukrainian].

3. Dietkova, L. (2005). Deiaki pytannia derzhavnoho rehuliuвання vyrobnytstva ta obihu alkoholnykh napoiv i tiutiunovykh vyrobiv v Ukraini [Some issues of state regulation of the production and circulation of alcoholic beverages and tobacco products in Ukraine] *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 24, 295–299 [in Ukrainian].

4. Boiko, V. (2013). Alkoholna polityka ta antyalkoholne zakonodavstvo SRSR v 20–30 rr. XX st. [Alcohol policy and anti-alcohol legislation of the USSR in the 20s–30s of the 20th century]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka. Spetsialnyi vypusk*, 5, 242–247 [in Ukrainian].

5. Marchuk, V. (2015). Derzhavno-pravove rehuliuвання vyrobnytstva ta oborotu alkoholu v Ukraini u roky vyzvolnykh zmahan (1917–1921 rr.) [Legal regulation of production and circulation of alcohol in Ukraine during the Ukrainian war for independence (1917–1921)]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Serii: Yurydychni nauky*, 824, 385–391 [in Ukrainian].

6. Ivanenko, V., & Ishchenko, I. (2006). Ukraina nepivska: analiz sotsialnykh anomalii Pivdennoho rehionu [Ukraine in the period of the New Economic Policy: analysis of social anomalies of the Southern region]: monohrafiia: Vyd-vo Dnipropetr. nats. un-tu, 280 s. [in Ukrainian].

7. О спиртных напитках [About alcoholic drinks]: Декрет робоче-крестьянского правительства Украины от 14 января 1919 г. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины (дали – СУУ)*. 1919. № 2. Ст. 18 [in Russian].

8. О национализации всех винокуренных, спиртоочистительных и дрожжево-винокуренных заводов [On the nationalization of all distilleries, alcohol distilleries and yeast distilleries]: Постановление Совета народного хозяйства Украины от 05 февраля 1919 г. *СУУ*. 1919. № 6. Ст. 77 [in Russian].

9. О порядке национализации предприятий [On the procedure for nationalization of enterprises]: Декрет робоче-крестьянского правительства Украины от 15 января 1919 г. *СУУ*. 1919. № 3. Ст. 23 [in Russian].

10. О назначении Уполномоченного Временного Рабоче-крестьянского правительства Украины по продовольствию [On the appointment of the Representative of the Provisional Workers' and Peasants' Government of Ukraine for food]: Декрет робоче-крестьянского правительства Украины от 22 января 1919 г. *СУУ*. 1919. № 3. Ст. 40 [in Russian].

11. Об организации продовольственного дела на Украине [On the organization of food business in Ukraine]: Декрет робоче-крестьянского правительства Украины от 26 января 1919 г. *СУУ*. 1919. № 4. Ст. 52 [in Russian].

12. О продовольствии для РСФСР [On food for the RSFSR]: Декрет робоче-крестьянского правительства Украины от 2 января 1919 г. *СУУ*. 1919. № 5. Ст. 61 [in Russian].

13. Yefimenko, H. (2019). Ukrainiska Rada Narodnoho gospodarstva 1918–1932 [Ukrainian Council of National Economy]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Ukraina – Ukraintsi*. Кн. 2 / Redkol.: V. Smolii (holova) ta in. Kyiv. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_nar_hospodarstva (дата звернення: 20.03.2025) [in Ukrainian].

14. Pro zabezpechennia produktsii huralen na 1920–1921 rr. [On the provision of production of distilleries for 1920–1921]: Nakaz Prombiuro USRR. *Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen Vseukrainskoho revoliutsiinoho komitetu za 1919–1920 roky*. 1921. № 9. Ст. 147 [in Ukrainian].

15. Konstytutsiia USSR [Constitution of the Ukrainian SSR]. 1919 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#n91> (дата звернення: 20.03.2025) [in Ukrainian].

16. Vasyliiev V. (2007) Kvirinh Emanuil Yonovych [Queering Emanuil Jonovich]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 4: Ka-Kom / Redkol.: V. Smolii (holova) ta in.* Kyiv. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Kviring_E (data zvernennia: 19.03.2025) [in Ukrainian].

17. Pro oblik syvushnoho masla [About accounting for fuel oil]: Nakaz Prombiuro USRR vid 30 chervnia 1920 r. Zbir zakoniv i rozporiadzhen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy i Upovnovazhenykh RSFRR za 1920 r. 1921. № 18. St. 344 [in Ukrainian].

18. Levko, S., Dolinshnii, B., & Melnyk, V. (2019). Perspektyvy vykorystannia syvushnykh masel yak dobavok do tovarnykh palyv dlia dvyhunyv vnutrishnoho zghoriannia [Prospects of using oils as additives to commercial fuels for internal combustions engines]. *Naftohazova enerhetyka*, 2 (32), 97–106. DOI: 10.31471/1993-9868-2019-2(32)-97-106 [in Ukrainian].

19. O vospreshchenii na territorii USSR izgotovleniya i prodazhi spirta, krepkykh napitkov i neotnosyashchikhsya k napitkam spirtosoderzhashchikh veshchestv [On the prohibition on the territory of the Ukrainian SSR of the production and sale of alcohol, strong drinks and alcohol-containing substances not related to drinks]: Postanovlenie SNK USSR ot 20 avgusta 1920 g. ZU VRK za 1919–1920. 1921. № 23. St. 469 [in Russian].

20. O spekulyatsii [On speculation]: Dekret SNK ot 22 iyulya 1918 g. Sobranie uzakonenii i rasporyazhenii Raboche-krestyanskogo pravitelstva RSFSR (dali – SU RSFRR). 1918. № 54. St. 605 [in Russian].

21. Vremennoe polozhenie o Narodnikh sudakh i Revolyutsionnikh tribunalakh [Temporary Regulations on People's Courts and Revolutionary Tribunals] // O sude: Dekret Raboche-krestyanskogo pravitelstva Ukraini ot 20 fevralya 1919 g. SUU. 1919. № 11. St. 141 [in Russian].

Fedorchenko Oleh,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

(*Odessa State University of Internal Affairs, Odessa*)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5524-0202>

REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF “ALCOHOL” POLICY IN THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN 1919–1921

The regulatory and legal framework of the alcohol policy in the Ukrainian SSR during the period of the war communism in 1919–1921 has been characterized in the article. The author has shown that in the period of 1919–1921, the Bolsheviks dealt with issues related to the production, sale and consumption of alcohol by the population actively. The legal framework for alcohol policy was based on the work of both the Bolsheviks of the RSFSR and the Ukrainian SSR. Since the Bolsheviks held power in Ukraine by force of arms, the first step was to establish a regulatory framework that would have reduced alcohol consumption by the Red Army, which would have guaranteed the Bolsheviks “legitimacy”. At the beginning of the war communism, the population was forbidden to sell, produce, and even buy alcoholic beverages. However, ordinary citizens were not forbidden to drink alcohol.

Another direction of the normative activity of the “Ukrainian Bolsheviks” was the nationalization of the alcohol industry. At the same time, they established a State monopoly on the production of alcoholic beverages. Normative and legal documents regulated the essence of “alcoholic beverages”, defining the technological aspects of production and the characteristics of alcoholic beverages. These actions put other producers of alcoholic beverages outside the law. “Alcoholic” cases in courts were to have been considered out of turn and in an expedited manner. The authorities established severe penalties for encroaching the State alcohol monopoly.

The Bolshevik government decrees and resolutions had poor legal technique and contained propaganda clichés, gaps, and obvious contradictions.

At the same time, they witnessed to the competitive struggle between various republican Bolshevik leaders, and accordingly, the departments they headed. As a result, the exploitation of Ukraine's food resources to meet the needs of soviet russia increased. This, in its turn, became one of the causes of the famine in 1921–1923.

Key words: alcohol legislation, war communism, nationalization, alcohol, spirit, Ukrainian SSR.

Надіслано до редколегії 16.04.2025

Шлега Денис Олексійович,

аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6467-1185>

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

У статті розкрито процес формування та становлення Національної гвардії України як окремого сегменту сектору безпеки і оборони держави. Автором проведено історико-правовий аналіз трансформації цього військового формування з правоохоронними функціями у контексті ключових етапів розвитку української державності. Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правового регулювання, організаційної структури, функціонального призначення та стратегічної ролі Національної гвардії України у забезпеченні громадського порядку, протидії терористичним загрозам, захисту територіальної цілісності та національної безпеки. У межах дослідження проаналізовано подвійний характер діяльності Національної гвардії України – як військового формування та правоохоронного органу.

Ключові слова: Національна гвардія України, адміністративно-правовий статус, безпека, правоохоронна діяльність, воєнний стан, реформування, публічний порядок, євроінтеграція, збройна агресія.

Постановка проблеми. В умовах розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави однією з гарантій становлення української державності є забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя. Відповідно до ст. 17 Конституції України, забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [1]. У цьому контексті особливої ваги набуває розуміння історичних передумов формування правоохоронних органів та військових формувань з правоохоронними функціями, а також закономірностей їх розвитку на різних етапах становлення української державності. Адже саме історичний досвід дає змогу осмислити сучасні підходи до побудови ефективної безпекової системи, її функцій, завдань та взаємодії з іншими державними інституціями. Вивчення еволюції військових формувань з правоохоронними функціями дає змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки між соціально-політичними процесами та трансформацією механізмів правозахисної діяльності, що, у свою чергу, є необхідним для формування обґрунтованої правової політики у сфері забезпечення правопорядку та державної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення та розвитку Національної гвардії України привертала увагу багатьох науковців, зокрема в контексті реформування сектору безпеки і оборони держави, адміністративно-правового регулювання діяльності правоохоронних органів, а також історико-правового аналізу етапів розвитку української державності. Серед вчених, які досліджували організаційно-правові основи функціонування військових формувань та правоохоронних органів, варто відзначити роботи

О. М. Бандурки, Г. С. Буги, В. М. Гаращука, С. О. Кузніченка, В. К. Колпакова, О. Ф. Кобзаря, О. В. Кривенка, Д. А. Морквіна, М. В. Руденка, С. Д. Черкашина.

Водночас, незважаючи на наявний науковий доробок, більшість досліджень розглядає Національну гвардію України в контексті окремих аспектів її діяльності. Дослідження саме генези становлення Національної гвардії України, її еволюції в контексті зміни безпекових викликів усе ще потребує подальшої наукової уваги. Це зумовлює актуальність вибраного напряму дослідження та необхідність систематизації й узагальнення наявного досвіду в історичній та правовій площинах.

Мета статті – дослідити генезис становлення та розвитку Національної гвардії України.

Виклад основного матеріалу. *Період існування Української Народної Республіки (1917–1921 рр.)* став одним з найважливіших етапів у становленні правової системи України. Цей час був позначений спробами закласти основи незалежної української держави та створити власну законодавчу і судову систему, відокремлену від імперських центрів влади. Після Лютневої революції 1917 р. одним з ключових актів стало прийняття Універсалів Центральної Ради, які не лише проголошували автономію, а згодом – і незалежність України, але й містили спроби правового оформлення нової державності. Зокрема, Четвертий Універсал від 22 січня 1918 р. оголосив УНР самостійною та суверенною державою [2].

На слухну думку дослідника В.Д. Гончаренка, правова політика УНР демонструвала «вектор на правову державу, орієнтовану на поєднання загальноєвропейських правових принципів з національними традиціями правотворення» [3]. Втім, на тлі ретроспективних подій, зокрема проголошення незалежності УНР, бою під Крутами, Акту злуки, поза увагою науковців

залишається достатньо серйозний та водночас необхідний аналіз явищ і процесів, пов'язаних зі специфікою утворення правоохоронних органів та військових формувань з правоохоронними функціями.

На наш погляд, першим історичним прообразом Національної гвардії України є Державна жандармерія Західноукраїнської Народної Республіки, яка була створена 6 листопада 1918 р. – практично одночасно з проголошенням самої республіки. До основних функцій належали: 1) охорона громадського порядку; 2) протидія злочинності, зокрема бандитизму та контрабанді; 3) запобігання правопорушенням. Отже, створення цього органу мало принципове значення для забезпечення правопорядку, громадської безпеки й реалізації функцій виконавчої влади. Необхідно додати, що формування жандармерії здійснювалося на основі чинного тоді австро-угорського законодавства, яке залишалось актуальним у перші місяці існування ЗУНР. Зокрема, головною правовою основою для її організації був Закон про жандармерію від 25 грудня 1894 р., який регулював структуру, повноваження, обов'язки та дисциплінарну відповідальність жандармів у межах Австро-Угорської імперії. Завдяки цьому нормативному акту було забезпечено правонаступництво в адміністративно-правовому регулюванні.

Проте жандармерія ЗУНР була організована на основі австрійської моделі не лише щодо адміністративної структури, але й у контексті кадрової політики. До її складу переважно залучались колишні жандарми Австро-Угорщини, які мали належну підготовку, орієнтувалися в законодавстві та володіли досвідом практичної діяльності щодо охорони громадського порядку. Такий підхід сприяв ефективному становленню інституції, оперативному розгортанню її діяльності та забезпеченню елементарної правопорядкової стабільності у складний для новоутвореної держави період [4, с. 232].

Особливістю жандармерії ЗУНР була її двоїста функціональність: з одного боку, вона виконувала класичні правоохоронні завдання, зокрема патрулювання, запобігання правопорушенням, охорону громадського порядку, а також реалізацію приписів органів державної влади. З іншого – вона активно співпрацювала з військовими формуваннями Української Галицької Армії, виконуючи такі завдання, як охорона об'єктів, боротьба з мародерством і дезертирством [5]. У липні 1919 р. жандармерію було перейменовано на «Народну сторожу», що мало на меті уникнути негативних асоціацій з царською жандармерією. Після цього орган було підпорядковано Українській Галицькій Армії і він продовжував виконувати функції охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю та забезпечення безпеки в тилу.

Період перебування України у складі СРСР (1921–1991 рр.). За часів СРСР існувала низка військових формувань з правоохоронними функціями, зокрема Внутрішні війська, підпорядковані спочатку Народному комісаріату внутрішніх справ (НКВС), а згодом Міністерству внутрішніх справ (МВС), були створені для охорони важливих державних об'єктів, забезпечення громадського порядку, припинення масових заворушень та конвоювання ув'язнених, а комендатури військових гарнізонів мали правоохоронні повноваження щодо військовослужбовців, включно з контролем за військовою дисципліною, затриманням дезертирів та правопорушників у військовій формі [6].

Успіхи індустріалізації, зростаюче значення залізничного транспорту в економіці і обороні СРСР обумовили у кінці 20-х – на початку 30-х рр. створення в складі

військ такої складової частини, як війська з охорони важливих об'єктів промисловості і залізничних споруд. Упродовж 1941–1945 рр., під час Другої світової війни, до складу військ НКВС було інтегровано численні спеціалізовані формування, зокрема війська, призначені для охорони тилкових районів діючих фронтів, а також для забезпечення безпеки важливих інфраструктурних об'єктів (залізничних вузлів, мостів, оборонних підприємств, складів). Водночас у роки війни разом з охороною тилу діючої армії, веденням боротьби з диверсантами, з'єднання внутрішніх військ брали безпосередню участь у боях з німецько-фашистськими загарбниками [7, с. 29–30]. Після завершення воєнних дій ці підрозділи продовжували виконувати функції військово-правоохоронного характеру, зокрема в рамках Північної та Центральної груп радянських військ, розміщених на території повоєнної Німеччини. Їхньою метою було не лише забезпечення безпеки радянських гарнізонів, але й здійснення контролю над місцевим населенням і виявлення ворожих елементів, що могли становити загрозу для встановленого радянського порядку [8, с. 17–18].

На початку 1960-х рр. внутрішні війська СРСР зазнали суттєвих структурних змін, що відобразили еволюцію радянської системи безпеки та політичного контролю. У 1953 р. відбулось об'єднання Міністерства державної безпеки та МВС СРСР у єдину структуру, що призвело до тимчасового підпорядкування внутрішніх військ новоствореній інституції. Однак уже у 1954 р. було відновлено Комітет державної безпеки, що знову розмежувало їх функції. У 1960 р. внутрішні війська були передані у підпорядкування союзних республік, що свідчило про децентралізацію. Проте у 1966 р. було створено Головне управління внутрішніх військ МВС СРСР, яке відновило централізоване керівництво цими формуваннями, підкреслюючи важливість внутрішніх військ у системі державної безпеки [6].

Період відновлення незалежності України (з 24 серпня 1991 р.). 12 вересня 1991 р. Верховною Радою України було прийнято Закон «Про правонаступництво України» [9]. У ст. 3 цього законодавчого акта зазначалось, що закони Української РСР та інші акти, ухвалені Верховною Радою Української РСР, діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності [9].

Першим нормативно-правовим актом, який започаткував формування нового військового органу в незалежній Україні, стала Постанова Верховної Ради України «Про підпорядкування Україні внутрішніх військ, що дислокуються на її території» 1991 р. На підставі зазначеного документа всі внутрішні війська МВС СРСР, що перебували на території України, разом з органами управління, матеріально-технічним забезпеченням та озброєнням були передані в українське підпорядкування [10].

У 1991 р. Верховною Радою України було прийнято та одночасно введено у дію Закон України «Про Національну гвардію України», в якому було закріплено поняття, основні завдання, принципи діяльності Національної гвардії України, особливості проходження служби, державні гарантії тощо. За цією редакцією Закону Національна гвардія України постала як державний озброєний орган, створений на базі внутрішніх військ, покликаний захищати суверенітет України, її територіальну цілісність, а також життя та особисту гідність громадян, їхні конституційні права і свободи від злочинних посягань та інших антигромадських дій [11].

Аналізуючи завдання, що були покладені на Національну гвардію України на момент її створення, дослідники доходять висновку про визначення її «тимчасової» необхідності на період становлення незалежної України (створення та розбудова власних Збройних Сил, прикордонних військ та внутрішніх військ) [7, с. 37]. Додатково до зазначеного Закону України було прийнято Положення «Про порядок комплектування, військового, матеріально-технічного і фінансового забезпечення Національної гвардії України», затверджене Постановою Верховної Ради України 1991 р. [12], нормами якого регламентувався порядок комплектування особовим складом та період військової служби; визначалися особливості забезпечення Національної гвардії України зброєю, військовою та іншою технікою, матеріальними ресурсами, в тому числі фінансового та пенсійного забезпечення військовослужбовців.

Надалі, у 1992 р., розпорядженням Президента України було затверджено Положення «Про Головне управління командуючого Національною гвардією України» та Положення «Про Військову раду Національної гвардії України і персональний склад Військової ради Національної гвардії України» [13]. До того ж розпорядженням Президента від 7 жовтня 1992 р. було вперше затверджене Положення про МВС України незалежної України № 157/92 [14, с. 34].

Наступним суттєвим кроком у період становлення Національної гвардії України можна визнати Указ Президента України «Про передачу підрозділів Національної гвардії України до складу інших військових формувань» (1999 р.) [15], який був прийнятий задля припинення дублювання Національною гвардією України завдань інших формувань. Зокрема, відповідно до названого Указу, були передані з'єднання, військові частини, заклади та установи Національної гвардії України до відання внутрішніх військ МВС України та Міністерства оборони України, але невдовзі Національну гвардію України й зовсім було розформовано відповідно до указу Президента України від 11 лютого 2000 р. № 228/2000 [16].

Водночас слід зазначити, що найбільш суттєвих намагань реформування зазнавали внутрішні війська МВС України у 2000–2005 рр. [17; 18]. Про це свідчить і той факт, що 18 серпня 2003 р. Президентом був виданий Указ «Про питання щодо перетворення внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України у невійськове формування» № 863 [18], який мав на меті звільнення від виконання невластивих функцій. Згідно із зазначеним Указом була створена комісія з перетворення внутрішніх військ МВС України на невійськове формування, а також доручалось Кабінету Міністрів України забезпечити передачу Державному департаменту з питань виконання покарань функцій внутрішніх військ з конвоювання осіб, яких тримають під вартою, підсудних, засуджених до позбавлення волі та з охорони їх під час судових засідань; завершити перетворення внутрішніх військ на невійськове формування до кінця 2005 р. Однак, аналізуючи ситуацію, що склалася в правовому полі України у сфері забезпечення національної безпеки та оборони, бачимо, що факт створення на базі внутрішніх військ МВС України невійськового формування суперечило б вимогам Конституції України, а саме ч. 3 ст. 17, у якій передбачено, що забезпечення державної безпеки і захист державного кордону покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Тобто існування «невійськового формування» в Основному законі не передбачено. У зв'язку з цим дію Указу було призупинено [7, с. 41–42; 19].

У 2008 р. Президент України ініціював чергову спробу створення нового органу внутрішньої безпеки – Національної гвардії України. Відповідний законопроект, поданий на розгляд Верховної Ради України, передбачав створення військового формування з правоохоронними функціями на базі внутрішніх військ МВС України. Особливістю пропозиції було підпорядкування новоствореного органу безпосередньо Главі держави, без включення його до складу будь-якого міністерства чи відомства. Проте під час розгляду цього проекту Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони виникло чимало зауважень. Певне занепокоєння обумовлювали положення, що давали змогу Національній гвардії України мати підрозділи спеціального призначення та авіаційні частини, що могло створити надмірну концентрацію сил. Зрештою, комітет одностайно запропонував повернути законопроект на доопрацювання ініціатору, а парламенту було рекомендовано відхилити документ загалом [20].

Період революції, євроінтеграції та воєнних дій на території України (з 2014 р.). Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії й державами-членами від 16 вересня 2014 р. офіційно закріпила прагнення нашої держави приєднатися до ЄС у найближчій історичній перспективі [21]. У період Революції Гідності 2014 р. в Україні було ухвалено рішення про створення нового силового формування на базі внутрішніх військ МВС України. За зразком європейських країн було сформовано Національну гвардію України, здатну виконувати службово-бойові завдання із забезпечення правопорядку як у мирний час, так і в умовах дії надзвичайного або воєнного стану. При цьому ускладнення воєнно-політичної ситуації після проведення Революції Гідності у 2014 р. кардинально вплинуло на розвиток та функціонування всіх без винятку правоохоронних органів України. Особливо суттєвих змін зазнали положення нормативно-правових актів, які визначають напрями діяльності військових формувань, органів захисту, охорони правопорядку та територіальної цілісності держави [22, с. 21]. Зокрема, 13 березня 2014 р. Верховна Рада України ухвалила новий Закон «Про Національну гвардію України», і вона знову стала військовим формуванням з правоохоронними функціями в системі МВС України [11].

Від початку російської агресії 2014 р. підрозділи Національної гвардії України брали участь в Антитерористичній операції на Сході України. Під час Операції Об'єднаних Сил Національна гвардія України брала участь у багатьох боях за українські міста. Крім цього, підрозділи Національної гвардії України охороняли важливі об'єкти інфраструктури, забезпечували громадський порядок, проводили антитерористичні операції. Від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р. Національна гвардія України була однією з основних сил захисту країни. Під час оборони столиці підрозділи Національної гвардії України брали участь у боях за Гостомельський аеропорт, відбиваючи атаки російського десанту, а також утримували позиції на підступах до Києва. Сьогодні підрозділи Національної гвардії України виконують бойові завдання на всіх ділянках фронту [23].

Висновки. Генезис становлення та розвитку Національної гвардії України є складним, багатограним

процесом, що відображає еволюцію державних підходів до забезпечення національної безпеки, правопорядку та захисту громадян. Проведене дослідження дало змогу виокремити основні етапи формування цього військового формування з правоохоронними функціями, кожен з яких позначений трансформацією структурної організації, функціонального призначення, а також нормативно-правового забезпечення його діяльності.

Періоди існування Національної гвардії України – від перших спроб її створення за часів Української Народної Республіки, крізь радянське минуле, відновлення незалежності у 1991 р., євроінтеграційні процеси та до початку збройної агресії – демонструють

поступове становлення інституції, що нині виконує ключову роль у системі сектору безпеки й оборони держави.

З огляду на зміну безпекових викликів, політичних і правових умов Національна гвардія України пройшла шлях від формування з охорони громадського порядку та стратегічних об'єктів держави до одного з головних гарантів стабільності, правопорядку та обороноздатності країни. Її сучасна роль обумовлює необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правової бази, організаційно-структурного устрою та функціональних можливостей у контексті інтеграції в європейську систему безпеки.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Основний Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Рум'янець В. О. Історичні та етнографічні витоки Української Народної Республіки. *Право України*. 2017. № 11. С. 40–47.
3. Гончаренко В. Д. Утворення Української Народної Республіки як важливий етап на шляху до незалежності України. *Право України*. 2017. № 11. С. 32–39.
4. Мицик Ю. А., Кірсенко О. К. Історія держави і права України. Київ: Либідь, 2002. 340 с.
5. Стародуб О. В. Роль жандармерії у системі охорони правопорядку ЗУНР. *Право України*. 2017. № 4. С. 113–118.
6. Окіпнюк В. Т. Війська органів державної безпеки в Україні в період тоталітарного режиму: історико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 55–60.
7. Пихтін М. П. Адміністративно-правове забезпечення оптимізації функціонування внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2014. 428 с.
8. Горбач Д. О. Адміністративно-правовий статус Національної гвардії України: монографія / за заг. ред. О. І. Безпалової. Харків, 2017. 288 с.
9. Про правонаступництво України: Закон України від 12 вересня 1991 р. № 1543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text>.
10. Про підпорядкування Україні внутрішніх військ, що дислокуються на її території: Указ Президії Верховної Ради України від 30 серпня 1991 р. № 1465-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1465-12#Text>.
11. Про Національну гвардію України: Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1774-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-12#Text>.
12. Про порядок комплектування, військового, матеріально-технічного і фінансового забезпечення Національної гвардії України: Постанова Верховної Ради України від 4 листопада 1991 р. № 1776-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1776-12#Text>.
13. Про Положення про Головне управління командуючого Національною гвардією України, Положення про Військову раду Національної гвардії України та про персональний склад Військової ради Національної гвардії України: Розпорядження Президента України від 14 липня 1992 р. № 124/92-рп. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/124/92-%D1%80%D0%BF>.
14. Зозуля Є. В. Міліція в умовах становлення незалежної держави (90ті рр. XX ст.): монографія. Донецьк, 2004. 188 с.
15. Про передачу підрозділів Національної гвардії України до складу інших військових формувань: Указ Президента України від 17 грудня 1999 р. № 1586/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1586/99#Text>.
16. Про зміни та визнання такими, що втратили чинність, актів Президента України з питань діяльності Національної гвардії України: Указ Президента України від 11 лютого 2000 р. № 228/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228/2000#Text>.
17. Правові та організаційні основи попередження міліцією правопорушень на адміністративній дільниці: навч.-практ. посіб. / Д. Г. Заброта, О. Л. Камишов, В. П. Меживой, В. О. Негодченко. Дніпро, 2007. 121 с.
18. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 4 березня 1998 р. № 160/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2%D1%80/card4#History>.
19. Про створення у складі військ внутрішньої та конвойної охорони військових частин спеціального призначення: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 1994 р. № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-94-%D0%BF#Text>.
20. Комітет Верховної ради України з питань національної безпеки і оборони рекомендує Верховній Раді України відхилити проект закону про Національну гвардію (24 січня 2008 р.). URL: http://komnbo.rada.gov.ua/komnbo/control/uk/publish/article?art_id=45218&cat_id=44731&search_param.
21. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 21 березня 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/print.
22. Агапова О. В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної гвардії України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2017. 244 с.
23. Національна гвардія України. URL: https://vue.gov.ua/Національна_гвардія_України

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Fundamental Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].
2. Rumiantsev, V. O. (2017). Istorychni ta etnografichni vytoky Ukrainskoi Narodnoi Respubliky [Historical and ethnographic origins of the Ukrainian People's Republic]. *Pravo Ukrainy*, 11, 40–47 [in Ukrainian].
3. Honcharenko, V. D. (2017). Utvorennia Ukrainskoi Narodnoi Respubliky yak vazhlyvyi etap na shliakhu do nezalezhnosti Ukrainy [The formation of the Ukrainian People's Republic as an important stage on the path to Ukraine's independence]. *Pravo Ukrainy*, 11, 32–39 [in Ukrainian].
4. Mytsyk, Yu. A., & Kirsenko, O. K. (2002). Istorii derzhavy i prava Ukrainy [History of the state and law of Ukraine]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
5. Starodub, O. V. (2017). Rol zhandarmerii u systemi okhorony pravoporiadku ZUNR [The role of the gendarmerie in the law enforcement system of the ZUNR]. *Pravo Ukrainy*, 4, 113–118 [in Ukrainian].
6. Okipniuk, V. T. (2019). Viiska orhaniv derzhavnoi bezpeky v Ukraini v period totalitarnoho rezhymu: istoryko-pravovy aspekt [Troops of state security bodies in Ukraine during the totalitarian regime: historical and legal aspect]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 1, 55–60 [in Ukrainian].
7. Pykhtin, M. P. (2014). Administratyvno-pravove zabezpechennia optymizatsii funktsionuvannia vnutrishnikh viisk Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [Administrative and legal support for optimizing the functioning of the internal troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Horbach, D. O. (2017). Administratyvno-pravovyi status Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Administrative and legal status of the National Guard of Ukraine]: monohrafiia / za zah. red. O. I. Bezpalovoi. Kharkiv [in Ukrainian].
9. Pro pravonastupnytstvo Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 12 veres. 1991 r. № 1543-XII [On the Succession of Ukraine: Law of Ukraine of September 12, 1991 No. 1543-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> [in Ukrainian].
10. Pro pidporiadkuvannia Ukraini vnutrishnikh viisk, shcho dyslokuiutsia na yii terytorii: Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 30 serp. 1991 r. № 1465-XII [On the subordination of internal troops deployed on its territory to Ukraine: Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of Ukraine dated August 30, 1991 No. 1465-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1465-12#Text> [in Ukrainian].
11. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 04 lyst. 1991 r. № 1774-XII [On the National Guard of Ukraine: Law of Ukraine dated November 4, 1991 No. 1774-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-12#Text> [in Ukrainian].
12. Pro poriadok komplektuvannia, viiskovoho, materialno-tekhnichnoho i finansovoho zabezpechennia Natsionalnoi hvardii Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 4 lyst. 1991 r. № 1776-XII [On the procedure for staffing, military, logistical and financial support of the National Guard of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated November 4, 1991 No. 1776-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1776-12#Text> [in Ukrainian].
13. Pro Polozhennia pro Holovne upravlinnia komanduiuchoho Natsionalnoi hvardiiei Ukrainy, Polozhennia pro Viiskovu radu Natsionalnoi hvardii Ukrainy ta pro personalnyi sklad Viiskovoi rady Natsionalnoi hvardii Ukrainy: Rozporiadzhennia Prezidenta Ukrainy vid 14 lyp. 1992 r. № 124/92-рр. [On the Regulations on the Main Directorate of the Commander of the National Guard of Ukraine, the Regulations on the Military Council of the National Guard of Ukraine and on the personnel of the Military Council of the National Guard of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated July 14, 1992 No. 124/92-рр]. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/124/92-%D1%80%D0%BF> [in Ukrainian].
14. Zozulia, Ye. V. (2004). Militsiia v umovakh stanovlennia nezalezhnoi derzhavy (90ti rr. XX st.) [Militia in the conditions of the formation of an independent state (90s of the 20th century)]: monohrafiia. Donetsk [in Ukrainian].
15. Pro peredachu pidrozdiliv Natsionalnoi hvardii Ukrainy do skladu inshykh viiskovykh formuvan: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 17 hrud. 1999 r. № 1586/99 [On the transfer of units of the National Guard of Ukraine to other military formations: Decree of the President of Ukraine dated December 17, 1999 No. 1586/99]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1586/99#Text> [in Ukrainian].
16. Pro zminy ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, aktiv Prezidenta Ukrainy z pytan diialnosti Natsionalnoi hvardii Ukrainy: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 11 liut. 2000 r. № 228/2000 [On amendments and recognition as invalid the acts of the President of Ukraine on the activities of the National Guard of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated February 11, 2000 No. 228/2000]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228/2000#Text> [in Ukrainian].
17. Pravovi ta orhanizatsiini osnovy poperedzhennia militsiiei pravoporushen na administratyvni dilnytsi (2007). [Legal and organizational foundations of police prevention of offenses at administrative precincts]: navch.-prakt. posib. / D. H. Zabroda, O. L. Kamyshov, V. P. Mezhyvoi, V. O. Nehodchenko. Dnipro [in Ukrainian].
18. Pro derzhavnu okhoronu orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy ta posadovykh osib: Zakon Ukrainy vid 4 berez. 1998 r. № 160/98-VR [On State Protection of State Authorities of Ukraine and Officials: Law of Ukraine of March 4, 1998 No. 160/98-BP]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2%D1%80/card4#History> [in Ukrainian].
19. Pro stvorennia u skladi viisk vnutrishnoi ta konvoinei okhorony viiskovykh chastyn spetsialnoho pryznachennia : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 berez. 1994 r. № 158 [On the creation of special-purpose military units within the internal and convoy security forces: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 11, 1994 No. 158]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-94-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
20. Komitet Verkhovnoi rady Ukrainy z pytan natsionalnoi bezpeky i oborony rekomenduie Verkhovnii Radi Ukrainy vidkhylyty proekt zakonu pro Natsionalnu hvardiiu (24 sichnia 2008 r.) [The Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on National Security and Defense Issues recommends that the Verkhovna Rada of Ukraine reject the draft law on the National

Guard (January 24, 2008)]. Retrieved from: http://komnbo.rada.gov.ua/komnbo/control/uk/publish/article?art_id=45218&cat_id=44731&search_param [in Ukrainian].

21. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 21 berez. 2014 r. [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part, of 21 March 2014]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/print [in Ukrainian].

22. Аһарова, О.В. (2017). Административно-правови засады діяльності Національної гвардії України [Administrative and legal principles of the activities of the National Guard of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

23. Національна гвардія України [National Guard of Ukraine]. Retrieved from: https://vue.gov.ua/Національна_гвардія_України [in Ukrainian].

Shleha Denys,

Postgraduate Student at the Department of Administrative Law Disciplines
of the Faculty No. 2

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6467-1185>

THE GENESIS OF THE FORMATION OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

The article reveals the process of formation and development of the National Guard of Ukraine as a distinct segment of the state's security and defense sector. The author conducts a historical and legal analysis of the transformation of this military formation with law enforcement functions within the context of key stages in the development of Ukrainian statehood. Four main periods are identified: the era of the Ukrainian People's Republic, the period of Ukraine's existence within the USSR, the years following the restoration of independence in 1991, and the modern stage that began after 2014 – during the period of European integration changes and armed aggression against Ukraine.

Special attention is given to the analysis of legal regulation, organizational structure, functional purpose, and the strategic role of the National Guard of Ukraine in ensuring public order, countering terrorist threats, and protecting territorial integrity and national security. Emphasis is placed on the shift in Ukraine's security policy philosophy, particularly its move toward integration into the European security space.

The study examines the dual nature of the National Guard's activities – as both a military formation and a law enforcement agency. It is found that this dual functionality generates specific legal and organizational challenges, which become especially evident under martial law conditions. Based on the analysis of scholarly sources, legislation, and the practical functioning of the National Guard of Ukraine, the article concludes that further reform is needed, particularly regarding its administrative and legal status, the legislative framework of its powers, the division of functions with other law enforcement and military bodies, and the enhancement of its role within the national security system.

Key words: National Guard of Ukraine, administrative and legal status, security, law enforcement activity, martial law, reform, public order, European integration, armed aggression.

Надіслано до редколегії 30.05.2025

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 347.2

DOI 10.32782/2523-4269-2025-91-37-42

Колеснік Тетяна Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення
факультету № 4

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

Клемпарський Микола Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення
факультету № 4

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

МЕХАНІЗМИ ПОЗАСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ КОНФЛІКТІВ: ДОСВІД КРАЇН ЄС І ШЛЯХИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті досліджується зростаюче значення позасудових механізмів вирішення трудових спорів у контексті трансформації ринку праці в Україні, сформованого війною, економічними потрясіннями та інституційним перевантаженням. Представлено комплексний порівняльний аналіз практики АВС у країнах Європейського Союзу, зокрема у Німеччині, Франції, Чехії, Данії, Литві, та Великій Британії, де ефективно застосовуються механізми медіації, арбітражу, примирення та омбудсмена. Особливу увагу приділено питанням інституційної підтримки кваліфікованих медіаторів та соціальних партнерів (таких як профспілки та асоціації роботодавців) у реалізації систем АВС.

Ключові слова: трудові спори, альтернативне вирішення спорів, медіація, арбітраж, соціальний діалог, трудове право, Україна, Європейський Союз.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації ринку праці в Україні, спричиненої економічними змінами, глобалізацією та війною, трудові спори набувають дедалі більшої актуальності. З початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну кількість трудових спорів значно зросла через масову міграцію, мобілізацію та руйнування робочих місць [1]. Судова система України стикається з перевантаженням через брак кадрів і затримки у розгляді справ, що ускладнює швидке вирішення конфліктів. Позасудові механізми, такі як медіація, арбітраж і примирення, пропонують швидші, економічніші та менш конфронтаційні способи вирішення трудових спорів, сприяючи збереженню трудових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження позасудового врегулювання трудових конфліктів ведуться в Україні та за кордоном, підкреслюючи його важливість для сучасного ринку праці. О. Є. Луценко виділяє медіацію як швидкий, економічний і конфіденційний інструмент, акцентуючи увагу на нейтральності медіатора та зниженні стресу сторін. Д. В. Гринь описує медіацію індивідуальних спорів як добровільну і конфіденційну процедуру, що зменшує навантаження на суди, але потребує закріплення в КЗпП України. О. В. Гребенар зазначає, що ефективність медіації залежить від комплексної компетентності медіатора. К. Ю. Рева аналізує законодавство та пропонує підвищити обізнаність, визначити формати

процедур і встановити кваліфікаційні стандарти. Водночас ці дослідження не охоплюють повний аналіз європейського досвіду і не пропонують конкретних шляхів адаптації для України.

Метою статті є дослідження ефективних позасудових механізмів врегулювання трудових конфліктів у країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) та визначення шляхів їх адаптації в Україні. Завдання включають: аналіз поняття та значення позасудового врегулювання, вивчення основних форм і інструментів альтернативного вирішення спорів (далі – АВС), огляд успішних практик країн ЄС, оцінку стану та викликів позасудового врегулювання в Україні, а також пропозиції щодо вдосконалення системи.

Вклад основного матеріалу. Конфлікти на робочому місці є звичним явищем у будь-якій організаційній структурі. Трудовий конфлікт – це форма прояву соціально-економічної напруги між суб'єктами трудових правовідносин, зумовлена розбіжностями в тлумаченні, реалізації чи захисті трудових прав, обов'язків або інтересів. Його наявність є об'єктивним проявом суперечностей, притаманних ринку праці в умовах суспільного поділу праці, конкуренції, ієрархії у сфері управління, нерівності в доступі до ресурсів та впливу на прийняття рішень.

У юридичній площині трудовий конфлікт набуває статусу спору після його формалізації – через офіційне звернення до компетентного органу (суду, органу медіації, трудового арбітражу) або іншу визначену законом процедуру. У цьому аспекті важливо розрізняти трудовий конфлікт як соціально-психологічне явище та трудовий спір як юридичну конструкцію.

Залежно від кількості сторін конфлікти у сфері праці поділяють на індивідуальні та колективні. Індивідуальні виникають між окремим працівником і роботодавцем зазвичай у зв'язку з порушенням умов трудового договору, незаконним звільненням, змінами в оплаті праці або дисциплінарними санкціями. Колективні трудові конфлікти охоплюють розбіжності між організованими групами працівників (профспілками, трудовими колективами) та роботодавцем або його представником щодо укладення, зміни чи виконання колективного договору, соціальних гарантій, умов праці або виробничої політики [2].

Важливим критерієм поділу конфліктів є їхній зміст. Правові конфлікти виникають у випадках порушення чинного трудового законодавства, внутрішніх нормативних актів підприємства, умов трудового та колективного договору. Своєю чергою конфлікти інтересів не пов'язані безпосередньо з порушеннями, а стосуються прагнень до зміни наявних умов, наприклад, вимог про підвищення заробітної плати або впровадження гнучких графіків роботи. Саме конфлікти інтересів є основним полем застосування альтернативних (позасудових) форм врегулювання.

Слід також враховувати поділ конфліктів за формами прояву. Відкриті конфлікти характеризуються активною публічною поведінкою сторін: страйками, пікетами, офіційними зверненнями. Приховані ж конфлікти часто не знаходять свого відображення у формальних процедурах, але проявляються у внутрішньому спротиві, зниженні продуктивності праці, погіршенні соціально-психологічного клімату.

Трудові спори, незалежно від їхньої природи, часто є тривалими, емоційно напруженими та виснажливими як для працівників, так і для роботодавців. Здебільшого працівники прагнуть вирішити конфлікт швидко,

ефективно й без звернення до судових інстанцій, які часто передбачають складні та довготривалі процедури. У цьому контексті альтернативні способи вирішення трудових спорів (АВС) набувають дедалі більшої популярності, оскільки забезпечують швидкість, економічність і меншу формалізацію процесу. Вони дозволяють сторонам досягти взаємоприйняттого рішення з мінімальними ресурсними витратами. Зокрема, позасудове врегулювання трудових конфліктів є важливим інструментом для забезпечення справедливості, зменшення навантаження на судову систему та прискорення вирішення спорів.

Європейський Союз, міжнародні інституції та Міжнародна організація праці (МОП) активно сприяють використанню механізмів АВС, зокрема у трудових спорах. Метою є створення «простих, ефективних, швидких та дієвих» способів вирішення спорів. АВС – узагальнена модель альтернативного вирішення спорів, яка включає примирення, медіацію, арбітраж, а також діяльність омбудсменів і спеціальних комісій. Головною метою є досягнення взаємоприйняттого рішення шляхом переговорів, де третя сторона не пропонує власних рішень, а лише сприяє налагодженню діалогу між конфліктуєчими сторонами.

Ще одним інструментом є арбітраж – форма вирішення спору, за якої нейтральна третя сторона аналізує позиції сторін, оцінює докази і виносить рішення. Це рішення може бути обов'язковим або мати лише консультативний характер. Арбітраж може бути добровільним або примусовим, однак у більшості країн ЄС його застосовують рідше, ніж медіацію чи примирення. Арбітраж, як правило, розглядається як крайній засіб у разі неможливості досягти згоди іншими методами.

Доповнюють систему альтернативних форм захисту трудових прав також омбудсмени та комісії з розгляду скарг, які дають працівникам та роботодавцям можливість подати звернення щодо порушення прав чи неправомірної поведінки з боку іншої сторони. Такі органи діють незалежно і покликані забезпечити неупереджений розгляд справ, підвищуючи рівень довіри до механізмів вирішення трудових конфліктів. Наприклад, у Данії трудові спори можуть вирішуватися через омбудсменів або спеціалізовані агентства, які надають консультації та допомагають сторонам знайти компроміс [3].

Принагідно відзначити, що найбільш поширеним методом у країнах ЄС є медіація. Медіація в трудових спорах є формою альтернативного вирішення спорів, за якої нейтральна третя сторона – медіатор сприяє переговорам між роботодавцями та працівниками чи їхніми представниками для досягнення взаємоприйнятної угоди. На відміну від арбітражу чи судового розгляду, медіація не передбачає нав'язування рішення, а заохочує сторони самостійно знайти вихід. Цей процес є добровільним, конфіденційним і часто призводить до швидшого та економічно вигіднішого вирішення порівняно з традиційними методами [4]. Медіація важлива завдяки своїй здатності зберігати робочі відносини, зменшувати ескаляцію конфліктів і пропонувати гнучкі рішення, адаптовані до потреб сторін. У Чехії, наприклад, медіація є обов'язковим етапом перед початком розгляду колективного трудового спору (згідно із Законом про колективні переговори, після невдалого врегулювання сторони звертаються до медіатора, який має запропонувати рішення впродовж 15 днів, і лише після цього – за відсутності згоди – можливі арбітраж або початок страйку) [5], а в Естонії ефективно діє

Управління публічного медіатора, яке активно залучається до вирішення трудових суперечок [6].

Слід зазначити, що, згідно із заявою Європейського інституту права та Європейської мережі рад судочинства, суди та судді повинні інтегрувати АВС у систему правосуддя, розглядаючи їх як взаємодоповнюючі системи. Важливо, щоб вони надавали сторонам інформацію про доступні процеси АВС та їхні потенційні переваги, а також враховували фінансові обставини сторін та їхню здатність отримати юридичну допомогу. Суди також повинні забезпечувати дотримання конфіденційності АВС та повагу до прав сторін на доступ до правосуддя відповідно до статті 6 Європейської конвенції з прав людини [7] та статті 47 Хартії основних прав ЄС [8].

Використання АВС може бути як добровільним, так і обов'язковим попереднім етапом перед зверненням до суду. Наприклад, в Італії медіація є обов'язковою передумовою для деяких судових справ. У Сполученому Королівстві використання АВС є добровільним, але активно заохочується. В Іспанії адміністративне примирення перед судом є обов'язковим для індивідуальних трудових спорів у приватному секторі, за деякими винятками. Суд Європейського Союзу підтвердив, що обов'язкова медіація не порушує право на справедливий судовий розгляд, якщо вона не призводить до обов'язкового рішення, не викликає значних затримок та не передбачає більше ніж мінімальні витрати [9].

У Європейському Союзі розбіжності в практиках медіації та арбітражу ґрунтуються на гнучкості місцевої нормативної бази, яка, хоча й дозволяє адаптацію до національного контексту, ускладнює вирішення транскордонних спорів через відсутність узгоджених стандартів. Наприклад, підхід до медіації в Румунії передбачає обов'язкову передпосередницьку інформаційну сесію [10], яка парадоксальним чином розглядається як частина добровільного процесу, тоді як Італія зобов'язує сторони відвідувати коротку медіаційну сесію перед судом, але все ще класифікує загальний процес як добровільний [11]. Ці суттєві відмінності не лише підкреслюють різноманіття процедурних і культурних підходів, але і створюють перешкоди для дружнього вирішення суперечок і перешкоджають більш широким цілям ЄС, таким як вільний рух товарів, послуг і спеціалістів. Отже, країни ЄС мають різноманітні підходи до нормативного регулювання АВС у трудових справах, від інтеграції в загальне трудове право до окремих законів. Багато спорів також врегульовуються через приватні домовленості, часто передбачені колективними угодами, що підкреслює важливу роль соціальних партнерів.

У Німеччині трудові спори часто вирішуються через ради трудового колективу та примирні комісії. Ці комісії активуються, коли роботодавець та рада не можуть дійти згоди щодо питань співуправління, таких як організаційні зміни чи соціальні плани. Процес передбачає нейтрального голову та рівну кількість представників обох сторін. Якщо згода не досягнута, комісія може прийняти обов'язкове рішення, що дозволяє уникнути судових процесів. Наприклад, у разі колективних звільнень роботодавець повинен звернутися до комісії, якщо рада трудового колективу не погоджується, що може зайняти до шести місяців. Цей механізм ефективний для колективних спорів, але для індивідуальних спорів часто використовуються трудові суди. Дослідження показують, що примирні комісії допомагають зменшити конфліктність, зберігаючи ділові відносини [12].

У Франції основним механізмом є трудові суди (*conseils de prud'hommes*), які складаються з представників роботодавців та працівників. З урахуванням реформ 2015 року закон вимагає застосувати спроби примирення перед повним судовим розглядом, що зменшує час очікування. Наприклад, раніше рішення могли займати у середньому 15,1 місяця, а реформи скоротили цей термін [13]. Медіація також набирає популярності, особливо після реформ, які заохочують позасудові методи. Дослідження SFR Cegetel показують, що медіація сприяє більшій участі в управлінні та покращує відносини між сторонами, хоча її використання досі обмежене через традиційні підходи [14].

У Великій Британії до виходу з ЄС служба ACAS забезпечувала безкоштовні послуги примирення, медіації та арбітражу для трудових спорів. Перед зверненням до трудового трибуналу обов'язковим є повідомлення ACAS, яка пропонує раннє примирення. Дослідження показують, що 75% спорів або вирішуються, або показують прогрес з 58% повним врегулюванням [15]. Це включає як індивідуальні, так і колективні спори з акцентом на швидке та дружнє вирішення.

У Данії також широко застосовуються медіація та консультаційні механізми у трудових конфліктах. Зокрема, в країні існує Інститут медіації – державна установа, що допомагає сторонам знайти компроміс під час переговорів щодо колективних договорів, не доводячи справу до суду. Якщо медіація не дає результату, конфлікт може бути перенаправлений до Спеціалізованого суду з трудових спорів або індустріального арбітражу, які вирішують порушення умов колективних договорів або інтерпретаційні спори. У країні паралельно функціонує Парламентський омбудсмен, що розглядає скарги на діяльність державних органів, включно з тими, що можуть стосуватися трудових прав, хоча він переважно опікується адміністративною сферою [16].

У Чехії позасудове врегулювання трудових спорів регулюється Законом про медіацію 2012 року та Трудовим кодексом. Для колективних спорів медіація обов'язкова перед страйками чи локаутами, що забезпечує структурований діалог між сторонами. Медіатори, зареєстровані Міністерством праці, проходять обов'язкову сертифікацію. У 2023 році 65% колективних спорів було вирішено через медіацію, що зменшило кількість страйків [17]. Індивідуальні спори вирішуються через трудові інспекції, які надають консультації та медіацію.

Узагальнюючи досвід країн ЄС, можна виділити кілька ключових принципів ефективного позасудового вирішення трудових конфліктів:

- наявність чіткої правової бази, яка регламентує АВС;
- створення спеціалізованих незалежних інституцій (медіатори, посередники, арбітражні комісії);
- підтримка соціального діалогу на всіх рівнях – від підприємства до національного;
- обов'язковість або заохочення проходження АВС перед судовим розглядом;
- висока культура правової обізнаності працівників і роботодавців.

Таким чином, досвід країн ЄС свідчить, що позасудове врегулювання трудових конфліктів є не лише альтернативою судовому процесу, а й важливою складовою частиною правової держави та соціально відповідального управління у сфері праці. Слід підкреслити, що особливістю АВС у трудових справах є його інтегративний характер – поєднання правових, соціальних та психологічних підходів. Ефективна медіація або

переговори вимагають не лише юридичної обізнаності сторін, а й високої емоційної компетентності, вміння чути опонента, аналізувати його позицію та шукати спільні точки дотику. Саме тому в країнах ЄС інституційна база АВС передбачає наявність підготовлених фахівців-медiatorів, системи сертифікації, етичних кодексів та державної підтримки таких механізмів.

У більшості європейських країн альтернативні способи вирішення трудових спорів підтримуються на законодавчому рівні як частина системи соціального партнерства. Наявність таких інституцій є запорукою інституційної стабільності ринку праці, забезпечення трудового миру та зниження навантаження на судову систему. Позасудові механізми дозволяють досягати швидких і сталих результатів, а також зменшують витрати для обох сторін конфлікту – як фінансові, так і психологічні. Таким чином, позасудове врегулювання трудових конфліктів має як практичну, так і ціннісну функцію. Воно сприяє формуванню нової правової культури, орієнтованої на діалог, взаємоповагу та партнерство, що особливо актуально для України. Саме у впровадженні таких моделей Україна може знайти ефективну відповідь на виклики у сфері трудових відносин, уникаючи крайніх форм протесту або затяжних судових процесів.

Характеризуючи національну правову систему, слід відзначити, що вона передбачає наявність певних механізмів позасудового вирішення трудових спорів, однак їх застосування залишається фрагментарним, нерегулярним і здебільшого неефективним. Основним нормативним актом, що регулює питання вирішення колективних трудових спорів, є Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 1998 року. У ньому визначено процедури створення примирних комісій, залучення посередників, а також можливість утворення трудового арбітражу [18]. Однак ці положення здебільшого стосуються колективних спорів, тоді як механізми альтернативного врегулювання індивідуальних трудових конфліктів залишаються законодавчо нерегульованими або ж реалізуються у формі неформальних домовленостей.

Інституційно врегулюванням конфліктів займається Національна служба посередництва і примирення (НСПП), яка має повноваження реєструвати колективні спори, надавати рекомендації та сприяти створенню примирних комісій. Проте її ресурси є обмеженими, а вплив – недостатнім для розбудови всеохоплюючої системи АВС. Згідно з офіційними даними, кількість вирішених спорів за участю НСПП становить лише малу частку від загальної кількості потенційних трудових конфліктів у країні.

Водночас інститут медіації як один із найефективніших інструментів АВС лише нещодавно набув формального оформлення в Україні. Закон України «Про медіацію», ухвалений у 2021 році [19], заклав правові підвалини для її розвитку, проте не передбачає спеціальних процедур для трудових спорів. Це обмежує можливості застосування медіації у сфері трудового права, оскільки трудові конфлікти мають свою специфіку, пов'язану з асиметрією влади, психологічною вразливістю працівника та необхідністю додаткових гарантій справедливості.

На практиці ж в Україні позасудове вирішення трудових спорів шляхом звернення до медіатора відбувається зрідка. Оскільки більшість працівників віддає

перевагу юрисдикційному врегулюванню. Здебільшого як працівник, так і роботодавець уникають звернення до медіатора через низьку правову обізнаність щодо медіаційної процедури врегулювання конфлікту. Часто конфлікти вирішуються неформально – шляхом «виходу з роботи» або особистих домовленостей без жодного документального оформлення. Така ситуація спричиняє латентність трудових конфліктів і масовий відхід від правових процедур.

Проблемою є слабкий розвиток інфраструктури АВС: нестача підготовлених медіаторів, обмежений доступ до безкоштовних чи субсидованих послуг і низька мотивація роботодавців. Відсутність цілісної політики, неузгодженість законів і відсутність механізмів обов'язкового попереднього АВС створюють бар'єри для ефективного трудового миру.

Попри окремі кроки з впровадження європейського досвіду, система позасудового врегулювання трудових конфліктів в Україні потребує значного реформування на законодавчому та інституційному рівнях. Успішна імплементація європейських підходів вимагає цілісної стратегії, що поєднує реформи, розвиток інституцій та формування нової правової культури, базуючись на адаптованих кращих практиках країн ЄС. Передусім важливим кроком є вдосконалення законодавчої бази. Хоча Закон України «Про медіацію» створив загальну рамку для розвитку АВС, а стаття 222-1 Кодексу законів про працю України передбачає врегулювання трудових спорів шляхом медіації [20], потребують деталізації окремі положення: чітке визначення обсягу справ, у яких застосування АВС є обов'язковим або бажаним до звернення до суду, а також передбаченням гарантії недискримінації працівників, які ініціюють відповідні процедури.

Необхідно створити незалежну інституційну структуру АВС у трудовій сфері за зразком європейських моделей – у формі національного агентства або підрозділу НСПП, що відповідатиме за підготовку і сертифікацію медіаторів, методичну підтримку та моніторинг ефективності процедур. Важливим є розроблення єдиних стандартів медіації з урахуванням специфіки трудових правовідносин та захисту вразливої сторони – працівника. Доцільно впровадити обов'язкову досудову медіацію або переговори у певних категоріях трудових спорів (звільнення, оплата праці, мобінг) для зменшення навантаження на судову систему, при цьому забезпечивши безкоштовність або субсидування процедури з метою уникнення фінансового навантаження на працівника. Ключовим завданням є підвищення правової обізнаності учасників трудових відносин шляхом системного інформування про їхні права, альтернативні механізми захисту, роль профспілок та доступ до правової допомоги.

Нині потребує уваги питання активізації соціального діалогу на рівні підприємств, галузей і держави, що має стати стратегічним напрямом розвитку АВС, де профспілки, роботодавці та державні органи виступають не лише як учасники, а й як ініціатори та гаранті посередництва і виконання домовленостей. Отже, ефективна імплементація європейських моделей АВС в Україні можлива за умови системного підходу, що передбачає реформування правового поля, розвиток інституцій, кадрове забезпечення та зміну суспільної свідомості, що сприятиме підвищенню ефективності та справедливості трудових відносин.

Список використаних джерел

1. Судаков М., Лісогор Л. Ринок праці України: 2022–2023: стан, тенденції та перспективи. Держ. служба зайнятості України, Федерація роботодавців України, МОН України, Європ. банк реконструкції та розвитку, Фонд міжнар. солідарності (Solidarity Fund PL). 2023. 170 с. URL: <https://surl.lu/ratumb> (дата звернення: 23.05.2025).
2. Labour disputes. *Home | European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*. URL: <https://surl.cc/ivxbtf> (дата звернення: 23.05.2025).
3. Working life in Denmark. *Home | European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*. URL: <https://surl.lu/ucchqh> (дата звернення: 23.05.2025).
4. Mediation. *US EEOC*. URL: <https://surl.li/fkqphk> (дата звернення: 23.05.2025).
5. The Czech Republic: Industrial relations background | Commentary and insights | Tools | HR & Compliance Centre. co.uk. *Log In | Brightmine.com*. URL: <https://surl.li/fhrou> (дата звернення: 23.05.2025).
6. Teichmann, M. Mediation and Conciliation in Collective Labor Conflicts in Estonia. In: Euwema M., Medina F., García A., Pender E. (eds). *Mediation in Collective Labor Conflicts. Industrial Relations & Conflict Management*. Springer, Cham. 2019. 337 p. https://doi.org/10.1007/978-3-319-92531-8_5.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 01.08.2021 р. URL: <https://surl.cc/ftnkjb> (дата звернення: 23.05.2025).
8. Хартія Європейського Союзу про основоположні права. *Центр громадянських свобод*. URL: <https://surl.li/gvpxod> (дата звернення: 23.05.2025).
9. CJEU holds that mandatory mediation is not inherently precluded by EU law. *Hsfkramer*. 07.07.2017. URL: <https://surl.li/adbqnh> (дата звернення: 23.05.2025).
10. Mandatory information sessions starting January 2013 in Romania. *Kluwer Mediation Blog*. URL: <https://surl.lu/nsvydb> (дата звернення: 23.05.2025).
11. Italy's 'Required Initial Mediation Session': Bridging the Gap Between Mandatory and Voluntary Mediation. *The Mediation Hub – Empowering Mediators in the MENA region*. URL: <https://surl.li/xkuuzq> (дата звернення: 23.05.2025).
12. Janus P. See you at the Labor Conciliation Board! *Lexology*. URL: <https://surl.lu/iajasi> (дата звернення: 23.05.2025).
13. France: Social partners give mixed response to Macron Law on labour disputes | *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*. URL: <https://surl.cc/vtrorh> (дата звернення: 23.05.2025).
14. Jacques Rojot, Alice Le Flanchec, Sophie Landrieux-Kartochian. Mediation within the French Industrial Relations Context: The SFR Cegetel Case. *Negotiation Journal*. 2005. No 21 (4). P. 443–467. <https://doi.org/10.1111/j.1571-9979.2005.00077.x>.
15. How effectively do Acas resolve collective employment disputes? *National Centre for Social Research*. URL: <https://surl.li/ytloze> (дата звернення: 23.05.2025).
16. Collective Agreements and Negotiations with Trade Unions. *Hjem*. URL: <https://surl.li/pqanyw> (дата звернення: 23.05.2025).
17. Elgoibar P., Medina F. J., García A., Pender E. R., Euwema M. C. Mediation and Conciliation in Collective Labor Conflicts in Europe: A Cross Cultural Analysis. In: Euwema M., Medina F., García A., Pender E. (eds). *Mediation in Collective Labor Conflicts. Industrial Relations & Conflict Management*. Springer, Cham. 2019. 337 p. https://doi.org/10.1007/978-3-319-92531-8_15.
18. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 03.03.1998 № 137/98-ВР : станом на 13 листоп. 2024 р. URL: <https://surl.cc/ofoevp> (дата звернення: 23.05.2025).
19. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20/card2#Card> (дата звернення: 23.05.2025).
20. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII : станом на 2 трав. 2025 р. URL: <https://surl.li/qlvitr> (дата звернення: 23.05.2025).

References

1. Sudakov, M., & Lisohor, L. (2023). Rynok pratsi Ukrainy: 2022–2023: stan, tendentsii ta perspektyvy [Labor market of Ukraine: 2022–2023: status, trends and prospects]. *Derzh. sluzhba zainiatosti Ukrainy, Federatsiia robotodavtsiv Ukrainy, MON Ukrainy, Yevrop. bank rekonstruktsii ta rozvytku, Fond mizhnar. solidarnosti (Solidarity Fund PL)*. Retrieved from: <https://surl.lu/ratumb> (date of access: 23.05.2025) [in Ukrainian].
2. Labour disputes. *Home | European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*. Retrieved from: <https://surl.cc/ivxbtf> (date of access: 23.05.2025) [in English].
3. Working life in Denmark. *Home | European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*. Retrieved from: <https://surl.lu/ucchqh> (date of access: 23.05.2025) [in English].
4. Mediation. *US EEOC*. Retrieved from: <https://surl.li/fkqphk> (date of access: 23.05.2025) [in English].
5. The Czech Republic: Industrial relations background | Commentary and insights | Tools | HR & Compliance Centre. co.uk. *Log In | Brightmine.com*. Retrieved from: <https://surl.li/fhrou> (date of access: 23.05.2025) [in English].
6. Teichmann, M. (2019). Mediation and Conciliation in Collective Labor Conflicts in Estonia. In: Euwema, M., Medina, F., García, A., Pender, E. (eds). *Mediation in Collective Labor Conflicts. Industrial Relations & Conflict Management*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-92531-8_5 [in English].
7. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: Konventsiiia Rady Yevropy vid 04.11.1950: stanom na 01.08.2021 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: Council of Europe Convention of 04.11.1950: as of 01.08.2021] (2021). Retrieved from: <https://surl.cc/ftnkjb> (date of access: 23.05.2025) [in Ukrainian].
8. Khartiia Yevropeiskoho Soiuzu pro osnovopolozhni prava – Tsentr hromadianskykh svobod [Charter of Fundamental Rights of the European Union – Center for Civil Liberties]. *Tsentr hromadianskykh svobod*. Retrieved from: <https://surl.li/gvpxod> (date of access: 23.05.2025) [in Ukrainian].
9. CJEU holds that mandatory mediation is not inherently precluded by EU law. *Hsfkramer*. 07.07.2017. (2017). Retrieved from: <https://surl.li/adbqnh> (date of access: 23.05.2025) [in English].

10. Mandatory information sessions starting January 2013 in Romania – Kluwer Mediation Blog. *Kluwer Mediation Blog*. Retrieved from: <https://surl.lu/nsvydb> (date of access: 23.05.2025) [in English].
11. Italy's 'Required Initial Mediation Session': Bridging the Gap Between Mandatory and Voluntary Mediation. *The Mediation Hub – Empowering Mediators in the MENA region*. Retrieved from: <https://surl.li/xkuuzq> (date of access: 23.05.2025) [in English].
12. Janus P. See you at the Labor Conciliation Board! *Lexology*. Retrieved from: <https://surl.lu/iajasi> (date of access: 23.05.2025) [in English].
13. France: Social partners give mixed response to Macron Law on labour disputes. *Home | European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*. Retrieved from: <https://surl.cc/vtrorh> (date of access: 23.05.2025) [in English].
14. Jacques Rojot, Alice Le Flanchec, Sophie Landrieux-Kartochian. (2005). Mediation within the French Industrial Relations Context: The SFR Cegetel Case. *Negotiation Journal*. 21 (4), 443–467. <https://doi.org/10.1111/j.1571-9979.2005.00077.x> [in English].
15. How effectively do Acas resolve collective employment disputes? *National Centre for Social Research*. Retrieved from: <https://surl.li/ytloze> (date of access: 23.05.2025) [in English].
16. Collective Agreements and Negotiations with Trade Unions. *Hjem*. Retrieved from: <https://surl.li/pqanyw> (date of access: 23.05.2025) [in English].
17. Elgoibar, P., Medina, F. J., Garcia, A., Pender, E. R., Euwema, M. C. (2019). Mediation and Conciliation in Collective Labor Conflicts in Europe: A Cross Cultural Analysis. In: Euwema, M., Medina, F., Garcia, A., Pender, E. (eds). *Mediation in Collective Labor Conflicts. Industrial Relations & Conflict Management*. Springer, Cham. 337 p. https://doi.org/10.1007/978-3-319-92531-8_15 [in English].
18. Proporiadok vyryshenniakolektyvnykhtrudovykhsporiv(konfliktiv)[On the procedure for resolving collective labor disputes (conflicts)]: Zakon Ukrainy vid 03.03.1998 № 137/98-VR: stanom na 13 lystop. 2024 r. Retrieved from: <https://surl.cc/ofoevn> (date of access: 23.05.2025) [in Ukrainian].
19. Pro mediatsiiu [About mediation]: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021r. № 1875-IX. (2021). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20/card2#Card> (date of access: 23.05.2025) [in Ukrainian].
20. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labor Code of Ukraine]: Kodeks Ukrainy vid 10.12.1971 № 322-VIII: stanom na 2 trav. 2025 r. Retrieved from: <https://surl.li/qlvitr> (date of access: 23.05.2025) [in Ukrainian].

Koliesnik Tatiana,

Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of Civil, Labor Law and Social Security Law Faculty No. 4

(*Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi*)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

Klemparsky Mykola,

Doctor of Law, Professor,

Professor at the Department of Civil, Labor Law and Social Security Law Faculty No. 4

(*Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi*)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

MECHANISMS FOR OUT-OF-COURT SETTLEMENT OF LABOR CONFLICTS: EXPERIENCE OF EU COUNTRIES AND WAYS FOR UKRAINE

This article examines the growing importance of extrajudicial mechanisms for resolving labor disputes in the context of transformation of the labor market in Ukraine, formed by war, economic upheaval and institutional overload. With the increase in the number of individual and collective labor conflicts, traditional judicial systems are insufficient, which emphasizes the urgent need for the implementation and development of methods of alternative dispute resolution (ABC). The study presents a comparative analysis of ABC practice in the European Union, in particular in Germany, France, the Czech Republic, Denmark, Lithuania, and the United Kingdom, which effectively uses mediation, arbitration, reconciliation and ombudsman mechanisms. These approaches demonstrate the value of non – confrontation, time – effective and affordable means of resolving labor disputes while maintaining professional relationships and reducing stress for both parties.

The article emphasizes that mediation, in particular, has become the most common and effective method of resolving disputes in the EU, which is often a mandatory stage before trial. The study also discusses the role of institutional support, qualified mediators and social partners (such as trade unions and employers' associations) in support of ABC systems.

The article emphasizes that the legal and institutional base of Ukraine remains insufficiently developed. The current legislation, including the Mediation Law in 2021, lacks specific provisions for labor disputes, and institutional ability to provide widespread access to qualified mediators is insufficient. The article states that the adaptation of EU models to the social, legal and institutional context of Ukraine can lead to the creation of a more balanced and fair system of labor relations. In the end, the effective use of ABC promotes social stability, reduces pressure on courts and brings the management of labor relations in Ukraine to European standards of justice, dialogue and participation.

Key words: labor disputes, alternative dispute resolution, mediation, arbitration, social dialogue, labor law, Ukraine, European Union.

Надіслано до редколегії 30.05.2025

УДК 349.2

DOI 10.32782/2523-4269-2025-91-43-47

Лещух Данило Романович,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціального права*(Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0635-0143>**Парпан Тетяна Валеріївна,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціального права*(Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3151-0180>

ЗНАЧЕННЯ ТИПОВИХ ТА ПРИМІРНИХ ТРУДОВИХ ДОГОВОРІВ ДЛЯ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

У статті з'ясовується місце типових та примірних трудових договорів поміж нормативно-правових актів, які регулюють трудові відносини. Визначено, що, на відміну від цивільного законодавства, чинне трудове законодавство не містить положень, які б вказували на необхідність застосування сторонами трудових відносин примірних та типових трудових договорів. Зроблено висновок щодо неприйнятності застосовувати аналогічний, як у цивільних та господарських відносинах, підхід для використання примірних та типових договорів у трудових відносинах, зважаючи на соціальну спрямованість останніх.

Ключові слова: трудові відносини, трудовий договір, свобода договору, працівник, роботодавець.

Постановка проблеми. Гнучкість у трудових відносинах уже давно є пріоритетом на сучасному ринку праці. Насамперед вона проявляється у їхніх договірних засадах, даючи можливість роботодавцю та працівнику реалізовувати тут свої інтереси. Водночас стандарти централізованого правового регулювання трудових відносин є визначальними для сторін цих відносин у їхніх договірних можливостях. З огляду на це важливо визначити значимість типових та примірних трудових договорів поміж джерел трудового права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, питання обов'язковості примірних та типових договорів ставало предметом наукових дискусій, але більшою мірою у цивілістичній науці. У галузі трудового права окремим аспектам цієї проблеми приділили йому увагу, зокрема, В. С. Венедіктов [1], О. О. Коваленко [2], П. Д. Пилипенко [3], Б. А. Римар [4].

Постановка завдання. З урахуванням наявного наукового доробку маємо на меті з'ясувати значимість (обов'язковість) та доцільність застосування типових та примірних трудових договорів, виявивши при цьому їхні регулятивні властивості у трудових відносинах.

Виклад основного матеріалу. Визначення основних аспектів трудових відносин сторонами (роботодавцем та майбутнім працівником) відбувається шляхом узгодження певних питань, які називають умовами трудового договору [5, с. 336]. Чинний Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України) так і не містить умов, щодо яких сторони повинні домовлятися. Щоправда, такий перелік можна віднайти, але він стосується лише тих трудових договорів, які укладаються в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин (ст. 49-6 КЗпП України) [6].

Деякі положення КЗпП України та процес багаторічної практики укладення трудових договорів створили певне підґрунтя щодо виокремлення кола умов, які сторони мають узгодити, щоб виникли трудові відносини [7, с. 69]. До так званих обов'язкових умов належать умови: про роботу, яку буде виконувати працівник (посада або вид виконуваних робіт); про оплату праці; про місце роботи та момент початку працівником роботи у роботодавця [8, с. 169–174]. До речі, такий результат доктринального тлумачення трудового законодавства знайшов своє відображення у ст. 38 проекту

Трудового кодексу (№ 4706-02/2838-03), підготовленого Міністерством економіки України (далі – Проект ТК) у 2024 році [9].

З метою гарантування належного рівня прозорості та передбачуваності умов праці працівників, водночас забезпечуючи виконання вимог щодо узгодження вітчизняного трудового законодавства з міжнародними та європейськими нормами (зокрема, ст. 4 Директиви (ЄС) 2019/1152 Європейського Парламенту і Ради про прозорі та передбачувані умови праці в Європейському Союзі [10]), ст. 29 КЗпП України було закріплено умови, з якими роботодавець повинен ознайомити працівника до початку роботи. Серед них і ті, які називаємо обов'язковими для виникнення трудових відносин умови.

Зважаючи на відсутність у трудовому законодавстві чітких вказівок на необхідність майбутніх сторін трудових відносин домовлятися про важливі умови цих відносин, фіксує їх у трудовому договорі, для деяких трудових договорів передбачена *можливість* скористатися типовими або примірними трудовими договорами.

Зокрема, у трудовому законодавстві можна віднайти:

– типову форму контракту з керівником підприємства, що є у державній власності, затверджену постановою КМУ від 02.08.1995 № 597;

– типову форму трудового договору з працівником, діяльність якого пов'язана з державною таємницею, затверджену наказом Державного комітету України з питань державних секретів від 08.12.1994 № 44;

– типову форму контракту з працівником, затверджену наказом Мінпраці від 15.04.1994 № 23;

– типові форми трудового договору про дистанційну та надомну роботу, затверджені наказом Мінекономіки, торгівлі та сільського господарства України від 05.05.2021 № 913-21 (далі – Наказ № 913-21);

– примірну форму трудового договору з нефіксованим робочим часом, затверджену наказом № 4179 Мінекономіки, торгівлі та сільського господарства України від 26.10.22 року;

– форму трудового договору між працівником і фізичною особою, яка використовує найману працю, затверджену наказом Мінпраці від 08.06.2001 № 260 (за своєю суттю ця форма є примірною – *авт.*).

Місце типових та примірних трудових договорів поміж нормативно-правових актів, які регулюють трудові відносини, на сьогодні не визначено. Своєю чергою автори підручника «Загальна теорія держави і права» за редакцією М.В. Цвіка та О.В. Петришина, визначаючи рекомендаційний метод правового регулювання як такий, що полягає у наданні учасникам відносин, які впорядковуються правом, вказівок, *що не мають обов'язкової сили*, стосовно найбільш раціональних, прийнятних для суспільства і цих осіб форм організації їхньої взаємодії, як приклад реалізації такого методу наводять розроблення уповноваженими державними органами типових трудових договорів (контрактів) між працівником та роботодавцем, які сприяють усуненню можливих непорозумінь між сторонами трудових відносин на стадії їх започаткування [11, с. 216]. Як бачимо, тут теоретики схильні вважати, що застосування типових трудових договорів не є обов'язковим для сторін трудових відносин.

У сфері регулювання цивільних та господарських договірних відносин сформувався дещо інший підхід щодо застосування типових та примірних договорів. І це зрозуміло, адже підґрунтям висновків науковців-цивілістів є законодавчі норми, зокрема ст. 179 Господарського кодексу України [12] та ст. 6 Цивільного кодексу

України (далі – ЦК України) [13], які вже визначають сутність та призначення цих договорів. Також цивільне законодавство містить поняття «типові умови договорів», які сторони за загальним правилом повинні враховувати під час укладення договорів певного виду (див. ст. 630 ЦК України).

На думку О. А. Беляневича, основне призначення типових та примірних договорів – визначити необхідну або бажану з точки зору держави модель договірних зобов'язань, а також спростувати процес укладення конкретних договорів. У вертикальній ієрархії нормативно-правових актів місце цих договорів залежить від органу виконавчої влади, яким затверджено типовий або примірний договір [14, с. 184]. Цивілісти В. В. Луць та М. М. Великанова зазначають, що Кабінет Міністрів України, уповноважений ним або законом органи виконавчої влади, державні органи та органи державної влади можуть рекомендувати суб'єктам господарювання орієнтовні умови договорів (примірні договори), а у визначених законом випадках – затверджувати типові договори [15, с. 9]. Суттєва ж відмінність типового договору від примірного полягає у тому, що примірний договір має рекомендаційний характер, і сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст. *Типові* договори необхідно розглядати як нормативно-правові акти, що мають загальнообов'язкову силу і визначають права та обов'язки сторін у відносинах [15, с. 10].

Деякі дослідники закріплення на законодавчому рівні конструкцій типового і примірного договорів називають санкціонуванням державного втручання у сферу договірних правовідносин, що своєю чергою зумовлює виникнення конкретних випадків обмеження принципу свободи договору в частині наділення суб'єктів владних повноважень прерогативою щодо формування змісту окремих договорів [16, с. 93].

У трудовому праві, керуючись обов'язковим мінімумом правових гарантій, передбачених трудовим законодавством, сторони мають можливість встановлювати працівнику додаткові гарантії. Це є одним з проявів свободи трудового договору, яка на сьогодні обмежується лише тим, що умови трудових договорів, які погіршують становище працівників порівняно із законодавством України про працю, є недійсними (ст. 9 КЗпП України).

Загалом, примірні та типові нормативні акти у трудовому праві вважаються основою локальної нормотворчості, оскільки слугують для найбільш оптимального поєднання загального й особливого у забезпеченні єдності та диференціації правового регулювання з використанням локальних норм [8, с. 56].

На важливості застосовувати примірні та типові форми трудових договорів вказує у своїх роз'ясненнях Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (далі – Мінекономіки). Для прикладу, 16 серпня 2022 р. Директорат розвитку ринку праці та умов оплати праці Мінекономіки надав офіційні постатейні роз'яснення Закону України від 18 липня 2022 р. № 2421-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом», зазначивши, що *примірні* форма договору має необов'язковий та рекомендаційний характер [17]. Проте у разі укладення трудових договорів з нефіксованим робочим часом у їхньому змісті мають бути присутні умови, які є обов'язковими відповідно до закону.

Водночас під час укладення трудових договорів про дистанційну або надомну роботу, на думку Мінекономіки, сторони трудових відносин повинні використовувати саме типові форми трудових договорів про надомну та дистанційну роботу та укладати їх у письмовій формі. Крім цього, у примітці до пункту 39-1 обох типових форм трудових договорів (про дистанційну/надомну роботу) вказується, що такий трудовий договір укладається на заміну іншого трудового договору. Тобто Мінекономіки, вбачаючи у цих положеннях нормативні ознаки, вважає, що переукладати трудовий договір, який був укладений на момент перебування працівника у трудових відносинах з роботодавцем на умовах іншого режиму роботи, необхідно відповідно до встановленої типової форми про дистанційну/надомну роботу [18]. При цьому сторонам усе ж дається можливість узгоджувати додаткові умови, зокрема щодо прав та обов'язків працівника та роботодавця, деяких питань оплати праці, додаткових характеристик виконуваної роботи. На це вказується безпосередньо в типових формах трудових договорів про дистанційну та надомну роботу [18].

Отже, Мінекономіки вважає застосування конструкції типового договору під час укладення визначених законом видів трудових договорів *обов'язковим*. Використання ж суб'єктами трудових відносин примірного трудового договору, на відміну від типових трудових договорів, носить рекомендаційний характер, тому для цих суб'єктів є правом, а не обов'язком.

Як видається, застосовувати аналогічний, як у цивільних та господарських відносинах, підхід для використання примірних та типових договорів у трудових відносинах є не зовсім прийнятним. Не заперечуючи загалом користі у застосуванні сторонами трудових відносин примірних та типових договорів, усе ж ставимо під сумнів дотримання принципу свободи договору в частині самостійного узгодженого формування сторонами його умов, коли йдеться про типові трудові договори. Варто зважати на значні відмінності у сутності (характері) цивільних і трудових відносин та

загалом договірних конструкцій, які в них укладаються. Беззаперечно, свобода договору є фундаментальним для приватного права принципом, а наявні обмеження покликані охороняти публічні інтереси, наприклад суспільний правопорядок або слабку сторону зобов'язання [19, с. 595]. Проте необхідно пам'ятати, що у трудових відносинах встановлені імперативними нормами обмеження – це норми, які відображають соціальну сутність трудового права. Як зауважує П. Д. Пилипенко, соціальна спрямованість таких відносин зумовлена передусім захистом особистих інтересів членів суспільства, а не загальносуспільних інтересів. Імператив з відповідними вимогами переходить тут по суті до інших учасників правових відносин – приватних осіб [20, с. 66, 68]. Роль трудового договору полягає у забезпеченні гарантій соціального захисту особам, які через об'єктивні обставини змушені найматися на роботу з метою отримання засобів не тільки для власного існування, а й для своїх родин [20, с. 72].

Також вважаємо цілком слушним застереження П. Д. Пилипенка, який відзначає, що наявність типової форми трудового договору мала би полегшити процедуру оформлення прийняття на роботу та допомогти сторонам визначитись з усіма умовами трудових відносин. Проте сьогодні в епоху цифрових технологій і наявності різних за статусом і значущістю роботодавців усе ж важко погодитись на запровадження такої типової форми. До того ж укладення трудового договору в електронній формі може бути ще одним свідченням недоцільності використання типової письмової форми трудового договору [3, с. 101].

Висновки. У підсумку відзначимо, що дотримання рекомендацій щодо застосування примірного та типового трудового договорів здатне забезпечити концептуально правильне розуміння та сприйняття майбутніх трудових відносин. Дотримання сторонами трудових відносин визначених форм повинно бути зумовлене не зобов'язанням їх застосовувати, а скоріш необхідністю (загальною потребою) сторін у цьому.

Список використаних джерел

1. Венедіктов В. С. Свобода укладення трудового договору в нових умовах господарювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 1. Т. 2. С. 66–69.
2. Коваленко О. О. Свобода волі працівника і роботодавця та її вплив на укладення, зміну та припинення трудового договору : монографія. Харків : ХНАДУ, 2015. 348 с.
3. Пилипенко П. Трудові відносини і трудовий договір у Проекті Трудового кодексу України. *Право України*. 2024. № 5. С. 91–102.
4. Рymar Б. А. Письмова форма трудового договору. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 4. Т. 2. С. 30–33.
5. Пилипенко П. Д. Оформлення трудових відносин. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XXXI звітної наук.-практ. конф. (м. Львів, 6–7 лют. 2025 р.). Львів, 2025. С. 335–337.
6. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> (дата звернення: 25.04.2025).
7. Парпан Т. В. Обов'язкові умови трудового договору у фермерському господарстві. *Приватне та публічне право*. 2017. № 3. С. 68–72.
8. Трудове право України: Академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко та ін. ; за ред. П. Д. Пилипенка. Київ : Ін Юре, 2014. 552 с.
9. Трудовий Кодекс України : проект / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. № 4706-02/2838-03. 2025 р. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://spo.fpsu.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/d1_proekt-trudovogo-kode_su-ukrayiny-25122024.pdf.
10. Директива (ЄС) 2019/1152 Європейського Парламенту і Ради про прозорі та передбачувані умови праці в Європейському Союзі від 19 червня 2019. URL: <https://www.ilo.org/uk/resource/%D0%B4%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0-%D1%94%D1%81-20191152> (дата звернення: 16.04.2025).
11. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік та ін. ; за ред. М. В. Цвіка та ін. Харків : Право, 2009. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf (дата звернення: 10.04.2025).

12. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18–22. Ст. 144.
13. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2023 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44.
14. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2012/Belyanevich_2006.pdf (дата звернення: 24.04.2025).
15. Луць В. В., Великанова М. М. Договори в цивільному праві України : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2023.
16. Абрамчук Д. В. Особливості розмежування примірних та типових договорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 92–95. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/19>.
17. Коментар Мінекономіки до Закону України від 18 липня 2022 р. № 2421-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом». URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?%20lang=uk-UA&id=bcdff0d5-af84-4cda-99de-391738b1790c&title=KomentarMinekonomikiDoZakonuUkrainiproVnesenniaZminDoDeiakihZakonodavchikhAktivUkrainiSchodoVregulivanniaTrudovikhVidnosinZNefiksovanimRobochimChasomVid18-07-2022-2421-ix> (дата звернення: 28.04.2025).
18. Про затвердження типових форм трудових договорів про надомну та дистанційну роботу : наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 05.05.2021 р. № 913-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0886-21#Text>.
19. Владишевська В. В., Давидова І. В. Категорія «свобода договору»: досвід вітчизняного та міжнародного застосування. *Юридичний науковий журнал*. 2023. № 1. С. 593–595. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/138>.
20. Пилипенко П. Д. Соціальне право: становлення та перспективи майбутнього. *Право України*. 2022. № 2. С. 64–75.

References

1. Venediktov, V. S. (2016). Svoboda ukladennia trudovoho dohovoru v novykh umovakh hospodariuvannia [Freedom to conclude an employment contract in new economic conditions]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Vyp. 1. T. 2. S. 66–69 [in Ukrainian].
2. Kovalenko, O. O. (2015). Svoboda voli pratsivnyka i robotodavtsia ta yii vplyv na ukladennia, zminu ta pryupynennia trudovoho dohovoru [Freedom of will of the employee and the employer and its impact on the conclusion, amendment and termination of an employment contract]: monohrafiia. Kharkiv: KhNADU [in Ukrainian].
3. Pylypenko, P. (2024). Trudovi vidnosyny i trudovi dohovir u Proekti trudovoho Kodeksu Ukrainy [Labor relations and employment contract in the Draft Labor Code of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*, 5, 91–102 [in Ukrainian].
4. Rymar, B. A. (2015). Pysmova forma trudovoho dohovoru [Written form of employment contract]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Vyp. 4. T. 2. S. 30–33 [in Ukrainian].
5. Pylypenko, P. D. (2025). Ofornlennia trudovykh vidnosyn [Registration of employment relations]. *Problemy derzhavotvorennia i zakhystu prav liudyny v Ukraini: materialy XXXI zvitnoi nauk.-prakt. konf. m. Lviv, 6–7 liut. 2025 r. Lviv*. S. 335–337 [in Ukrainian].
6. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 r. № 322-VIII [Labor Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 10.12.1971 No. 322-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> [in Ukrainian].
7. Parpan, T. V. (2017). Oboviazkovi umovy trudovoho dohovoru u fermerskomu hospodarstvi [Mandatory conditions of an employment contract on a farm]. *Pryvatne ta publichne parvo*, 3, 68–72 [in Ukrainian].
8. Trudove pravo Ukrainy: Akademichnyi kurs [Labor Law of Ukraine: Academic Course]: pidruchn. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. / P. D. Pylypenko ta in.; za red. P. D. Pylypenka (2014). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
9. Trudovi kodeks Ukrainy: proekt / Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy. № 4706-02/2838-03. 2025 r. [Labor Code of Ukraine: draft / Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine. No. 4706-02/2838-03. 2025] (2025). Retrieved from: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://spo.fpsu.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/d1_proekt-trudovogo-kode_su-ukrayiny-25122024.pdf [in Ukrainian].
10. Dyrektyva (IeS) 2019/1152 Yevropeiskoho Parlamentu i Rady pro prozori ta peredbachuvani umovy pratsi v Yevropeiskomu Soiuzi vid 19 chervnia 2019 [Directive (EU) 2019/1152 of the European Parliament and of the Council of 19 June 2019 on transparent and predictable working conditions in the European Union] (2019). Retrieved from: <https://www.ilo.org/uk/resource/%D0%B4%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0-%D1%94%D1%81-20191152> [in Ukrainian].
11. Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law]: pidruchnyk / M. V. Tsvik ta in.; za red. M. V. Tsvika ta in. (2019). Kharkiv. Retrieved from: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEoriijaDerjav_2009.pdf [in Ukrainian].
12. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 436-IV [Commercial Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 16.01.2003 No. 436-IV] (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 18–22. St. 144 [in Ukrainian].
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2023 r. № 435-IV [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 16.01.2023 No. 435-IV] (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 40–44 [in Ukrainian].
14. Belianezych, O. A. (2006). Hospodarske dohovirne pravo Ukrainy (teoretichni aspekty) [Commercial contract law of Ukraine (theoretical aspects)]: monohrafiia. Kyiv: Yurinkom Inter. Retrieved from: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2012/Belyanevich_2006.pdf [in Ukrainian].
15. Luts, V. V., Velykanova, M. M. (2023). Dohovory v tsyvilnomu pravi Ukrainy [Contracts in the civil law of Ukraine]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

16. Abramchuk, D. V. (2022). Osoblyvosti rozmezhuvannia prymirnykh ta typovykh dohovoriv [Features of the distinction between sample and standard contracts]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 8. S. 92–95 [in Ukrainian].
17. Komentar Minekonomiky do Zakonu Ukrainy vid 18 lypnia 2022 r. № 2421-IX «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchyykh aktiv Ukrainy shchodo vrehuliuvannia trudovykh vidnosyn z nefiksovanym robochym chasom» [Commentary of the Ministry of Economy to the Law of Ukraine No. 2421-IX of July 18, 2022 “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Regulation of Labor Relations with Unfixed Working Hours”] (2022). Retrieved from: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?%20lang=uk-UA&id=bcdff0d5-af84-4cda-99de-391738b1790c&title=KomentarMinekonomikiDoZakonuUkrainiproVnesenniaZminDoDeiakikhZakonodavchikhAktivUkrainiSchodoVreguliuванняTrudovykhVidnosynZNefiksovanimRobochimChasomVid18-07-2022-2421-ix> [in Ukrainian].
18. Pro zatverdzhennia typovykh form trudovykh dohovoriv pro nadomnu ta dystantsiinu robotu: nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy vid 05.05.2021 r. № 913-21 [On approval of standard forms of employment contracts for home and remote work: Order of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine dated 05.05.2021 No. 913-21] (2021). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0886-21#Text> [in Ukrainian].
19. Vladyshevska, V. V., Davydova, I. V. (2023). Katehoriia «svoboda dohovoru»: dosvid vitchyznianoho ta mizhnarodnoho zastosuvannia [Category “freedom of contract”: experience of domestic and international application]. *Yurydychnyi naukovyi zhurnal*. № 1. S. 593–595 [in Ukrainian].
20. Pylypenko, P. D. (2022). Sotsialne pravo: stanovlennia ta perspektyvy maibutnoho [Social law: formation and future prospects]. *Pravo Ukrainy*. № 2. S. 64–75 [in Ukrainian].

Leshchukh Danylo,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Law
(Ivan Franko National University of Lviv, Lviv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0635-0143>

Parpan Tetyana,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Law
(Ivan Franko National University of Lviv, Lviv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3151-0180>

THE ROLE OF STANDARD AND MODEL EMPLOYMENT CONTRACTS IN REGULATING LABOUR RELATIONS

The article analyses the place of standard and model employment contracts within the system of normative legal acts that govern labour relations. It explores the essence of these contracts and pinpoints the differences between model and standard forms, highlighting their regulatory properties in employment relationships.

Unlike civil legislation, current labour law contains no provisions that explicitly require – or even entitle – the parties to an employment relationship to use model or standard contract forms. The authors assess the appropriateness and legal effect (mandatory force) of applying such contracts to the regulation of labour relations. It is noted that the parties may rely on statutory models or standard forms that exist for certain categories of employment contracts.

Drawing an analogy with civil-law practice, the article argues that when a standard contract form is prescribed, the parties can negotiate only additional terms – particularly those concerning the rights and obligations of the employee and employer, certain remuneration issues, and specific characteristics of the work performed.

The analysis calls into question whether the principle of freedom of contract can be fully respected when the use of a standard employment contract is made compulsory by law, because in that case the parties would lose the ability to frame the bulk of their own terms.

The conclusion states that, overall, model and standard employment contracts approved by the competent authorities can be beneficial insofar as they streamline hiring procedures. Nevertheless, transplanting into labour law the same approach used in civil and commercial relations is deemed inappropriate, given the social orientation of labour relations.

Key words: labour relations, employment contract, freedom of contract, employee, employer.

Надіслано до редколегії 14.05.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 332.228.1:658.4

DOI 10.32782/2523-4269-2025-91-48-53

Резуєв Євген Володимирович,аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5703-6495>

ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НЕБАНКІВСЬКИМИ КРЕДИТНИМИ УСТАНОВАМИ

Стаття присвячена огляду зарубіжного досвіду у сфері нагляду та контролю за небанківськими кредитними установами. Виокремлено три основні групи підходів до нагляду над небанківським сектором: секторальна модель, модель розподілу повноважень щодо нагляду за ринком та щодо пруденційного нагляду, модель концентрації всіх наглядових функцій в єдиному наглядовому органі. Розглянуто систему регулювання кожного представника групи та виокремлено особливості діяльності кредитних установ у кожній країні. Сформульовано висновок, що зарубіжний досвід нагляду та контролю за небанківськими кредитними установами є різноманітним, на що впливає багато факторів.

Ключові слова: зарубіжний досвід, нагляд, контроль, небанківські фінансові установи, кредитні установи.

Постановка проблеми. Сучасний стан світового фінансового ринку передбачає необхідність використання механізмів регулювання та посилення координації між національними регуляторами. Це обумовлено як зростанням стійкості фінансових інструментів, так і глобалізацією економіки, яка створює нові виклики для забезпечення стабільності ринків. Міжнародна фінансова система більшою мірою орієнтована на створення єдиних стандартів і підходів до регулювання та перегляду, що вимагає тісної співпраці між країнами та міжнародними організаціями. Серед ключових трендів можна виділити посилення ролі транснаціональних регуляторів, як-от Міжнародний валютний фонд (МВФ), Базельський комітет банківського нагляду, Рада фінансової стабільності. Вони формують рамкові стандарти, які країни-учасниці адаптують до своїх національних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що зарубіжний досвід у сфері нагляду та контролю за небанківськими кредитними установами є предметом багатьох наукових праць. Так, Г. С. Буга [1] розглядає систему фінансового контролю за небанківськими фінансовими установами розвинених зарубіжних країн і вказує на те, що вона загалом однотипна, оскільки запроваджуються майже ідентичні принципи здійснення такого контролю та завдання, що стоять перед контролюючими органами. Натомість С. В. Леонов та М. Г. Олешук [2] концентрують увагу на

діяльності кредитних спілок та їхньому нагляду у світі та в Україні. В. М. Купрієнко [3] досліджує діяльність щодо запобігання порушенню порядку надання фінансових послуг у діяльності кредитних спілок країн романо-германської та англо-саксонської правової сім'ї, а також їх законодавчого врегулювання.

Проте низка сучасних правових досліджень не розглядає зарубіжний досвід комплексно, з урахуванням різних способів регулювання на ринку фінансових послуг.

Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду нагляду та контролю за небанківськими кредитними установами, виділення його особливостей у країнах з різною моделлю організації нагляду та контролю за небанківськими установами.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація стає неминучим явищем для всіх сфер життя розвинутих держав, і, звісно, це не може оминути Україну. У сучасних умовах інтеграція української економіки у світову фінансову систему є одним з ключових векторів розвитку. Це забезпечує гармонізацію нормативно-правової бази з міжнародними стандартами, посилення ролі регуляторів у забезпеченні прозорості ринків та дотримання принципів сталого розвитку. Для України особливий інтерес має впровадження підходів, які забезпечують баланс захисту прав споживачів і підтримки фінансової стабільності.

Інтеграція фінансового сектору визначає значущі тенденції, а уніфікація регуляторних підходів стає

необхідною у зв'язку з міжнародною взаємодією та безпосередньо впливає на розвиток небанківських фінансових установ. Укріплення міжнародних стандартів у наданні та споживанні фінансових послуг є важливим аспектом, що має великий вплив на формування та реалізацію стратегій керування активами. Натомість важливо визначити можливості та шляхи ефективної імплементації міжнародного досвіду у вітчизняну систему задля оптимізації стратегій та підвищення конкурентоспроможності національних небанківських фінансових установ на міжнародному ринку [4, с. 64].

Таким чином, пропонуємо розглянути систему регулювання небанківських фінансових установ у зарубіжних державах.

Передусім слід зауважити, що світова практика розподілу повноважень у сфері державного регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг вказує на те, що в іноземній практиці відсутні єдині підходи до його здійснення. Це пов'язано з особливостями функціонування національної фінансової системи кожної з країн, рівнем економічного розвитку, регулюванням економіки та іншими чинниками. Різні класифікації наявних у країнах способів організації державного регулювання і нагляду за діяльністю фінансових посередників можна узагальнити такими трьома моделями:

- секторальна, яка полягає в існуванні у країнах певних органів, що здійснюють нагляд за діяльністю окремих секторів: банківського, страхового ринку, ринку цінних паперів тощо (Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Кіпр, Литва, Португалія, Словенія, Франція);

- модель розподілу повноважень щодо нагляду за ринком та пруденційного нагляду, або функціонально орієнтована модель Twin Peaks (Австралія, Нідерланди);

- модель концентрації всіх наглядових функцій в єдиному наглядовому органі (Німеччина, Данія, Латвія, Кіпр, Фінляндія, Швеція, Швейцарія, Польща, Естонія, Бельгія, Румунія, Болгарія, Австрія тощо) [5, с. 293].

З вищенаведеного можна констатувати, що нагляд і контроль за діяльністю небанківських кредитних установ здійснюють різні органи державної влади. Тим більше, що в країнах Заходу такі установи посідають особливе місце на фінансовому ринку, їх послугами користується значна частина населення. Так, зокрема, лідером за часткою населення, яке охоплено кредитним рухом, стала Франція – близько 90%. В Ірландії вона становить близько 70%, у США – 30%. І це не дивно, адже офіційно свою історію кредитні кооперативи (спілки) зазначених країн ведуть із середини XIX ст. [6, с. 337].

З огляду на єдність завдань контролюючих органів система фінансового контролю включає такі складові частини: орган головного ревізора-аудитора або контрольно-рахункова палата, що безпосередньо підзвітна парламенту чи президенту та здійснює загальний нагляд за використанням державних коштів, а в окремих випадках – і за їх надходженням у відповідні фінансові фонди; контрольні підрозділи у складі державних відомств, які відповідають за перевірку діяльності підпорядкованих установ і підпорядковуються як вищому органу державного фінансового контролю, так і відповідному міністерству чи відомству; податкові служби, що забезпечують контроль за наповненням бюджету та підзвітні уряду або Міністерству фінансів; а також недержавні контролюючі органи та служби внутрішнього контролю, які виконують аналогічні функції в межах своїх повноважень [1, с. 298].

Однією з провідних країн у сфері кредитної кооперації в Європі є Республіка Польща. Як

і в багатьох державах Східної Європи, її розвиток проходив два історичні етапи. Засновником польської кредитної кооперації вважається Францішек Стефчик, який у 1890 році заснував перший позичково-ощадний кооператив поблизу Кракова. Сучасна історія функціонування кредитної кооперації в Польщі налічує близько 20 років, або 16 років, якщо відраховувати від 1992 року, коли її розвиток набув системного та планового характеру.

У 1990 році за ініціативою профспілкового руху «Солідарність» та за підтримки Всесвітньої ради кредитних спілок (WOCCU) було засновано Фонд польських кредитних спілок. Уже в 1992 році він розпочав активне створення кредитних спілок по всій території Польщі. Важливим кроком у законодавчому врегулюванні цієї сфери стало ухвалення у 1995 році Закону «Про кооперативні ощадно-кредитні каси». Відповідно до цього Закону, каса визначається як кооператив громадян, основним завданням якого є акумулювання коштів виключно своїх членів, надання їм кредитів і позик, здійснення фінансових розрахунків за їхніми дорученнями, а також посередництво у страхових операціях [3, с. 257].

Одним з ключових чинників успішного функціонування кредитних спілок у Польщі є концентрація капіталу в межах Національної асоціації кредитних спілок, яка об'єднала всі спілки в єдину систему. Ця система включає стандартизований пакет послуг для всіх учасників, єдину брендову структуру, стабілізаційний фонд, систему страхування вкладів членів, а також внутрішній механізм регулювання діяльності кредитних спілок, що входять до асоціації [2, с. 22].

Пропонуємо звернути увагу на успішні приклади регулювання фінансових установ у різних країнах, що можуть слугувати орієнтиром для вдосконалення вітчизняної системи. Одним з найяскравіших зразків для наслідування є система Великої Британії.

Фінансовий контроль у цій країні має глибокі історичні корені. Ще у 1314 році тут було засновано посаду Генерального контролера державної казни. У 1866 році ця «служба» була перейменована на відомство Генерального контролера і ревізора. У 1983 році на базі зазначеної служби, відповідно до Закону про фінансовий контроль, було створено нині діюче Національне контрольно-ревізійне управління [7, с. 104].

У 1998 році у Великій Британії було розпочато масштабну реформу системи керування фінансовим ринком. Її основною метою стало створення єдиного регуляторного органу – Управління з фінансового регулювання та нагляду (Financial Services Authority, FSA), яке отримало повноваження щодо контролю та нагляду за всіма фінансовими, інвестиційними та банківськими установами, що здійснюють свою діяльність у країні [8].

Управління з фінансового регулювання та нагляду (FSA) було створено задля охоплення широкого спектра учасників фінансового ринку: від незалежних фінансових консультантів, що працюють у столичних ділових центрах, до великих міжнародних інвестиційних банків.

На першому етапі реформи, відповідно до Закону «Про Банк Англії» 1998 року, повноваження щодо банківського нагляду та регулювання були передані від Банку Англії до Управління з фінансового регулювання та нагляду (FSA). У 2000 році FSA також отримало функції нагляду за ринком цінних паперів. Одночасно з передачею цих повноважень між Банком Англії, Казначейством та FSA було підписано Меморандум про

взаєморозуміння [9], згідно з яким на FSA покладено відповідні наглядові функції (ст. 3):

- ліцензування і здійснення пруденційного нагляду за банками, страховими та інвестиційними компаніями, будівельними товариствами, кредитними спілками;

- нагляд за фінансовими ринками;

- консультування в цій сфері.

Банку Англії при цьому залишилися повноваження й відповідальність за підтримку фінансової стабільності загалом.

В Ірландії натомість готується реформа регуляторної системи, яка передбачає створення при Центральному банку Ірландії (Central Bank and Financial Services Authority of Ireland) Комісії, що виконуватиме функції єдиного інтегрованого регуляторного органу фінансового ринку. Водночас планується розширення дії стандартів банківського нагляду на кредитні спілки. Однак Ірландська ліга кредитних спілок (Irish League of Credit Unions) висловлює занепокоєння щодо можливого негативного впливу таких змін на розвиток кооперативного кредитування.

Задля створення регуляторних норм, що відповідали б специфіці діяльності кредитних спілок, Ліга запропонувала провести аналіз роботи найбільш репрезентативної групи цих установ. Лише на основі отриманих результатів планується розробка відповідної законодавчої та регуляторної системи.

Парламентський комітет з підприємництва, торгівлі та інвестицій Ірландії запропонував передати відповідальність за нагляд за кредитними спілками до органу регулювання та нагляду за фінансовим сектором Великої Британії, залишивши при цьому функцію реєстрації спілок за Департаментом підприємництва, торгівлі та інвестицій Ірландії. Такої ж позиції дотримується Казначейство Її Величності (Her Majesty's Treasury), яке рекомендує поширити на кредитні спілки дію Закону «Про фінансові послуги та ринки» [3, с. 256–257].

Слід звернути увагу на зрілу та дієву систему державного фінансового контролю, яка сформована у США. Система нагляду в Сполучених Штатах має доволі складну структуру, адже до спеціальних органів фінансового контролю можна віднести цілу низку установ: Міністерство фінансів (Казначейство), Головну контрольную службу, Адміністративно-бюджетне управління при Президентів, Бюджетну службу Конгресу, Службу генеральних інспекторів, головних працівників з фінансових питань. Небанківські фінансові інститути у США мають можливість мати статус федеральних (загальнонаціональних) організацій та організацій штатів.

Натомість нагляд за їх діяльністю здійснюють Федеральна резервна система та Федеральна корпорація страхування депозитів. Також безпосереднє регулювання діяльності федеральних кредитних спілок у країні здійснює спеціально утворений урядовий орган – Національна адміністрація кредитних спілок. Вона стежить за дотриманням кредитними спілками Федерального Закону про кредитні спілки, Закону про справедливую депозитну діяльність, Закону справедливого кредитування та інших законодавчих актів, які регулюють їхню діяльність [10, с. 50].

До переваг Національної адміністрації кредитних спілок як інституту регулювання можна віднести знання основ діяльності кредитних спілок, відстеження останніх змін в галузі регулювання, постійний взаємозв'язок з кредитними спілками, допомогу у здійсненні діяльності кредитних спілок, відповідальність перед громадою, підвищення довіри споживача [1, с. 308].

Яскравими представниками функціонально орієнтовної моделі Twin Peaks є Нідерланди. Так, з 2004 року Національний банк Нідерландів виконує широкий спектр функцій, спрямованих на забезпечення стабільності та ефективності фінансової системи країни. Зокрема, він здійснює нагляд за діяльністю банківських установ, страхових компаній, пенсійних фондів, а також контрольно операції з цінними паперами. Крім цього, до його повноважень належать розроблення та реалізація монетарної політики, спрямованої на підтримку економічної стабільності, регулювання інфляції та сприяння економічному зростанню. Важливим аспектом діяльності банку є забезпечення безперерйного функціонування платіжних систем, що гарантує надійність та ефективність фінансових операцій.

Окремим органом, відповідальним за регулювання фінансового сектору, є Нідерландський орган фінансових ринків (Netherlands Authority for the Financial Markets – AFM), створений у 2002 році. Його основне завдання полягає у контролі за дотриманням фінансовими установами принципів прозорості та добросовісної поведінки під час надання послуг клієнтам. Зокрема, AFM забезпечує, щоб фінансові компанії надавали споживачам повну, достовірну та зрозумілу інформацію про свої послуги, мінімізуючи ризики введення в оману та фінансового шахрайства.

Завдяки взаємодії Національного банку Нідерландів та Нідерландського органу фінансових ринків забезпечується ефективне двоетапне регулювання фінансового сектору: Національний банк фокусується на макроекономічній стабільності та надійності фінансових установ, тоді як AFM спрямовує свою діяльність на захист прав споживачів, сприяючи підвищенню рівня довіри до фінансової системи країни. Така модель нагляду дає змогу комплексно регулювати фінансовий ринок, підтримуючи його стабільний розвиток та захищаючи інтереси всіх учасників [11].

Звернемо увагу також на країни, де наглядом та контролем за небанківськими кредитними установами опікується декілька органів. Наприклад у Бразилії органами регулювання та нагляду за фінансовими ринками є Центральний банк Бразилії, Комісія з цінних паперів (Securities Commission of Brazil), яка здійснює регулювання ринку капіталу та всіх його учасників (з 1976 року), а також Організація приватного страхування (Superintendence of Private Insurance), до складу якої входять:

- National Agency of Supplementary Health, що регулює здійснення страхування життя;

- Національна організація додаткових пенсій (National Superintendence of Complementary Pensions), що регулює діяльність приватних пенсійних фондів.

Якщо розглядати систему регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг Республіки Киргизстан, то її утворюють Національний банк Киргизької Республіки та Державна служба з регулювання та нагляду за фінансовим ринком Киргизької Республіки. Національний банк Киргизької Республіки був заснований у 1992 році, і одним з його основних завдань є регулювання та нагляд за діяльністю банків та фінансово-кредитних установ, таких як кредитні спілки, мікрофінансові організації та обмінні пункти. Державна служба з регулювання та нагляду за фінансовим ринком Киргизької Республіки була створена у 2009 році. Її головною метою є розвиток фінансового сектору через державне регулювання небанківського фінансового ринку, організацію аудиторської діяльності, системи бухгалтерського обліку

та фінансової звітності, а також здійснення нагляду за діяльністю суб'єктів, що перебувають під її контролем, зокрема учасників страхового ринку, ринку цінних паперів, аудиторських компаній, професійних організацій лотерей та пенсійних фондів [11].

Вважаємо за потрібне зробити ремарку щодо повноважень центрального банку, адже у жодній європейській країні банк не наділено такими широкими повноваженнями, як у Франції та Україні.

Досліджуючи систему нагляду у Франції, ми виявили, що діяльність кредитних спілок у Франції також підпадає під регулювання Банку Франції. До того ж створено два консультативні органи: Національну раду з кредитної безпеки (Conseil national du credit et du titre), підпорядковану Уряду та Банку Франції, який вивчає нестабільні умови роботи банківської і фінансової системи, та Консультативний комітет (Le Comite consultatif du CNCT), що досліджує відносини між кредитними установами та їхніми клієнтами. Національний Банк Франції здійснює постійний моніторинг фінансового добробуту та ризиків вітчизняних кредитних установ і, відштовхуючись від цього, будує свою наглядову діяльність [10, с. 51].

Варто констатувати, що фінансовий контроль у системі НФУ у країнах світу організований по-різному. До основних позитивних характеристик міжнародного досвіду з фінансового контролю у таких установах, які слід враховувати Україні під час розбудови подібної системи, можна віднести:

- проведення оцінки ризиків як пруденційного фінансового контролю;
- тестування та перевірку на компетентність керуючих осіб НФУ;
- обов'язкову вимогу наявності у структурі НФУ внутрішніх аудиторів;
- взаємодію регулюючого (наглядового) органу з внутрішніми службами аудиту та окремими відповідальними особами (менеджери, аудитори) НФУ;
- наявність вимог щодо обов'язкового проведення незалежного аудиту діяльності та фінансового стану НФУ;

– проведення регулярних семінарів та тренінгів наглядовими органами для відповідальних посадових осіб НФУ;

– проведення постійного моніторингу фінансових операцій НФУ наглядовими органами або уповноваженими ним особами;

– наявність вимог щодо обов'язкового оприлюднення інформації про фінансовий стан НФУ в обумовлених законом періодичних виданнях [12, с. 195–196; 10, с. 44].

Висновки. Отже, зарубіжний досвід нагляду та контролю за небанківськими кредитними установами є різноманітним, на що впливає багато факторів. Наприклад, країни з різними правовими системами (наприклад, загальне право у Великій Британії та США порівняно з континентальним правом в Європі) мають різні підходи до регулювання та контролю за фінансовими установами. Також у країнах з розвиненими економіками нагляд за небанківськими кредитними установами зазвичай є частиною загальної політики забезпечення фінансової стабільності. Водночас у країнах, що розвиваються, може бути більший акцент на сприяння розвитку інклюзивного фінансування для населення.

Тобто під час імплементації зарубіжного досвіду у вітчизняну систему нагляду за небанківськими кредитними установами слід зважати на специфіку роботи конкретного механізму у інших країнах, враховуючи низку факторів. По-перше, особливості законодавства та регуляторних вимог в окремих країнах визначають рамки для нагляду та контролю. Для ефективної імплементації потрібно враховувати локальні правові традиції, принципи та стандарти, а також можливі правові перешкоди, що можуть виникнути під час адаптації зарубіжного досвіду.

По-друге, у різних країнах є певні рівні довіри до фінансових установ та державних органів нагляду. Успіх імплементації зарубіжного досвіду може залежати від соціально-культурних особливостей, зокрема готовності населення до співпраці з державними наглядовими органами.

Список використаних джерел

1. Буга Г. С. Адміністративно-правові засади забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07; Донец. держ. ун-т внутр. справ. Кропивницький, 2022. 477 с.
2. Леонов С. В., Олещук М. Г. Діяльність кредитних спілок: світовий досвід та перспективи їх функціонування на вітчизняному ринку кредитних послуг. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*: зб. наук. праць / УАБС НБУ. Суми, 2014. Вип. 39. С. 117–126.
3. Купрієнко В. М. Зарубіжний досвід запобігання правопорушенням у сфері діяльності кредитних спілок. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (23). Т. 3. С. 255–260.
4. Рудой В. М. Посилення нагляду за небанківськими фінансовими установами в Україні. *Правове регулювання фінансових послуг: національний, європейський, глобалізаційний виміри*: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Суми, 26 січня 2024 року). Суми, 2024. С. 64–68.
5. Перехрест Л. М., Черкашина К. Ф. Державне регулювання та нагляд за діяльністю фінансових посередників в Україні: проблеми формування та напрями трансформації. *Збірник наук. праць Університету державної фіскальної служби України*. 2018. № 2. С. 289–303.
6. Шелестак Г. Т. Сутність і значення діяльності небанківських фінансових інститутів у розвитку фінансового посередництва в зарубіжних країнах. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 22. С. 336–342.
7. Ткаченко С. М. Правовий статус вищих органів фінансового контролю Великобританії, Франції, Німеччини, Польщі. *Держава і право*. 2018. № 2. С. 103–111.
8. Тригуб О. В. Розвиток фінансового сектору Великої Британії в умовах Brexit: початок нової епохи. *Експертна платформа*. URL: https://expla.bank.gov.ua/expla/news_0140.html.
9. The Memorandum of Understanding between HM Treasury, the Bank of England and the Financial Services Authority. URL: <https://ypfsresourcelibrary.blob.core.windows.net/fcic/YPFS/mou.pdf>.
10. Хомутенко А. В. Система фінансового контролю за діяльністю небанківських неприбуткових фінансових установ України: монографія. Одеса: Друк, 2009. 188 с.

11. Дзюнь О. Б. Світовий досвід створення мегарегулятора на ринку фінансових послуг. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_3_14.

12. Буга Г. С. Зарубіжний досвід організації фінансового контролю в системі небанківських фінансових установ. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 195–201.

References

1. Buha, H. S. (2022). Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennia bezpeky u sferi diialnosti nebankivskykh finansovykh ustanov v Ukraini [Administrative and legal principles of ensuring security in the field of non-bank financial institutions in Ukraine]. *Doctor's thesis*. Donets. derzh. un-t vnutr. sprav. Kropyvnytskyi [in Ukrainian].

2. Lieonov, S. V., & Oleschuk, M. H. (2014). Diialnist kredytnykh spilok: svitovyi dosvid ta perspektyvy ikh funktsionuvannia na vitchyznianomu rynku kredytnykh posluh [Activity of credit unions: world experience and prospects of their functioning in the domestic market of credit services]. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy: zb. nauk. prats / UABS NBU*. Sumy. Vyp. 39. S. 117–126 [in Ukrainian].

3. Kupriienko, V. M. (2018). Zarubizhnyi dosvid zapobihannia pravoporushenniam u sferi diialnosti kredytnykh spilok [Foreign experience in preventing offences in the field of credit unions]. *Prykarpatskyi iurydychnyi visnyk*. Vyp. 2 (23), T. 3. S. 255–260 [in Ukrainian].

4. Rudoi, V. M. (2024). Posylennia nahliadu za nebankivskymy finansovymy ustanovamy v Ukraini [Strengthening supervision over non-bank financial institutions in Ukraine]. *Pravove rehuliuвання finansovykh posluh: natsionalnyi, ievropeiskyi, hlobalizatsiyni vymiry: materialy nauk.-prakt. kruhloho stolu*. S. 64–68 [in Ukrainian].

5. Perekhrest, L. M., & Cherkashyna, K. F. (2018). Derzhavne rehuliuвання ta nahliad za diialnistiu finansovykh poserednykh v Ukraini: problemy formuvannia ta napriamy transformatsii [State regulation and supervision of financial intermediaries in Ukraine: problems of formation and directions of transformation]. *Zbirnyk naukovykh prats Universytetu derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy*, 2, 289–303 [in Ukrainian].

6. Shelestak, H. T. (2016). Sutnist i znachennia diialnosti nebankivskykh finansovykh instytutiv u rozvytku finansovoho poserednytstva v zarubizhnykh krainakh [The essence and importance of non-bank financial institutions in the development of financial intermediation in foreign countries]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, 22, 336–342 [in Ukrainian].

7. Tkachenko, S. M. (2018). Pravovy status vyschykh orhaniv finansovoho kontroliia Velykobytanii, Frantsii, Nimechchyny, Polschi [Legal status of supreme audit institutions of Great Britain, France, Germany, Poland]. *Derzhava i parvo*, 2, 103–111 [in Ukrainian].

8. Tryhub, O. V. (2022). Rozvytok finansovoho sektoru Velykoi Brytanii v umovakh Brexit: pochatok novoi epokhy [Development of the UK financial sector in the context of Brexit: the beginning of a new era]. *Ekspertna platforma*. Retrieved from: https://expla.bank.gov.ua/expla/news_0140.html [in Ukrainian].

9. The Memorandum of Understanding between HM Treasury, the Bank of England and the Financial Services Authority. Retrieved from: <https://ypfsresourcelibrary.blob.core.windows.net/fcic/YPFS/mou.pdf> [in English].

10. Khomutenko, A. V. (2009). Systema finansovoho kontroliu za diialnistiu nebankivskykh neprybutkovykh finansovykh ustanov Ukrainy [System of financial control over the activities of non-bank non-profit financial institutions of Ukraine]: monohrafiia. Odesa: Druk [in Ukrainian].

11. Dziun, O. B. (2014). Svitovyi dosvid stvorennia meharehuliatora na rynku finansovykh posluh [World experience of creating a mega-regulator in the financial services market]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. № 3. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_3_14 [in Ukrainian].

12. Buha, H. S. (2021). Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii finansovoho kontroliu v systemi nebankivskykh finansovykh ustanov [Foreign experience in organising financial control in the system of non-bank financial institutions]. *Pravo i suspiilstvo*. № 6. S. 195–201 [in Ukrainian].

Rezuiev Yevhen,

Postgraduate Student at the Department of Administrative Law Disciplines
of the Faculty No. 2

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5703-6495>

FOREIGN PRACTICE OF SUPERVISION AND CONTROL OVER NON-BANK CREDIT INSTITUTIONS

The article is devoted to the review of foreign experience in the field of supervision and control over non-bank credit institutions. As globalization is becoming an inevitable phenomenon for all spheres of life in developed countries, it certainly cannot avoid Ukraine. In today's environment, the integration of the Ukrainian economy into the global financial system is one of the key vectors of development, which implies the need to adapt to international standards and best practices in the regulation of financial markets. An important step in this integration is the modernization of the system of supervision and control over non-bank credit institutions.

First of all, it should be noted that the global practice of distributing powers in the field of state regulation and supervision of financial services markets shows that there are no uniform approaches to its implementation in foreign practice. Therefore, we distinguish three main groups of approaches to supervision of the non-banking sector: the sectoral

model, the model of distribution of powers for market and prudential supervision, and the model of concentration of all supervisory functions in a single supervisory authority.

The author examines the regulatory system of each member of the group and highlights the specifics of the activities of credit institutions in each country. Special attention is paid to the countries with developed financial markets, where the supervision of non-banking institutions is carried out on the basis of comprehensive and integrated approaches.

It is concluded that foreign experience in supervising and controlling non-bank credit institutions is diverse, which is influenced by many factors. For example, countries with different legal systems (e.g., common law in the UK and the US versus continental law in Europe) have different approaches to regulating and supervising financial institutions. In addition, when implementing foreign experience in the domestic system of supervision over non-bank credit institutions, the specifics of the operation of a particular mechanism in other countries should be taken into account, taking into account a number of factors.

Key words: *foreign experience, supervision, control, non-bank financial institutions, credit institutions.*

Надіслано до редколегії 16.04.2025

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.161.1

DOI 10.32782/2523-4269-2025-91-54-61

Джу́жа Олександр Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України,

головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1347-4937>

Сюравчик Валерій Григорович,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії

з проблем державотворення та правозастосування

навчально-наукового інституту права та психології

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6376-779X>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ ВОЄННОГО ЗЛОЧИНЦЯ ТА ЙОГО ЖЕРТВИ

Актуальність статті обґрунтована необхідністю вивчення кримінологічної характеристики особи воєнного злочинця та його жертви для удосконалення запобіжних заходів кримінальним правопорушенням у цій сфері. Метою статі є комплексне дослідження кримінологічної характеристики особи воєнного злочинця та його жертви у сфері запобігання воєнним злочинам. У статті відповідно до міжнародних правових документів розкривається поняття воєнних злочинів. Досліджено кримінологічну характеристику особи воєнного злочинця, його жертви та типологізацію воєнних злочинів. Охарактеризовано риси воєнних злочинців та розкрито віктимологічний аспект воєнних злочинів.

Ключові слова: воєнний злочинець, воєнні злочини, жертви воєнних злочинів, запобігання воєнним злочинам.

Постановка проблеми. У статті 6 Статуту Міжнародного воєнного трибуналу, прийнятого 8 серпня 1945 року, вперше перелічено міжнародно-правові злочини: злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. *Воєнним злочином*, відповідно до Статуту, визнавалось порушення законів та звичаїв війни, такі як: вбивство, катування чи взяття у рабство чи для інших цілей цивільного населення окупованої території; вбивство чи катування військовополонених чи осіб, які знаходяться у морі; вбивство заручників; пограбування державної чи приватної власності; безглузде знищення міст чи сіл; розорення, не виправдане військовою необхідністю [1].

На слушну думку У. Коруца, оскільки за законодавством майже всіх держав більшість воєнних злочинів є кримінально караними діяннями, цілком логічно, що настання відповідальності є невідворотним об'єктивним фактом. Але основна цінність такого національного процесу не може зрівнятися з міжнародним, оскільки лише в умовах військового трибуналу як форми кримінального переслідування, визнаної більшістю країн світу, досягається чи не найголовніша мета покарання саме за воєнні злочини – публічна превентивність [2].

В українському законодавстві не передбачено визначення поняття «воєнний злочин», який часто помилково

вважають як «військовий злочин», що, згідно з Розділом XIX КК України [3], є злочином проти встановленого порядку несення військової служби [4]. Незважаючи на відсутність законодавчого визначення воєнних злочинів, деякі з передбачених КК України, є саме *воєнними*, а не *військовими*, злочинами, зокрема:

– насильство над населенням у районі воєнних дій (стаття 433 КК України);

– погане поводження з військовополоненими (стаття 434 КК України);

– незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (стаття 435 КК України);

– мародерство (стаття 432 КК України).

Відповідно до КК України, мародерство має значно вужче застосування порівняно з тим, яке йому надають Женевські конвенції та Римський статут. Так, за українським законом, мародерство – це викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених, тоді як, відповідно до Римського статуту, мародерство – це заволодіння будь-яким майном без згоди його власника для особистого користування.

Універсальна норма саме щодо воєнних злочинів міститься у Розділі XX КК України. Так, відповідно до статті 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни», вважається злочином жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Покарання за такі дії передбачене у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років (частина 1 статті 438 КК України). Якщо такі діяння були поєднані з умисним вбивством, то застосовується покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі (частина 2 статті 438 КК України) [3; 4].

Необхідність дослідження кримінологічної характеристики воєнних злочинів та їх жертв з урахуванням положень міжнародного і національного кримінального права обумовлюється надзвичайною актуальністю цієї проблематики через військову агресію росії проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню воєнних злочинів приділяли увагу такі вчені, як: В. Базов, О. Бандурка, О. Броневіцька, В. Гришук, С. Гусаров, В. Дяченко, В. Ємельяненко, Г. Єпур, Ю. Клишук, Д. Коваль, С. Кучевська, В. Лисик, О. Литвинов, М. Мельник, В. Миронова, С. Мохончук, А. Музика, В. Навроцький, Є. Назимко, К. Оробець, М. Панов, М. Піддубна, В. Попович, В. Репецький, Т. Садова, М. Сенько, В. Сокурченко, О. Столярський, О. Червякова, Н. Цись, М. Хавронюк, С. Харитонов, В. Шакур.

Незважаючи на великий внесок науковців у дослідження воєнних злочинів, наразі в юридичній науці мало приділено уваги дослідженню особи воєнного злочинця та його жертви, їх кримінологічній характеристиці, типологізації, мотивам вчинення воєнних злочинів та іншим важливим питанням щодо запобігання воєнним кримінальним правопорушенням.

Метою статті є комплексне дослідження кримінологічної характеристики особи воєнного злочинця та його жертви у сфері запобігання воєнним злочинам.

Виклад основного матеріалу. Центр сприяння документуванню воєнних злочинів провів опитування повнолітніх свідків [5]. Було проінтерв'юовано 37% (472) свідків віком 31–45 років, 23% (296) – 46–60 років, 22% (278) – старше 60 років, 12% (152) – до 30 років. 1 021 опитаний (383 з 15 травня до 7 листопада) зазначив, що були очевидцями певного воєнного злочину або його безпосередніх наслідків. У 60% випадків опитані зазначали, що бачили російських військових регулярних військ рф, опізнані очевидцями за шевронами, типом та кольором форми, а також за зовнішніми характеристиками окремих народів рф. Також опитані відзначали присутність представників самопроголошених «народних республік», які прибули з території ОРДЛО (окупованих районів Донецької та Луганської областей). Майже всі опитані відзначали, що стали очевидцями знищення чи пошкодження майна. Свідки бачили використання заборонених видів зброї, зокрема фосфорних бомб (Лисичанськ), касетних снарядів (Чугуївський район Харківської області, Мар'їнський район Донецької області). Унаслідок обстрілів населені пункти, наближені до зони бойових дій, опинилися, за свідченнями очевидців, на межі гуманітарної катастрофи через відсутність води, електропостачання, опалення [5].

Відповідно до зазначеного опитування, під час окупації російські військові забороняли цивільним їздити з одного населеного пункту в інший, іноді навіть забороняли ввозити хліб. Вони обшукували житло цивільних та обстрілювали майно, забирали цінні речі (наприклад, з будинку свідка забрали газовий конвектор), обривали інтернет-кабелі, забирали телефони, жорстоко поводитися з власниками будинків. Військові забирали в місцевих мешканців авто, розкрадали майно приватних підприємств, фермерів, переписували на себе землю та іншу власність, вивозили обладнання [5].

Щодо дослідження особи воєнного злочинця, то її кримінологічна характеристика може бути розглянута за соціально-психологічними особливостями поведінкового сприйняття дійсності. Це не виключає її біофізіологічних, соціально-демографічних характеристик, ролей і статусів, кримінально-правових ознак.

Щодо морально-психологічних особливостей [6, с. 287], які є складовою частиною кримінологічної структури особистості, то тут визначальними, як і раніше, стають відомі чотири типи темпераменту, запропоновані свого часу ще Гіппократом і розвинені І.П. Павловим на підставі низки властивостей нервової системи людини – сили, балансу (рівноваги) та рухливості процесів збудження та гальмування [7, с. 129–130]:

- сангвіністичний (спокійні, врівноважені люди);
- флегматичний (спокійні, але повільні люди);
- холеричний (запальні люди);
- меланхолічний (розумні, похмурі люди).

Воєнним-сангвінікам притаманна швидкість, воєнні-холерики виявляють рішучість і сміливість, хоча не завжди усвідомлену. Водночас вони можуть відчувати підвладний, тому особливо сильний страх. Воєнні-флегматики володіють усвідомленою рішучістю і сміливістю, проте ці якості в них сильні тільки під час виконання тих завдань, до яких вони спеціально готувалися. Найбільш не підготовленими для армійської дійсності є воєнні-меланхоліки, оскільки їхня рішучість і сміливість є короточасною і проявляється тільки під час подолання незначних перешкод. Водночас завжди слід пам'ятати про певну умовність подібної типології.

Психологія військової діяльності вирізняється, з одного боку, динамічністю, послідовністю розвитку подій, стандартністю або нестандартністю ухвалюваних рішень, а з іншого боку, рутинністю – неможливістю ухвалення ініціативних рішень [8, с. 137–139].

Воєнним злочинам, як показують дослідження, найбільш притаманна корисливо-наси́льницька мотивація. Тут корисливість виявляється не лише у протиправному заволодінні матеріальними благами, але й у почутті влади над людьми, у тому, щоб змусити інших працювати на себе. Отже, для особистості воєнного злочинця характерні здебільшого корисливо-наси́льницькі психологічні риси: крайня десоціалізованість, стереотипізованість, асоціальні наси́льницько-поведінкові навички, крайній егоцентризм, прагнення до негайного задоволення бажань, які спонтанно виникли, примітивізм і цинізм [9, с. 183–188].

Імпульсивність, тенденція чинити за першим спонуканням під впливом емоцій, схильність до підозрливості, злопам'ятність, відчуженість, занурення в себе, прагнення дотримуватися дистанції між собою і навколишнім світом характерні для особистості воєнного корисливо-наси́льницького злочинця [10, с. 163–164].

Негативні якості особистості воєнних злочинців формуються у вкрай негативних умовах мікросередовища, в умовах зниженого соціального контролю. Переважною виявляється агресивна поведінка воєнних злочинців. Як правило, такі люди частіше бажать бути на самоті, проявляють насильство і жорстокість під час вирішення дрібних міжособистісних конфліктів, є активними прихильниками «дідівщини», причому в найгіршому варіанті з елементами здири́ництва. При цьому агресивність може бути як предметно-недиференційованою (стан озлобленості, конфліктності), так і вибірково-предметною (постійно спрямованою на певні соціальні об'єкти). В останньому їхня агресивність спрямовується зазвичай на старших, особливо жінок і дітей.

Воєнних злочинців можна типологізувати таким чином:

- випадкові, для яких вчинення злочинів – результат їхньої неадекватної реакції на гострі конфліктні ситуації, що раптово виникли;
- стійкі, які вирізняються постійною агресивною спрямованістю і сформованим стереотипом застосування грубої сили;
- злісні, для яких агресивна поведінка є нормою, при цьому практично завжди агресивно-наси́льницька поведінка має корисливу мотивацію [11, с. 115–116].

Американські криминологи виокремлюють і четвертий тип корисливо-наси́льницьких злочинців, де до випадкових, схильних до насильства на постійній основі, та асоціальних додаються особливо жорстокі злочинці з психічними відхиленнями.

Для поведінки воєнних злочинців характерний ефект регресії життя, а також феномен «самотності натовпу». Про регрес життя наочно свідчить жаргонізм, що набув великого поширення, який практично повністю збігається за осмисленням змістом із «блатним» сленгом [12, с. 190–191].

Одна з характерних рис особистості воєнного злочинця – феномен нарцисизму (самолюбства) і втягнення в злочинну діяльність товаришів по службі.

Воєнним злочинцям притаманні такі риси:

- скупість духовних потреб та інтересів;
- зневажливе ставлення до воєнної служби;
- неповнота, викривленість або дефективність правосвідомості;

- домінування дій, які можна кваліфікувати як домашнє насильство, а також рисами збоченого характеру;
- легкість мотивації за неглибокої критичної оцінки життєвої ситуації, в якій вчиняється злочин;
- слабка розвиненість передбачення наслідків своїх дій;

- емоційна нестійкість.

Порівнюючи особистісні риси воєнних злочинців, які вчиняють наси́льницькі та корисливі злочини, ми спостерігаємо їхню схожість:

- домінування егоїстичних тенденцій;
- примітивність інтересів і розвинена потреба до вживання спиртного, а останнім часом – до наркотиків;
- повна або значна відсутність будь-яких життєвих устремлінь.

Водночас для злочинців, які вчиняють наси́льницькі злочини, характерна явна або прихована готовність до агресивної поведінки, а для злочинців, які вчиняють корисливі злочини, – спрямованість на миттєве отримання бажаного.

Таким чином, для особистості рядового воєнного злочинця характерні:

- молодий, найбільш криминогенно активний вік (20–35 років) і агресивно дозвольна поведінка, властива цьому віку;
- несформована, а тому нестійка психіка;
- залежність несформованої психіки від безлічі прямих і непрямих чинників, як об'єктивних, так і суб'єктивних;
- «гедоністичний ризик», тобто отримали задоволення від ризику;
- протиправна анархічна допризовна поведінка (притягнення до кримінальної, адміністративної відповідальності);
- тривалий досвід вживання спиртних напоїв і наркотиків;
- низький соціальний статус, культурний та освітній рівень (жили в сім'ях із вкрай низьким життєвим рівнем, були сиротами);
- досвід спілкування в неформальному молодіжному середовищі (більшість неформальних молодіжних угруповань тісно пов'язані з кримінальним світом і притаманними цьому світу нормами поведінки);
- переоцінка ролі мотиву поведінки і недооцінка об'єктивної суспільної небезпеки правопорушення, а також невміння давати правильну оцінку своїм конкретним діям;
- переконання у своїй правоті, нерозвиненість звички зіставляти свою поведінку із законом [13, с. 27–30].

Головною особливістю особистості воєнного офіцера-злочинця, який вчиняє корисливо-наси́льницькі злочини, є її дезадаптація, а в ширшому аспекті – відчуження. Не вміючи грамотно займатися виховною роботою і не маючи організаторських та управлінських здібностей, офіцер намагається розв'язувати складні питання найпростішими методами, які, як правило, пов'язані з насильством.

Для особистості корисливих злочинців-офіцерів характерна ще більшою мірою, ніж для особистості рядового наси́льницького злочинця, психологія «тимчасового правителя», що призводить до неприборканості наживи, жадібності, почуття безвідповідальності, розриву елементарних внутрішніх соціально-контрольних функцій тощо.

При цьому особливу тривогу викликають факти зловживань своїм службовим становищем з боку вищих армійських посадових осіб [14, с. 117–130].

На підставі викладеного можна дійти висновку, що особистості воєнних злочинців офіцерів притаманні такі риси:

- вік від 25 років і старше, тобто в психологічному аспекті це ще не зовсім сформована особистість;
- агресивно-насильницький досвід і низька загальна та правова культура (незнання права, свідоме порушення норм права);
- відсутність стійкої психолого-педагогічної підготовки;
- керування правилом виконання того, що вимагає безпосередній начальник, навіть якщо ця вимога вступає в протиріччя з інтересами служби і порушує чинне законодавство;
- поширеність побутового пияцтва та наркотизму, особливо серед молодих офіцерів;
- перекидання своїх обов'язків (наприклад, з виховання молодих солдатів) на старослужащих, що призводить до зростання глуму і знущань одних над іншими («дідівщина»);
- корумпованість серед посадових осіб і втягування в злочинну діяльність товаришів по службі;
- зв'язок з представниками кримінального світу, зокрема з представниками організованої злочинності;
- жадібність, байдужість до долі підлеглих;
- нарцисизм, регрес життя;
- психологія «тимчасового правителя», що виражається в домінуванні кар'єристських устремлінь, яка чинить вкрай негативний вплив на службу.

Отже, воєнний злочинець-офіцер – це сформована особистість холеричного темпераменту, що набула досвіду агресивно-насильницької поведінки винятково з корисливих спонукань, пов'язаної з кар'єристськими прагненнями, впливом представників кримінального світу (зокрема, організованої злочинності), що має психологію «тимчасового правителя» та байдужість до долі підлеглих і армії загалом.

Найбільш повно охарактеризувати особисті якості воєнних злочинців можна використовуючи типологію, складену залежно від характеру взаємодії ситуації, в якій вчинено злочин, та особи: послідовно-криміногенний, ситуативно-криміногенний, ситуативний та випадковий типи.

1. Послідовно-криміногенний тип має на увазі, що особа вчиняє злочин, зумовлений його звичним стилем поведінки, виходячи із стійких антигромадських поглядів, соціальних установок та орієнтацій. Причому ситуація вчинення злочину створюється ним активно. До цього типу можна віднести всіх учасників воєнних злочинних організацій (злочинних угруповань), які ведуть свою злочинну діяльність (їх 19,8%).

2. Ситуативно-криміногенний тип передбачає, що особа вчиняє злочин, значною мірою обумовлений несприятливою соціально-економічною, більшою мірою морально-правовою ситуацією її вчинення. За наявності приводу ситуація вчинення злочину активно ним створюється. До цього типу можна віднести, наприклад, воєнних, які вирішують свої матеріальні проблеми за допомогою корисливо-насильницьких злочинів (їх 28,1%).

3. Ситуативний тип передбачає, що воєнний вчиняє злочин, обумовлений впливом ситуації, виправдовуючи протиправну поведінку свою та інших осіб, або не бажає правомірним способом вирішувати труднощі, що виникли. До цього типу можна віднести, наприклад, воєнних, які у простій конфліктній ситуації для вирішення проблеми застосовують насильство,

нависно завдаючи шкоди здоров'ю громадянам (їх 41,2%).

4. Випадковий тип передбачає, що воєнний вчиняє злочин, обумовлений впливом несприятливого збігу життєвих обставин, або у стані афекту, або ненависно, але з перевищенням меж необхідної оборони або крайньої необхідності (їх 10,9%).

Морально-психологічний критерій воєнних злочинців свідчить про те, що почуття каяття після вчинення того чи іншого злочину відчувають лише злочинці випадкового типу і вкрай невеликий відсоток злочинців від інших типів (близько 10,3%). Інші 89,7% твердо впевнені у правильності своїх вчинків [5].

Підсумовуючи, можемо виокремити кілька видів найтипівіших груп мотивації воєнних злочинців.

1. Відверто егоїстичні мотиви, пов'язані з досягненням суто особистих цілей.
2. Прагнення приховати інші порушення, при цьому свідомо ігнорується можливість тяжких наслідків, суб'єкт легковажно розраховує на їх запобігання.
3. Часто невиконання приписів військових статутів пов'язане з такими егоїстичними мотивами, як турбота про власний комфорт, прагнення уникнути «зайвого» навантаження на власний організм, бажання спростити, полегшити свої професійні обов'язки.
4. Особливу групу становлять мотиви, які можна назвати хибно зрозумілими іншими престижними інтересами.

Якщо в названих трьох групах мотивів антисоціальної установки суб'єкта очевидна, то в останній групі вона завуальована. На наш погляд, антисоціальна установка визначає мотив поведінки і в цьому разі антисоціальним є саме по собі ігнорування правових приписів і заборон.

5. П'яту групу становлять мотиви, продиктовані юридичним нігілізмом. Ми маємо на увазі випадки, коли суб'єкт ігнорує вимоги права тільки тому, що вважає їх непотрібним формалізмом взагалі, або тому, що в конкретній ситуації, на його думку, дотримання цих норм необов'язкове.

Вивчення осіб воєнних злочинців дає змогу дійти висновку, що у воєнних злочинців переважають представники інтровертивного, ситуативного і корисливого типів. Це слід обов'язково враховувати під час розроблення цільових профілактичних програм запобігання та протидії воєнним злочинам.

Таким чином, воєнний злочинець – це особистість як рядового, так і офіцерського складу холеричного темпераменту, яка не склалася як психологічно, так і фізіологічно, найбільш криміногенного віку, з нестійкою психікою, добре розвинена фізично, має пріоритетні регресивні цінності життя, посідає чільне становище в неформальній армійській структурі, набула досвіду агресивно-анархічної насильницької поведінки, пов'язаної з вживанням спиртних напоїв та наркотиків, а також клеймо соціального аутсайдера.

Окремо необхідно наголосити на особі воєнного злочинця, яка вчиняє злочини на сексуальному ґрунті, для якої характерна інтроверсія, що відрізняється підвищеною імпульсивністю поведінки. Серед таких воєнних злочинців присутні і особи, схильні до сексуальних перверсій (збочень). Багато в чому це пояснюється тим, що ставлення до жінки серед воєнних в екстремальних бойових умовах є вкрай неоднозначним, а подекуди й відверто цинічним. У збройних силах агресора немає жодного ефективного механізму зняття психологічних навантажень. У нього починають знижуватися

самооцінка особистості, відбувається її огрубіння, посилюється її психологічна незахищеність, водночас створюється ґрунт для конфліктів, застосування насильства, приниження честі та гідності цивільного населення.

Щодо заходів запобігання та протидії воєнним кримінальним правопорушенням, то їхня ефективність залежить від:

- своєчасного запровадження оперативного-тактичних заходів упорядкування та активізації діяльності системи військової юстиції щодо виявлення деструктивних проявів у середовищі військових та безумовного притягнення винних до відповідальності;

- запровадження та поглиблення віктимологічної профілактики у військах;

- удосконалення правового статусу командирів (особливо молодших);

- розвиток системи правоохоронних органів в армійських підрозділах, стимулювання їх активності, забезпечення незалежності від військового командування;

- розвиток і вдосконалення механізмів очищення армії від осіб, які непридатні за морально-психологічними, фізичними, медичними та іншими критеріями до військової служби;

- оптимізація державної політики у військовій сфері;

- удосконалення структури військ, їх психологічної стійкості та витривалості.

У сучасній кримінології віктимологічний аспект характеристики особистості військового злочинця видається одним з актуальних і перспективних.

На слушну думку науковців, вивчення особи та поведінки потерпілого (жертви) дає цінну інформацію про характеристику особи злочинця [15, с. 17]. Через низку обставин цей аспект набуває особливого значення.

По-перше, великим є вплив віктимології на профілактику злочинів, яка має значні резерви для посилення попереджувальних можливостей у сфері боротьби зі злочинами.

По-друге, результати досліджень у цій царині дають змогу правоохоронним органам і громадським об'єднанням ефективніше проводити роботу з потенційними потерпілими. Профілактику на віктимологічних засадах можна визначити як процес залучення людини до соціального досвіду, формування позитивних якостей її особистості, підняття рівня її свідомості до висоти суспільної задля зниження індивідуальної віктимності.

По-третє, такий аналіз дає можливість якнайповніше оцінити латентність того чи іншого виду злочинного діяння.

По-четверте, осмислення віктимологічного чинника сприяє глибокому розумінню соціальних наслідків злочинності, як економічних, психологічних, так і військових.

Зазначимо, що сучасна українська кримінальна віктимологія [16, с. 22], будучи галуззю кримінологічних знань, отримує, накопичує й узагальнює наукові відомості про жертву злочину й дедалі частіше пропонує дослідникам нові напрями для її подальшого розвитку.

З появою і поглибленням кримінологічної теорії воєнної злочинності назріла необхідність аналізу її віктимологічного аспекту. Нині визнається, що вивчення злочинності без віктимологічного аналізу було б неповним і неточним, особливо для профілактики антигромадської поведінки [17, с. 37].

Воєнні злочини – це порушення Женевських конвенцій 1949 року та інші порушення законів і звичаїв війни, визначені у статті 8 Римського Статуту. Вони є одними з міжнародних злочинів (злочинів за загальним міжнародним правом), до яких також належать злочини геноциду, злочини проти людяності та злочин агресії [18]. Воєнні злочини можна розділити на два види:

- порушення Женевських конвенцій 1949 року, а саме навмисні вбивства, катування, спричинення страждань, депортація населення, взяття заручників;

- інші порушення законів і звичаїв війни (навмисні напади на цивільне населення та об'єкти, персонал і транспорт гуманітарної допомоги, вбивство і поранення воюючих осіб, що склали зброю, неналежне використання прапора ворога, умисні напади на релігійні, культурні, історичні об'єкти, шпитали, заява про те, що пощади не буде, пограбування міст тощо) (стаття 8 Статуту Міжнародного кримінального суду).

У зв'язку з цим, розглядаючи рівні, форми та види профілактики, виокремлюють її віктимологічний напрям [19, с. 5–6], зумовлений ідеєю, що можливість вчинення злочину залежить від багатьох чинників, які можна усунути, а потім і нейтралізувати.

Відповідно, воєнна віктимологія набуває не тільки наукової цінності, але й практичної значущості. У рамках цього напряму потрібно розглянути цілу низку питань, що належать до її предмета, без яких неможливі її подальше пізнання, формування й розвиток.

Насамперед можемо визначити перелік злочинів, унаслідок вчинення яких безпосередньо заподіюється фізична чи інша шкода, матеріальний збиток як військовослужбовцям, так і цивільному населенню, розділивши їх на групи.

1. Злочини, унаслідок вчинення яких жертвами стають військовослужбовці, військовозобов'язані або рядові військові, їхні родичі або члени сім'ї. Серед них:

- стаття 1142 КК України «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» [3];

- стаття 4351 КК України «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю» [3].

2. Злочини, жертвами яких стає держава, як звичайне населення, так і військові. Серед них:

- стаття 1111 КК України «Колабораційна діяльність» [3];

- стаття 1112 КК України «Пособництво державі-агресору» [3];

- стаття 2012 КК України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» [3];

- стаття 4362 КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» [3].

Протягом останніх років актуальність дослідження соціальних факторів віктимізації населення [20, с. 34] значно зросла, що пов'язано з прагненням соціальних, правових наук виявити і пояснити сутність змін глобального масштабу, які спостерігаються у світовому співтоваристві.

Сьогодні у світі відбуваються процеси глибокої трансформації соціальної структури суспільства [21, с. 15–17], особливо в умовах воєнного стану,

змінюються параметри стратифікації і визначаються її нові напрями, інше, ніж раніше, вбачається становище особи в суспільному житті держави [8].

Висновки. Провівши дослідження, можемо дійти таких висновків. В умовах повномасштабної військової агресії росії в Україні не виникає жодних сумнівів щодо актуальності та необхідності вивчення воєнних злочинів, кримінологічної характеристики особи воєнного злочинця та його жертви.

У дослідженні, відповідно до міжнародних правових документів, розкривається поняття воєнних злочинів. Здійснено кримінологічну характеристику особи воєнного злочинця та його жертви для подальшого підвищення ефективності боротьби з воєнними злочинами.

Окреслені складові частини кримінологічної характеристики особи воєнного злочинця та його жертви у запобіганні воєнним злочинам. Зазначається, що кримінологічна характеристика особи воєнного злочинця може бути розглянута за соціально-психологічними

особливостями поведінкового сприйняття дійсності. Це не виключає її біофізіологічних, соціально-демографічних характеристик, ролей і статусів, кримінально-правових ознак.

Визначено, що для характеристики воєнних злочинів найбільш характерна корисливо-насилницька мотивація, де корисливість виявляється не лише у протиправному заволодінні матеріальними благами, але й у почутті влади над людьми. Наголошено на тому, що негативні якості особистості воєнних злочинців формуються у вкрай негативних умовах мікросередовища, в умовах зниженого соціального контролю.

Здійснено типологізацію воєнних злочинів, у тому числі складено залежно від характеру взаємодії ситуації, в якій вчинено злочин, та особи. Наведені притаманні риси воєнних злочинців та найтиповіші груп мотивації воєнних злочинів, а також віктимологічний аспект характеристики особистості військового злочинця та його жертви.

Список використаних джерел

1. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі: Міжнародний документ від 8 серпня 1945 року № 998_201. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950__140950 (дата звернення: 15.04.2025).
2. Коруц У. Практика нюрнберзького трибуналу та її значення для кваліфікації пропаганди війни як міжнародного злочину. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 24. С. 222–230. DOI: <https://doi.org/10.32841/PLA.2020.24.26>.
3. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квітня 2001 року № 2341-III. Дата оновлення: 7 вересня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.04.2025).
4. Воєнний злочин. *Вільна енциклопедія Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Воєнний_злочин#Кримінальний_кодекс_України_та_воєнні_злочини.
5. Центр сприяння документуванню воєнних злочинів зібрав більше тисячі інтерв'ю постраждалих від російської агресії. 20.11.2023. Електронний ресурс www.oporaua.org. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/centr-spriyannya-dokumentuvannyu-voeynih-zlochiv-zibrav-bil-she-tisyachi-interv-yu-postrazhdalih-vid-rosiys-koyi-agresiyi-25014>.
6. Кримінологія. Загальна частина: альбом-схем / автори-упоряд.: С. Денисов, Т. Денисова, С. Кулик, О. Шеремет. Чернівці: Десна, 2015. 658 с.
7. Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні: посібник / О. Джу́жа, О. Кулик, В. Василевич та ін.; за заг. ред. О. Джу́жи. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 192 с.
8. Гримайло В. Неоднорідне психічне ставлення особи до обставин вчиненого нею злочину: загальна постановка проблеми. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 5. С. 137–141.
9. Халимон С., Пузирьов М., Шкута О. Наукові роздуми професора І.Г. Богатирьова у дискурсі доктрини пенітенціарного права: ювілейне видання: монографія. Київ: Дакор, 2024. 208 с.
10. Литвак О. Про корекцію кримінальної агресивності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2000. № 2. С. 163–168.
11. Кримінологія: підручник / О. Джу́жа, В. Василевич, В. Черней, С. Чернявський та ін.; за заг. ред. В. Чернея, О. Джу́жи. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
12. Перелигіна Л. Деякі аспекти аналізу структури правосвідомості злочинців. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4. № 4. С. 190–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2005_4_4_55.
13. Джу́жа О., Гаркуша А. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (8). С. 27–36.
14. Машлякевич Д., Литвинов О. Стратегії запобігання і протидії корупції в Україні: монографія / Кримінол. асоц. України. Харків, 2016. 259 с.
15. Джу́жа О., Моїсєєв Є. Проблеми потерпілого від злочину (кримінологічний та психологічний аспекти): навч. посіб. Київ: УАВС, 1994. 51 с.
16. Джу́жа О., Моїсєєв Є. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти): монографія. Київ: НТР «Правник» – Нац. акад. внутр. справ України, 1998. 84 с.
17. Кримінологічна віктимологія: навч. посіб. / Є. Моїсєєв, О. Джу́жа, В. Василевич та ін.; за заг. ред. О. Джу́жи. Київ: Атіка, 2006. 416 с.
18. [Warcrimes.gov.ua](https://warcrimes.gov.ua). URL: <https://warcrimes.gov.ua/qa.html#:~:text=Тим%20не%20менше%2C%20в%20загальному,безвідносно%20наявності%20чи%20відсутності%20війни>.
19. Джу́жа О. Запобігання злочинам: кримінологічно-віктимологічна парадигма: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.
20. Віктимологія: навч. посіб. / В. Голіна, Б. Головкін, М. Валуйська та ін.; за ред. В. Голіни, Б. Головкіна. Харків: Право, 2017. 308 с.
21. Ellis L., Walsh A. *Criminology A Global Perspective*. Boston: Allyn & Bacon, 2000. 666 p.

References

1. Statut Mizhnarodnoho viiskovoho trybunalu dlia sudu ta pokarannia holovnykh voiennykh zlochyntsiiv yevropeiskykh krain osi: Mizhnarodnyi dokument vid 08.08.1945 № 998_201 [Statute of the International Military Tribunal for the Trial and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis Powers: International Document of 08.08.1945 No. 998_201]. Retrieved from: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950_140950 (data zvernennia: 15.04.2025) [in Ukrainian].
2. Koruts, U. (2020). Praktyka niurnberzkooho trybunalu ta yii znachennia dlia kvalifikatsii propahandy viiny yak mizhnarodnoho zlochyntsiu [The practice of the Nuremberg Tribunal and its significance for the qualification of war propaganda as an international crime]. *Almanakh mizhnarodnoho prava*, 24, 222–230. <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.24.26> [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 05.04.2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of 05.04.2001 No. 2341-III]. Data onovlennia: 07.09.2024. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia: 15.04.2025) [in Ukrainian].
4. Voiennyi zlochyntsi [War crime]. Vilna entsyklopediia Vikipediia. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Voiennyi_zlochyntsi#Kryminalnyi_kodeks_Ukrainy_ta_voienni_zlochyntsi [in Ukrainian].
5. Tsentri spryannia dokumentuvanniu voiennykh zlochyntsiiv zibrav bilshe tysiachi interviu postrazhdalikh vid rosiiskoi ahresii [The Centre for Assistance in Documenting War Crimes has collected more than a thousand interviews with victims of Russian aggression]. 20.11.2023. Elektronnyi resurs www.oporaua.org. Retrieved from: <https://www.oporaua.org/viyna/centr-spryannya-dokumentuvannyu-voyennih-zlochiniv-zibrav-bil-she-tisyachi-interv-yu-postrazhdalih-vid-rosiys-koyi-agresiyi-25014> [in Ukrainian].
6. Kryminolohiia. Zahalna chastyna: albom-skhem (2015). [Criminology. General part: album of diagrams] / avtory-uporiad.: S. Denysov, T. Denysova, S. Kulyk, O. Sheremet. Chernihiv: Desna [in Ukrainian].
7. Metodyka kryminolohichnoho analizu zlochyntsiiv v Ukraini (2006). [Methods of criminological analysis of crime in Ukraine]: posib. / O. Dzhuzha, O. Kulyk, V. Vasylevych ta in.; za zah. red. O. Dzhuzhi. Kyiv: Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
8. Hrymailo, V. (2007). Neodnorodne psykhične stavlennia osoby do obstavyn vchynenoho neiu zlochyntsiu: zahalna postanovka problem [A person's heterogeneous mental attitude to the circumstances of the crime committed by him: a general statement of the problem]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 5. S. 137–141 [in Ukrainian].
9. Khalymon, S., Puzrov, M., & Shkuta, O. (2024). Naukovi rozдумы profesora I. H. Bohatyrova u dyskursi doktryny penitentsiarnoho prava: yuvileine vydannia [Scientific reflections of Professor I. Bohatyrev in the discourse of the doctrine of penitentiary law: anniversary edition]: monohrafiia. Kyiv: Dakor [in Ukrainian].
10. Lytvak, O. (2000). Pro korektsiiu kryminalnoi ahresyvnosti [On the correction of criminal aggressiveness]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy*, 2, 163–168 [in Ukrainian].
11. Kryminolohiia (2020). [Criminology]: pidruchnyk / O. Dzhuzha, V. Vasylevych, V. Chernieii, S. Cherniavskiyi ta in.; za zah. red. V. Chernieia, O. Dzhuzhy. Kyiv: FOP Maslakov [in Ukrainian].
12. Perelyhina, L. (2005). Deiaki aspekty analizu struktury pravosvidomosti zlochyntsiiv [Some aspects of the analysis of the structure of legal consciousness of criminals]. *Pravo i Bezpeka*. T. 4. № 4. S. 190–193. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2005_4_4_55 [in Ukrainian].
13. Dzhuzha, O., & Harkusha, A. (2014). Aktualnist kryminolohichnoho doslidzhennia ekstremalnykh umov (sytuatsii), shcho spryiaut zlochyntsiiv pid chas provedennia antyterrorystychnoi operatsii [Relevance of criminological research of extreme conditions (situations) that contribute to crime during the anti-terrorist operation]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 2 (8), 27–36 [in Ukrainian].
14. Mashliakevych, D., & Lytvynov, O. (2016). Stratehii zapobihannia i protydii koruptsii v Ukraini [Strategies for Preventing and Combating Corruption in Ukraine]: monohrafiia / Kryminol. asots. Ukrainy. Kharkiv [in Ukrainian].
15. Dzhuzha, O., & Moiseiev, Ye. (1994). Problemy poterpiloho vid zlochyntsiiv (kryminolohichni ta psykholohichni aspekty) [Problems of the Victim of Crime (Criminological and Psychological Aspects)]: navch. posib. Kyiv: UAVS [in Ukrainian].
16. Dzhuzha, O., & Moiseiev, Ye. (1998). Problemy kryminalnoi viktymolohii (kryminolohichni, psykholohichni ta penitentsiarni aspekty) [Problems of criminal victimology (criminological, psychological and penitentiary aspects)]: monohrafiia. Kyiv: NTR “Pravnyk” – Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy [in Ukrainian].
17. Kryminolohichna viktymolohiia (2006). [Criminological victimology]: navch. posib. / Ye. Moiseiev, O. Dzhuzha, V. Vasylevych ta in.; za zah. red. O. Dzhuzhy. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
18. [Warcrimes.gov.ua](https://warcrimes.gov.ua). Retrieved from: <https://warcrimes.gov.ua/qa.html#:~:text=Tym%20ne%20menshe%2C%20v%20zahalnomu,bezvidnosno%20naiavnosti%20chy%20vidsutnosti%20viiny> [in Ukrainian].
19. Dzhuzha, O. (2015). Zapobihannia zlochyntsiiv: kryminolohichna viktymolohichna paradyhma [Prevention of crimes: criminological and victimological paradigm]: monohrafiia. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
20. Viktymolohiia (2017). [Victimology]: navch. posib. / V. Holina, B. Holovkin, M. Valuiska ta in.; za red. V. Holiny, B. Holovkina. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
21. Ellis, L., & Walsh, A. (2000). *Criminology: A Global Perspective*. Boston: Allyn & Bacon [in English].

Dzhuzha Oleksandr,

Doctor of Law, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine,
Chief Researcher at the Department of Organisation of Scientific Activity and Protection
of Intellectual Property Rights

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1347-4937>

Siuravchyk Valerii,

Candidate of Law, Senior Researcher at the Research Laboratory
for Preventive Activities and Prevention of Corruption

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6376-779X>

**SOME ASPECTS OF THE CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS
OF A WAR CRIMINAL AND HIS VICTIM**

The relevance of the article is substantiated by the need to study the criminological characteristics of a war criminal and his/her victim in order to improve the prevention of criminal offences in this area. The purpose of the article is to make a comprehensive study of the criminological characteristics of a war criminal and his/her victim in the area of war crimes prevention. In accordance with international legal documents, the study reveals the concept of war crimes. The author provides a criminological characterization of the personality of a war criminal and his/her victim in order to further improve the effectiveness of combating war crimes and strengthen the authority of the bodies involved in this fight. The author outlines the components of the criminological characteristics of a war criminal and his/her victim in the prevention of war crimes. It is noted that the criminological characteristic of a war criminal can be considered by the socio-psychological features of behavioral perception of reality. This does not exclude his/her biophysiological, socio-demographic characteristics, roles and statuses, and criminal law features. It is determined that war crimes are most characterized by mercenary-violent motivation, where mercenaries is manifested not only in the illegal acquisition of material goods, but also in the sense of power over people. It is emphasized that negative personality traits of war criminals are formed in extremely negative microenvironmental conditions, in conditions of reduced social control. The aggressive behavior of war criminals is predominant. The article provides a typology of war crimes, including the one based on the nature of interaction between the situation in which the crime was committed and the individual. The author provides the inherent features of war criminals and the most typical groups of war crimes motivation, as well as the victimological aspect of the personality characteristics of a war criminal and his/her victim. In accordance with the aims and objectives set, the article uses general and special methods and techniques of scientific cognition, including: methods of analysis and synthesis; methods of classification and grouping, which allowed to study a wide range of scientific discussions on this issue.

Key words: war criminal, war crimes, victims of war crimes, prevention of war crimes.

Надіслано до редколегії 26.05.2025

УДК 343.77

DOI 10.32782/2523-4269-2025-91-62-70

Дудоров Олександр Олексійович,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
навчально-наукового інституту права

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

Мовчан Роман Олександрович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права

(Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПОСЯГАНЬ НА ДОВКІЛЛЯ У КОНТЕКСТІ ACQUIS ЄС¹

Статтю присвячено визначенню перспектив імплементації Директиви (ЄС) 2024/1203 Європейського Парламенту та Ради від 11 квітня 2024 року про захист довкілля за допомогою кримінального права, яка заміняє Директиви 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС, у кримінальне законодавство України щодо криміналізації посягань на довкілля. Здійснено порівняльний аналіз тих положень цього новітнього міжнародно-правового акта, чинного Кримінального кодексу України та проекту нового Кримінального кодексу України, в яких йдеться про забруднення довкілля.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти довкілля, криміналізація, європейське кримінальне право, забруднення, відходи, небезпечні речовини, делікти створення небезпеки.

Постановка проблеми. Враховуючи європейську ідентичність Українського народу, наша держава на найвищому (конституційному) рівні закріпила засадничі положення про незворотність свого європейського курсу. Навіть тривала і широкомасштабна збройна агресія з боку РФ не змусила Україну відмовитися від обраного стратегічного європейського напрямку розвитку. Ба більше: вже під час повномасштабної війни було ухвалено два історичні рішення – спочатку (23 червня 2022 р.) про надання Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу (далі – ЄС), а згодом (14 грудня 2023 р.) – про початок переговорів щодо вступу України до ЄС, які офіційно розпочалися 25 червня 2024 р.

При цьому добре відомо, що однією з необхідних умов завершення процесу приєднання будь-якої країни до ЄС є впровадження у національну правову систему *acquis communautaire* – актів законодавства ЄС. З огляду на глобальний і системний характер

екологічних проблем сьогодення не повинен дивувати той факт, що значна частина відповідних актів загальноєвропейського законодавства стосується охорони довкілля, боротьби зі змінами клімату, впровадження низьковуглецевої, високотехнологічної, ресурсозберігаючої економіки [1, с. 26]. Серйозне піклування європейської спільноти про стійкість і захист довкілля привело до безпрецедентного регуляторного результату на рівні ЄС та, як наслідок, до того, що країни ЄС є визнаними міжнародними лідерами у розглядуваній сфері [2]. Щоправда, попри відзначену високу ефективність вжитих у ЄС екологічних заходів, ще у Директиві (ЄС) 2008/99/ЄС із застосування кримінального права для захисту довкілля зазначалося, що, з одного боку, ефективний захист довкілля може бути досягнутий лише за наявності дієвого механізму його кримінально-правової охорони, а з іншого, визнавалась низька результативність такого механізму, яка пояснювалась, зокрема, відсутністю узгодженої політики щодо цього [3].

Першим кроком для усунення відповідної неузгодженості стало прийняття у 2008 р. згаданої Директиви (ЄС) 2008/99/ЄС, в якій був наведений

¹ Статтю підготовлено в межах виконання проекту Національного фонду досліджень України 0122U000803 «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади».

перелік посягань на довкілля, які мали б криміналізувати країни-члени ЄС, визначено санкції за вчинення таких посягань тощо. З часом представники європейської спільноти усвідомили, що наведений у Директиві 2008/99/ЄС перелік екологічних злочинів потребує перегляду і доповнення вказівками на додаткові діяння; відповідні санкції повинні стати суворішими; ефективність виявлення, розслідування, судового переслідування та винесення вироків за екологічні злочини має бути підвищена. Можемо припустити, що до формулювання такого висновку не в останню чергу спонукала та обставина, що кількість успішно розглянутих у країнах-членах ЄС справ відповідної категорії залишалася стабільно низькою, а це робило екологічні злочини відносно «безпечним» способом фінансування злочинної діяльності. У сукупності зазначені фактори виступили каталізаторами того, що вже у грудні 2021 р. Європейська комісія оприлюднила довгоочікувану пропозицію щодо переробленої Директиви про екологічні злочини (ECD), спрямованої на посилення імплементації екологічного законодавства ЄС у спосіб подальшої гармонізації екологічного кримінального права в декількох країнах. Нарешті у 2024 р., після двох років складних переговорів, був ухвалений новий стратегічний і комплексний документ у розглядуваній сфері – Директива (ЄС) 2024/1203 Європейського Парламенту та Ради від 11 квітня 2024 р. про захист довкілля за допомогою кримінального права, яка заміняє Директиви 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС [4] (далі – Директива (ЄС) 2024/1203).

Як слушно зазначає К. Задоя, з-поміж джерел вторинного права ЄС найбільший вплив на національне кримінальне право держав-членів справляють джерела кримінального права ЄС, які містять положення про мінімальні правила щодо визначення кримінальних злочинів і санкцій [5, с. 684]. Саме такі мінімальні правила у сфері захисту довкілля встановлює Директива (ЄС) 2024/1203. У ній зазначається, що вона адресована державам-членам ЄС, які повинні ввести в дію закони, підзаконні акти та адміністративні положення, необхідні для її виконання, не пізніше 21 травня 2026 р. (ч. 1 ст. 28, ст. 30).

Водночас не викликає сумнівів те, що приписи цього новітнього міжнародно-правового документа вже сьогодні мають поступово і кваліфіковано імплемуватись у правову систему України, яка, як про це зазначалося вище, декларує євроінтеграційні прагнення. При цьому особливо варто підкреслити те, що в нашій країні положення досліджуваної Директиви мають враховуватися не лише парламентаріями під час удосконалення чинного Кримінального кодексу України, але й робочою групою з питань реформування кримінального права, яка завершує свою надскладну роботу з підготовки проекту нового Кримінального кодексу України (далі – КК України та проект КК, відповідно). Законірно постає питання про те, яких змін має зазнати як чинне, так і проєктоване національне кримінальне законодавство у зв'язку з ухваленням Директиви (ЄС) 2024/1203. Потребою отримання науково обґрунтованої відповіді на це злободенне питання зумовлено написання статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед представників вітчизняної кримінально-правової науки найбільш вагомий внесок у розроблення вибраної проблематики зробили такі науковці, як О. Бринзанська, К. Задоя, Г. Логвинський, Н. Орловська, Д. Росохата, Т. Сироїд, Л. Тимофєєва, Ю. Турлова, Ю. Фідря.

Водночас варто зазначити, що більшість праць названих авторів була присвячена загальній характеристиці Директиви (ЄС) 2024/1203 – без «прив'язки» до національного контексту. Крім того, комплексних досліджень, присвячених питанням приведення КК України і проекту КК відповідно до положень Директиви (ЄС) 2024/1203, сьогодні бракує.

З огляду на об'ємність і складність аналізованого документа метою статті є визначення перспектив його імплементації в кримінальне законодавство України саме й тільки в частині криміналізації посягань на довкілля (з наголосом на забруднення останнього).

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши текст Директиви (ЄС) 2024/1203, Ю. Фідря слушно констатувала, що у відповідь на зростання екологічної злочинної діяльності цей акт істотно розширив наявний каталог кримінальних правопорушень проти довкілля [6, с. 440]. Такий крок розробників аналізованого документа був цілком усвідомленим, адже у п. 5 і п. 6 його Преамбули прямо зазначається, що список екологічних злочинів, передбачений раніше чинною Директивою 2008/99/ЄС, потребував перегляду, тому держави-члени повинні криміналізувати нові форми протиправної поведінки. У ст. 3 Директиви (ЄС) 2024/1203 наводиться конкретний перелік діянь, які мають бути криміналізовані або лише у разі їх умисного вчинення (ч. 2 та ч. 3), або навіть у разі їх скоєння щонайменше із серйозною недбалістю (ч. 4). В окремих європейських правничих джерелах ці діяння пропонуються розділити на п'ять категорій: 1) забруднення та шкода довкіллю; 2) неналежне поводження з відходами; 3) захист видів і середовищ існування; 4) зловживання небезпечними речовинами та продуктами; 5) неналежна експлуатація природних ресурсів [7].

Вивчивши об'ємний список відповідних діянь, Л. Тимофєєва звернула увагу на те, що Директива (ЄС) 2024/1203 має багато бланкетних норм у контексті формулювання діянь, які потрібно криміналізувати. Ці норми відсилають до регламентів, які, своєю чергою, регулюють певні відносини. Як відповідні приклади дослідниця наводить вимоги криміналізації діянь, вчинення яких: 1) обмежено відповідно до Регламенту (ЄС) № 1907/2006 ЄП і Ради (Регламент націлений на регулювання виробництва, надання на ринку і використання хімічних речовин та хімічної продукції в зоні ЄС) (п. п. (i), (ii) ст. 3 Директиви); 2) не відповідають Регламенту (ЄС) № 1107/2009 ЄП та Ради (п. (iii) ст. 3 Директиви) (Регламент встановлює правила надання дозволів на засоби захисту рослин у комерційній формі та на їх введення в обіг, використання і контроль); 3) не відповідають Регламенту (ЄС) № 528/2012 ЄП та Ради (п. (iv) ст. 3 Директиви) (Регламент спрямований на поліпшення функціонування ринку біоцидної продукції в ЄС, забезпечуючи високий рівень захисту людей і довкілля); 4) не відповідають Регламенту (ЄС) № 1272/2008 ЄП та Ради (п. (v) ст. 3 Директиви) (мета Регламенту – забезпечити високий рівень захисту здоров'я людини та довкілля); 5) заборонено згідно з Додатком I до Регламенту (ЄС) 2019/1021 (метою Регламенту є захист здоров'я людини та довкілля від стійких органічних забруднювачів) (п. (vi) ст. 3 Директиви) та інші [8, с. 265].

Л. Тимофєєва, звісно, має рацію, коли зауважує, що така велика кількість нормативних актів у сфері охорони довкілля значно ускладнює їх пошук і розуміння відповідних положень, особливо з урахуванням того, що національне законодавство у розглядуваній

царині теж має велику кількість законів і підзаконних актів [8, с. 265]. Водночас доводиться констатувати, що з огляду на імперативний характер приписів Директиви (ЄС) 2024/1203 українському законодавцю, вочевидь, доведеться дещо відійти від усталених канонів нормотворчості щодо побудови заборонних норм Особливої (за проектом КК – Спеціальної) частини з бланкетними диспозиціями і в певний спосіб вказувати на те, що порушення приписів відповідних регламентів ЄС є кримінально караними діями.

Цей «проєвропейський» нюанс (тренд) правотворчості був усвідомлений і реалізований авторами проекту КК. Знаковим вважаємо те, що згаданий прийом використаний саме під час конструювання норм, присвячених регламентації кримінальної відповідальності за посягання на довкілля. Так, розкриваючи на початку розділу 5.3 Спеціальної частини проекту КК «Кримінальні правопорушення проти безпеки довкілля» зміст уживаного в ньому термінологічного звороту «небезпечна для довкілля речовина» (ст. 5.3.1), укладачі проекту КК зазначають, що нею є ртуть, радіоактивна, озоноруйнівна чи фтормісна речовина, а також (що важливо) самостійна, у суміші чи виробі речовина, обіг якої обмежено чи заборонено відповідно до: а) Розділу VIII та Додатку XVII до Регламенту (ЄС) № 1907/2006 ЄП та Ради; б) Розділу VII Регламенту (ЄС) № 1907/2006; в) Регламенту (ЄС) № 1107/2009 ЄП та Ради; г) Регламенту (ЄС) № 528/2012 ЄП та Ради; д) Регламенту (ЄС) № 1272/2008 ЄП та Ради; е) Додатку I до Регламенту (ЄС) 2019/1021 ЄП та Ради. Далі ж у згаданому розділі проекту КК лаконічно передбачено, що кримінально караними є виготовлення чи вироблення, переміщення, зберігання або випуск на ринок відповідних небезпечних для довкілля речовин, що створило реальну небезпеку спричинення смерті людини, тяжкої шкоди здоров'ю, тяжкої майнової шкоди або тяжкої шкоди довкіллю або спричинило тяжку шкоду здоров'ю, тяжку майнову шкоду або тяжку шкоду довкіллю (ст. 5.3.15, 5.3.16, 5.3.17 проекту КК, відповідно) [9]. У подібний спосіб, який певною мірою спрощує викладення нормативного матеріалу, розробники проекту КК вирішили і питання унормування відповідальності за передбачене п. «г» Директиви (ЄС) 2024/1203 незаконне поводження щодо інвазивних чужорідних біологічних видів. Так, у ст. ст. 5.3.18–5.3.20 міститься пряма вказівка на те, що за цими нормами карається поведінка особи, яка на порушення Регламенту (ЄС) № 1143/2014 ЄП та Ради вчинила описані далі дії з інвазивним чужорідним біологічним видом [9].

Через призму аналізу і деяких інших діянь, вимогу щодо криміналізації яких містить Директива (ЄС) 2024/1203, необхідно підтримати розробників проекту КК, які, по-перше, замість наявних у КК України чотирьох норм про забруднення окремих видів природних ресурсів (землі, повітря, води) (ст. ст. 239, 241–243) передбачили універсальні норми про забруднення довкілля (ст. ст. 5.3.6–5.3.8); по-друге, передбачили відповідальність за забруднення довкілля не лише речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, але й внаслідок надходження у довкілля енергії. Щоправда, враховуючи положення п. «а» ч. 2 ст. 3 Директиви (ЄС) 2024/1203, у цьому разі маємо вказати на можливість забруднення довкілля іонізуючим випромінюванням.

Традиційно для *Acquis* ЄС у розглядуваній Директиві надзвичайно ретельно регламентується питання відповідальності за незаконне поводження з відходами.

Зокрема, у Директиві (ЄС) 2024/1203 міститься вимога щодо криміналізації збирання, транспортування або оброблення відходів, нагляду за цією діяльністю, а також подальшого догляду за звалищами, включно з діями, вчиненими торговцем або брокером. Якщо ж ми звернемося до ст. 268 КК України (знаходиться сьогодні поза межами розділу VIII його Особливої частини КК), то побачимо, що в ній передбачено відповідальність лише за такі дії, як ввезення на територію України чи транзит через її територію відходів або вторинної сировини без належного дозволу, звідки випливає необхідність доповнення цієї норми щонайменше вказівкою і на інші дії, перераховані у Директиві (ЄС) 2024/1203.

Пропонований підхід частково реалізований у ст. ст. 5.3.9–5.3.11 проекту КК, в яких фігурує значно ширший (порівняно зі ст. 268 КК України) перелік діянь з відходами або вторинною сировиною, який максимально корелюється з приписами аналізованого акта ЄС. Зокрема, у цих нормах йдеться про поведінку особи, яка: 1) збирала; 2) ввезла на територію України; 3) перемішувала транзитом через територію України; 4) зберігала; 5) захоронила; 6) утилізувала; 7) відновлювала місце утилізації відходів чи вторинної сировини; 8) або здійснювала щодо відходів чи вторинної сировини дилерську, брокерську чи наглядову діяльність [9].

Водночас постає питання про те, чи охоплюється цими формулюваннями передбачене Директивою (ЄС) 2024/1203 незаконне «транспортування» (за термінологією Закону України «Про управління відходами» – перевезення) відходів (не переміщення транзитом). На нашу думку, відповідь на поставлене питання є негативною, що свідчить про необхідність уточнення відповідного переліку діянь за рахунок варіативної вказівки на транспортування. На користь такої пропозиції свідчить і досвід багатьох інших європейських країн, в яких до переліку незаконних дій з відходами: 1) майже завжди включається і транспортування; 2) нерідко додаються ще й незаконні збут та керування відходами (ст. 181-б КК Австрії, ст. 262 КК Андорри, низка статей (153-б, 153-с тощо) КК Болгарії, ст. 328 КК Іспанії, ст. 452-4 КК Італії, ст. 183 КК Польщі, ст. 302 КК Словаччини, ст. 331 КК Словенії, розд. I гла. 48 КК Фінляндії, §326 КК ФРН, ст. 196 КК Хорватії, ст. 298 КК Чехії).

Директива (ЄС) 2024/1203 вимагає криміналізувати такі не передбачені ані чинним, ані проектованим національним законодавством України дії, як: переробка суден, що підпадає під дію Регламенту (ЄС) № 1257/2013, якщо такий акт не відповідає вимогам ст. 6 (2) (а) цього Регламенту (п. «h»); будівництво, експлуатація, демонтаж і закриття певних установок, якщо така поведінка підпадає під дію відповідних Директив (п. «к» та п. «l»); придбання, володіння, продаж або пропозиція для продажу зразка або зразків певних видів дикої флори або фауни, торгівля ними, їх експорт та імпорт (п. «m», п. «o») (уточнимо, що відповідальність за передбачені цими ж пунктами «вбивство» та «знищення» передбачається як КК України, так і проектом КК); розміщення або надання на ринку Союзу або експорт з ринку Союзу великої рогаатої худоби, какао, кави, олійної пальми, каучуку, сої та деревини або певних продуктів, виготовлених з них (п. «r»). Водночас у цьому контексті варто звернути увагу на таке.

По-перше, в КК України міститься ст. 201-1, якою передбачено відповідальність за контрабанду певних лісоматеріалів і цінних порід дерев.

По-друге, фахівці відзначають, що ст. 3 Директиви (ЄС) 2024/1203 вимагає криміналізувати таке діяння, як розміщення або надання на ринку Союзу чи експорт з ринку Союзу відповідних товарів або відповідних продуктів, а не зберігання дерев, чагарників або деревини без документів [8, с. 266–267], кримінальну відповідальність за яке пропонувалося встановити проектом Закону «Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення відповідальності за правопорушення у сфері лісокористування та протидії незаконному обігу деревини» (від 1 вересня 2023 р. № 9665). Як відомо, цей законопроект, хоч і підтриманий Верховною Радою України (10 жовтня 2024 р.), проте з низки причини не був підписаний Президентом України.

Директива (ЄС) 2024/1203 також вимагає криміналізувати будь-які дії, які спричиняють погіршення стану середовища проживання в охоронюваній території або порушення видів тварин, перелічених у Додатку II (а) до Директиви 92/43/ЄЕС, у межах охоронюваної території у значенні ст. 6 (2) цієї Директиви (п. «q»); виробництво, розміщення на ринку, імпорт, експорт, використання або випуск фторованих парникових газів окремо або в сумішах, або виробництво, розміщення на ринку, імпорт, експорт або використання продуктів і обладнання та їхніх частин, які містять фторовані парникові гази або функціонування яких залежить від таких газів, або введення в експлуатацію таких продуктів та обладнання (п. «b»). Необхідність криміналізації цього діяння європейські правники пояснюють тим, що фторовані гази потенційно навіть більш шкідливі, ніж вуглекислий газ, а тому відтепер підпадають під суворі обмеження, спрямовані на запобігання їх впливу на зміну клімату [11].

Загалом аналогічні дії забороняються і щодо речовин, які руйнують озонний шар (п. «s»), що вказує на необхідність не лише доповнення КК України, але й відповідного редагування проекту КК, в якому йдеться лише про такі дії з озоноруйнівними речовинами, сумішами, виробами, які їх містять (вони визнаються різновидом небезпечних для довкілля речовин), як виготовлення, вироблення, переміщення, зберігання і випуск на ринок (ст. ст. 5.3.15–5.3.17) [9]. Водночас вказівка на згадані у Директиві (ЄС) 2024/1203 імпорт, експорт і використання відповідних предметів поки що відсутня.

Визначившись із тим, які посягання на довкілля вимагає криміналізувати Директива (ЄС) 2024/1203, далі з'ясуємо питання, які ознаки, на думку розробників цього документа, у відповідних складах злочинів мають виступати криміноутворювальними. Л. Тимофєєва висловлює думку про те, що основним нововведенням Директиви (ЄС) 2024/1203 є передбачена нею необхідність криміналізувати деякі діяння проти довкілля, вчинені через необережність [8, с. 263]. Погоджуючись із такою тезою, уточнимо, що це положення навряд чи може розцінюватись саме як нововведення Директиви (ЄС) 2024/1203, адже й приписи Директиви 2008/99/ЄС містили вимогу щодо криміналізації окремих різновидів порушень екологічного законодавства, вчинених із грубої недбалості (п. 7 Преамбули, ст. 3). При цьому, на відміну від своєї попередниці, Директива (ЄС) 2024/1203 містить загальні вимоги стосовно того, що кримінальна відповідальність за діяння, вчинені з грубої недбалості, має наставати за умови, якщо вони спричиняють смерть або серйозні тілесні ушкодження

людей; спричиняють значну шкоду або значний ризик значної шкоди довкіллю; або іншим чином вважаються особливо шкідливими для довкілля (п. 9 Преамбули). У ст. 4 наведено вичерпний перелік посягань, які в державах-членах ЄС мають визнаватися кримінально протиправними навіть за умови їх вининення з грубої недбалості (діяння, зазначені в п. п. (a) – (d), (f) і (g), (i) – (q), (r) (ii), (s) і (t) §2 Директиви).

З одного боку, норми КК України (ст. ст. 239, 241–243), в яких описані деякі з діянь, перерахованих у згаданих положеннях Директиви, допускають відповідальність і за прояви необережних діянь. З іншого, на відміну від багатьох європейських країн, у чинному кримінальному законодавстві України відповідальність за умисні та необережні прояви заподіяння шкоди довкіллю уніфікована, що неодноразово критикувалось як авторами цих рядків [12, с. 92–125], так й іншими українськими дослідниками. Зрештою релевантний європейський досвід і зауваження науковців були частково враховані розробниками проекту КК, які у межах його розд. 5.3 диференціювали відповідальність за умисні та необережні прояви посягань на екологічну безпеку, що заподіяли тяжку шкоду. Вітаючи такий підхід, водночас зауважимо, що в більшості європейських країн менш сувора відповідальність настає за необережне заподіяння забрудненням фактично будь-якої шкоди довкіллю, а не лише тяжкої, як це пропонується в проекті КК. Видається, що й цей зарубіжний досвід є таким, що заслуговує на його впровадження у національну правову систему.

У п. 7 Преамбули Директиви (ЄС) 2024/1203 зазначається, що невиконання юридичного зобов'язання вжити заходів може мати такі ж негативні наслідки для довкілля та здоров'я людини, як і активна поведінка. Тож там, де це можливо, визначення кримінальних правопорушень має охоплювати як дії, так і бездіяльність. Маємо зазначити, що відповідні положення як чинного, так і проектного вітчизняного кримінального законодавства вже узгоджуються з викладеною вимогою. Зокрема, якщо ми проаналізуємо норми КК України, присвячені регламентації відповідальності за забруднення окремих різновидів природних ресурсів (вже згадані ст. ст. 239, 241–243), то помітимо, що в усіх їхніх частинах других з відсилкою до частин перших вживається формулювання «ті самі діяння», що засвідчує, що ними (формулюваннями) охоплюються як дії, так і прояви бездіяльності. Зважаючи на зміст термінів, використаних у релевантних приписах проекту КК (забруднення, порушення правил тощо), констатуємо, що така можливість передбачається й ними.

Ще однією пов'язаною з криміналізацією вимогою, передбаченою Директивою (ЄС) 2024/1203, є те, що для того, щоб вважатись екологічним кримінальним правопорушенням, діяння має бути незаконним. Далі в аналізованому документі розтлумачується: для того щоб бути незаконним, діяння повинне порушувати законодавство Союзу, яке сприяє досягненню однієї з цілей політики Союзу щодо довкілля, як викладено у ст. 191 (1) ДФЕС (TFEU), незалежно від правової основи відповідного закону, яка може включати, наприклад, ст. ст. 91, 114, 168 або 192 ДФЕС TFEU, або воно повинне порушувати закони, правила чи адміністративні положення держави-члена або рішення, прийняті компетентним органом держави-члена, які вводять у дію цей закон Союзу (п. 9 Преамбули).

У контексті цієї директивної вимоги варто пригадати, що норми КК України передбачають відповідальність

лише за таке забруднення окремих різновидів природних ресурсів (землі, повітря, води), яке стало наслідком порушення спеціальних правил. Наприклад, у ст. ст. 5.3.9–5.3.11 проєкту КК прямо зазначається, що умовою визнання поведінки з відходами або вторинною сировиною кримінально-правовим є те, що особа, яка його вчинила, діяла незаконно. Крім того, зміст, який у вітчизняній кримінально-правовій науці та на практиці традиційно вкладається у поняття «незаконний», дає змогу визнавати таким і діяння, вчинене з дозволу, виданого компетентним органом держави-члена, якщо цей дозвіл було отримано у спосіб шахрайства, корупції, вимагання чи примусу (йдеться про вимогу, передбачену п. 10 Преамбули Директиви (ЄС) 2024/1203).

Отже, у цій частині як чинне, так і проєктоване кримінальне законодавство України змін не потребує.

У п. 13 Преамбули Директиви (ЄС) 2024/1203 зазначається, що деякі з правопорушень, елементи яких визначені в цій Директиві, включають якісний поріг, який має бути досягнутий для того, щоб діяння було визнано кримінальним правопорушенням, а саме те, що діяння спричинило смерть або серйозне ушкодження фізичної особи або значну шкоду якості повітря, води чи ґрунту, або екосистемі, тваринам чи рослинам. Щоб якомога повніше захистити довкілля, цей поріг якості пропонується розуміти в широкому сенсі, включно зі значною шкодою фауні та флорі, середовищам існування, послугами, що надаються природними ресурсами та екосистемами, а також функціями екосистем.

У своїх попередніх публікаціях автори цих рядків дійшли висновку про безпідставність характерної для чинного КК України побудови некваліфікованих складів забруднення окремих елементів довкілля як деліктів створення небезпеки. Зокрема, нами доводилось, що подібне конструювання, не сприяючи розмежуванню злочинної (кримінально-протиправної) і незлочинної поведінки, нерідко призводить на практиці до того, що близькі за змістом діяння, які спричиняють фактично однакові суспільно небезпечні наслідки довкіллю, в одних випадках кваліфікуються як кримінальні, а в інших – як адміністративні правопорушення. З огляду на це вказувалось на необхідність викладення відповідних норм у нових редакціях, у яких замість вживаного нині формулювання «створення загрози для життя, здоров'я людей чи довкілля» має фігурувати вказівка на конкретні та формалізовані наслідки у вигляді «легкого тілесного ушкодження одному чи декільком потерпілим, або середньої тяжкості тілесного ушкодження одному потерпілому, або істотної шкоди» [13, с. 120–130].

Однак у Директиві (ЄС) 2024/1203 імперативно вказується на те, що окремі посягання на довкілля мають визнаватися кримінально караними не лише за умови завдання реальної шкоди, але й у разі створення небезпеки завдання значної шкоди довкіллю. Зокрема, ця вимога поширюється на такі діяння, як введення в довкілля різних форм енергії, а також розміщення на ринку, в порушення заборони чи іншої вимоги, спрямованої на захист довкілля, продукту, використання якого в ширшому масштабі призводить до викиду або введення значної кількості матеріалів або речовин, енергії або іонізуючого випромінювання в повітря, ґрунт або воду (п. 15, п. 17 Преамбули).

Як вже зазначалось, у Директиві (ЄС) 2024/1203, велика увага звертається на питання кримінально-правової протидії незаконному поводженню з відходами.

Щодо цього у п. 18 Преамбули зазначається, що незаконний збір, транспортування та оброблення відходів, а також відсутність нагляду за цією діяльністю та подальшим доглядом за звалищами, включно з діями, вжитими як торговцем чи брокером, можуть призвести до руйнівних наслідків для довкілля та здоров'я людей. Такі наслідки можуть бути спричинені незаконною поведінкою, яка стосується шкідливих відходів фармацевтичних препаратів, ліків, зокрема компонентів для виробництва ліків, хімічних речовин, відходів, що містять кислоти чи основи, або відходів, що містять токсини, важкі метали, масла, жири, відходи електричного та електронного обладнання, транспортних засобів, та вийшли з ладу, або пластикових відходів. З огляду на відзначену у Директиві підвищену шкідливість для довкілля незаконного поводження саме з *небезпечними* відходами у цьому акті вказується на необхідність застосування диференційованого підходу щодо криміналізації поведінки з відходами: якщо незаконне поводження з *небезпечними* відходами має визнаватися кримінально-протиправним навіть тоді, коли їхня кількість була *незначною*, то незаконне поводження з іншими (*не небезпечними*) відходами повинне тягнути кримінальну відповідальність лише за умови, що такі діяння завдали або могли завдати *значної шкоди* довкіллю чи здоров'ю людини.

На відміну від відбитого у Директиві (ЄС) 2024/1203 диференційованого, у чинному та проєктованому кримінальному законодавстві України застосовується уніфікований підхід, згідно з яким кримінально караними визнаються певні дії (про них йшлося вище) з будь-якими відходами. Водночас і в КК України, й особливо у проєкті КК «небезпечність» окремих видів відходів все ж таки врахована. Однак це зроблено в контексті не криміналізації, а диференціації кримінальної відповідальності за незаконне поводження з відходами. Так, у проєкті КК незаконне поводження з небезпечними відходами, визначеними у ст. 3 (2) Директиви 2008/98/ЄС ЄП та Ради, хоч і визнається кримінально-протиправним за таких саме умов, що й незаконне поводження з іншими (*не небезпечними*) відходами (створення цими діяннями реальної небезпеки спричинення смерті людини, тяжкої шкоди здоров'ю, тяжкої майнової шкоди або тяжкої шкоди довкіллю), відповідальність за ці діяння є посиленою (п. 1 ст. 5.3.2) [9]. Аналогічним чином відповідальність за ці діяння диференційована в чинному КК України (ч. 1 та ч. 2 ст. 268). Однак ще раз підкреслимо, що Директива (ЄС) 2024/1203 не рекомендує, а вимагає враховувати небезпечність відходів саме на етапі криміналізації. З огляду на це пропонуємо розробникам проєкту КК розглянути можливість визнання кримінально караним незаконного поводження з небезпечними відходами або вторинною сировиною незалежно від їхнього розміру і наслідків цих діянь (формальний склад).

До речі, у Директиві (ЄС) 2024/1203 вимагається враховувати небезпечність відповідних речовин (матеріалів) і під час криміналізації деяких інших екологічних деліктів. Зокрема, у п. 22 Преамбули зазначається: якщо діяння є кримінальним правопорушенням згідно з цією Директивою лише за умови, що воно стосується кількості, яка не є незначною та відповідає перевищенню нормативного порогу, значення чи іншого обов'язкового параметра, то під час оцінювання того, чи було перевищено цей поріг, значення чи інший параметр, повинна братись до уваги, зокрема, небезпека та токсичність матеріалу чи речовини, оскільки чим більш

небезпечний або токсичний матеріал чи речовина, тим вищий цей поріг, значення або інший параметр, і в разі особливо небезпечних і токсичних речовин або матеріалів навіть дуже мала кількість може завдати значної шкоди довкіллю або здоров'ю людини.

Свого часу, проаналізувавши чинне вітчизняне кримінальне законодавство, один з авторів цих рядків дійшов висновку про те, що *екологічна* небезпечність відповідних речовин найкраще врахована у різноманітних методиках, якими закріплюється порядок визначення *матеріальної* шкоди від забруднення окремих різновидів природних ресурсів [14, с. 555]. Наприклад, на підставі вивчення положень Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, стверджувалося, що вирахована згідно з нею матеріальна шкода цілком може вважатись об'єктивним відображенням завданої шкоди довкіллю, адже вона з-поміж іншого враховує такі суто «екологічні» параметри, як: коефіцієнт забруднення земельної ділянки, що характеризує кількість забруднюючої речовини в об'ємі забрудненої землі залежно від глибини просочування; коефіцієнт небезпечності забруднюючої речовини; коефіцієнт еколого-господарського значення земель. Далі ж у згаданій Методиці докладно розкривається порядок визначення такого показника, як коефіцієнт забруднення землі, на встановлення якого впливають об'єм забруднюючої речовини; її маса та відносна густина; товща земельного шару, що є розмірною одиницею для розрахунку витрат на ліквідацію забруднення залежно від глибини просочування і дорівнює 0,2 м; площа забрудненої земельної ділянки; індекс поправки до витрат на ліквідацію забруднення залежно від глибини просочування забруднюючої речовини. Подібним чином небезпечність забруднюючих речовин врахована й у інших подібних методиках.

Дослідивши зазначені показники, які впливають на визначення розміру майнової шкоди від забруднення природних ресурсів, можна помітити, що вони багато в чому корелюються з перерахованими у п. п. 6–8 ст. 3 Директиви (ЄС) 2024/1203 елементами, які імперативно визначені як такі, що мають враховуватися під час встановлення того, чи є шкода значною і чи може відповідне діяння завдати шкоди якості повітря чи ґрунту, якості чи стану води або екосистемі, тваринам чи рослинам. Це базовий стан ураженого середовища; чи є шкода довгостроковою, середньостроковою чи короткостроковою; розмір збитку; оборотність пошкодження; ступінь, до якого нормативний поріг, значення або інший обов'язковий параметр було перевищено; чи класифікується матеріал або речовина як небезпечна, ризикована або іншим чином зазначена як шкідлива для довкілля чи здоров'я людини; кількість уражених діянням екземплярів; статус збереження відповідних видів фауни чи флори; витрати на відновлення довкілля, де можна оцінити ці витрати.

Отже, чи не найбільш об'єктивним і (що не менш важливо) формалізованим вираженням екологічної небезпечності посягань на довкілля є встановлений відповідно до певних методик показник майнової шкоди, який через це і має фігурувати у відповідних кримінально-правових нормах як криміноутворювальна ознака. Такий крок, зокрема, дасть змогу виконати передбачену Директивою (ЄС) 2024/1203 вимогу стосовно того, що держави-члени відповідно до свого національного законодавства повинні чітко визначити сферу адміністративного

та кримінального правопорушення стосовно екологічних правопорушень (п. 46 Преамбули).

Директива(ЄС)2024/1203, як уже відзначалось, вимагає криміналізувати вчинене у порушення заборони, викладеної у ст. 3 Регламенту (ЄС) 2023/1115, розміщення або надання на ринку Союзу або експорт з ринку Союзу згаданих товарів або продуктів, пов'язаних з вирубкою чи деградацією лісів. Цілком очевидно, що закріплення обґрунтованих якісних та/або кількісних криміноутворювальних ознак згаданого делікту вимагатиме неабияких нормотворчих зусиль. Зокрема, у п. 20 Преамбули Директиви(ЄС) 2024/1203 зазначається, що під час оцінювання того, чи є кількість відповідного продукту або товару незначною, держави-члени можуть брати до уваги, наприклад, кількість відповідного товару чи продукту, виражену в масі нетто або, якщо застосовано, в об'ємі чи кількості одиниць, або масштаб діяльності, про який йдеться, кількісно незначний. Далі відзначається, що для цілей цієї оцінки держави-члени можуть також брати до уваги (якщо доцільно) інші елементи, зазначені в Директиві щодо певних правопорушень, зокрема статус збереження відповідних видів або витрати на відновлення довкілля.

На нашу думку, аби запобігти характерній для багатьох норм КК України (зокрема, присвячених кримінально-правовій охороні лісу ст. ст. 201-2 та 246) довільності криміноутворювальних показників, останні мають: 1) розроблятися вузькопрофільними фахівцями і бути закріплені не в кримінальному, а в регулятивному законодавстві; 2) максимально враховувати специфіку кожного з названих у Директиві (ЄС) 2024/1203 предметів (олійної пальми, сої, деревини, какао, кави, великої рогатої худоби, каучуку) з урахуванням рекомендацій, викладених у цьому акті. Лише за дотримання таких умов можна сподіватись на те, що відповідні показники потенційного кримінального закону будуть соціально обґрунтованими.

Висновки. З огляду на імперативний характер приписів Директиви (ЄС) 2024/1203 та євроінтеграційні прагнення України вітчизняному законодавцю доведеться відійти від усталених канонів нормотворчості щодо побудови заборонних норм Особливої частини кримінального закону з бланкетними диспозиціями, *de lege ferenda* прямо вказуючи на те, що порушення приписів відповідних регламентів ЄС є кримінально караними діяннями. За таких обставин слід схвально оцінити відбиті у проекті КК підходи до криміналізації незаконних дій з небезпечними для довкілля речовинами та інвазивним чужорідним біологічним видом. Водночас проект КК має передбачити караність забруднення довкілля й іонізуючим випромінюванням, а також імпорту, експорту і використання озоноруйнівних речовин, сумішей та виробів, які їх містять.

Диспозиція ст. 286 КК України «Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини», яка в його системі Особливої частини поки що перебуває не на своєму («екологічному») місці, потребує розширення у зв'язку з вимогами Директиви (ЄС) 2024/1203. Сучасний підхід до криміналізації поведінки з відходами чи вторинною сировиною втілений у відповідних статтях проекту КК, які водночас мають бути розширені за рахунок вказівки на такий варіативний різновид цього поведінки, як транспортування.

КК України, який не передбачає диференціацію відповідальності за умисні та необережні прояви забруднення довкілля, не узгоджується з Директивою (ЄС) 2024/1203. Натомість така схвальна диференціація

спостерігається у проекті КК (щоправда, лише щодо заподіяння тяжкої шкоди, а тому має бути поширена на заподіяння будь-якої шкоди довкіллю).

І чинне, і проєктоване кримінальне законодавство України не потребує змін, які випливають зі змісту Директиви (ЄС) 2024/1203, щодо визнання кримінально протиправним пасивного забруднення довкілля, а також «регулятивної» незаконності такої поведінки.

Імплементация Україною Директиви (ЄС) 2024/1203 вчергове актуалізує питання про (не)доцільність побудови частини кримінальних правопорушень проти довкілля як деліктів створення небезпеки. З огляду на авторське критичне ставлення до них і водночас на те, що Директива (ЄС) 2024/1203 вимагає враховувати небезпечність відходів під час криміналізації незаконного поводження з такими предметами, розробникам проєкту КК пропонується розглянути можливість визнання кримінально караним незаконного поводження з небезпечними відходами або вторинною

сировиною незалежно від їхнього розміру і наслідків цих діянь (формальний склад).

Найбільш об'єктивним і формалізованим вираженням екологічної небезпечності забруднення різних елементів довкілля є підстави визнати встановлений відповідно до певних методик показник майнової шкоди, який має фігурувати у нормах потенційного кримінального закону як криміноутворювальна ознака, що дасть змогу виконати директивну вимогу стосовно розмежування кримінально- та адміністративно-караних порушень екологічного законодавства.

Вже з проведеного аналізу положень Директиви (ЄС) 2024/1203 стає зрозумілим той колосальний обсяг кропіткої і фахової законотворчої роботи, яка має бути проведена Україною для адекватного сприйняття новітніх європейських стандартів з питань кримінально-правової охорони довкілля. Теоретичному обґрунтуванню цієї законотворчості мають бути присвячені подальші наукові розвідки.

Список використаних джерел

1. Екологічна політика та технічне регулювання Європейського Союзу [Електронний ресурс]: навч. посіб. / І. Якименко, О. Салавор, Є. Шаповалов. Київ: НУХТ, 2022. 157 с. URL: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/0bd60416-0814-42b9-b33c-7bb4c08c56bd/EU_Environmental_Policy_Textbook_Kyiv_NUFT_2022_Final.pdf (дата звернення: 25.05.2025).
2. Rafael Sanchez-Sevilla, Javier Cuairán García. La revaluación del compliance medioambiental a la luz de la reciente Directiva (UE) 2024/1203. URL: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=9612050> (дата звернення: 25.05.2025).
3. Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law (Text with EEA relevance). Retrieved from. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008L0099> (дата звернення: 25.05.2025).
4. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203> (дата звернення: 25.05.2025).
5. Задоя К. Основи європейського кримінального права: навч. посібник. Одеса: Фенікс, 2024. 828 с.
6. Фідря Ю. Досвід Польщі у сфері кримінально-правової охорони довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 437–440. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/100>.
7. Directiva (UE) 2024/1203 relativa a la protección del medio ambiente mediante el Derecho penal. URL: <https://www.pactomundial.org/leyes-directivas-normativas-sostenibilidad/directiva-ue-2024-1203-relativa-a-la-proteccion-del-medio-ambiente-mediante-el-derecho-penal> (дата звернення: 25.05.2025).
8. Тимофєєва Л. Кримінальні правопорушення проти довкілля: пропорційність в контексті апроксимації актів Європейського Союзу. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 2. С. 260–284.
9. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 02.04.2025 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf> (дата звернення: 25.05.2025).
10. Деревина & дрова: деякі вади імплементації права ЄС. URL: <https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevyy-analiz-30-zhovtnya-05-lystopada-2024-roku> (дата звернення: 25.05.2025).
11. Raffaella Ferrandino. Directive 2024/1203: une nouvelle offensive européenne contre la criminalité environnementale. URL: <https://www.krieger-avocats.lu/blog/blog-detail.html?blogidarticle=533&blogidcatsideback=14&blogstartmonth=10&blogmonthback=-1> (дата звернення: 25.05.2025).
12. Дудоров О., Мовчан Р. Про напрями вдосконалення механізму кримінально-правової охорони довкілля (на замітку розробникам нового Кримінального кодексу України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1. С. 92–125. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2020.13.204733>.
13. Дудоров О., Мовчан Р. Земельні злочини екологічної спрямованості: від деліктів створення небезпеки до оптимальної законодавчої моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 120–130. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/29>.
14. Мовчан Р. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика: монографія / передмова О. Дудорова. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 1152 с.

References

1. Ekolohichna polityka ta tekhnichne rehuliuвання Yevropeiskoho Soiuzu: navch. posib. (2022). [Environmental policy and technical regulation of the European Union]. I. Yakymenko, O. Salavor, Ye. Shapovalov. Retrieved from: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/0bd60416-0814-42b9-b33c-7bb4c08c56bd/EU_Environmental_Policy_Textbook_Kyiv_NUFT_2022_Final.pdf [in Ukrainian].
2. Sanchez-Sevilla, R., & García, J. C. (2024). La revaluación del compliance medioambiental a la luz de la reciente Directiva (UE) 2024/1203 [The revaluation of environmental compliance in light of the recent Directive (EU) 2024/1203]. Retrieved from: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=9612050> [in Spanish].

3. Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law (Text with EEA relevance). Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008L0099> [in English].
4. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203> [in English].
5. Zadoia, K. (2024). *Osnovy yevropeiskoho kryminalnoho prava: navch. posibnyk [Fundamentals of European criminal law: textbook]*. Odesa: Feniks. 828 s. [in Ukrainian].
6. Fidria, Yu. (2025). Dosvid Polshchi u sferi kryminalno-pravovoi okhorony dovkillia [Polish experience in the field of criminal environmental protection]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 1, 437–440 [in Ukrainian].
7. Directiva (UE) 2024/1203 relativa a la proteccion del medio ambiente mediante el Derecho penal [Directive (EU) 2024/1203 on the protection of the environment through criminal law]. Retrieved from: <https://www.pactomundial.org/leyes-directivas-normativas-sostenibilidad/directiva-ue-2024-1203-relativa-a-la-proteccion-del-medio-ambiente-mediante-el-derecho-penal> [in Spanish].
8. Timofieieva, L. (2024). Kryminalni pravoporushennia proty dovkillia : proportsiinist v konteksti aproksymatsii aktiv Yevropeiskoho Soiuzu [Criminal offences against the environment: proportionality in the context of approximation of European Union acts]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 2, 260–284 [in Ukrainian].
9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Kontrolnyi tekst proiektu (stanom na 02.04.2025 roku) [Criminal Code of Ukraine. Control text of the draft (as of 02.04.2025)]. Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-projekt-kk-02-04-2025.pdf> [in Ukrainian].
10. Derevyina & drova: deiaki vady implementatsii prava YeS [Wood & firewood: some shortcomings in the implementation of EU law]. Retrieved from: <https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevyy-analiz-30-zhovtnya-05-lystopada-2024-roku/> [in Ukrainian].
11. Ferrandino, R. (2024). Directive 2024/1203: une nouvelle offensive européenne contre la criminalité environnementale [Directive 2024/1203: a new European offensive against environmental crime]. Retrieved from: <https://www.krieger-avocats.lu/blog/blog-detail.html?blogidarticle=533&blogidcatsideback=14&blogstartmonth=10&blogmonthback=-1> [in Spanish].
12. Dudorov, O., & Movchan, R. (2020). Pro napriamy vdoskonalennia mekhanizmu kryminalno-pravovoi okhorony dovkillia (na zamitku rozrobnykam novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy) [On the directions of improving the mechanism of criminal-legal environmental protection (for the note of the developers of the new Criminal Code of Ukraine)]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 1, 92–125 [in Ukrainian].
13. Dudorov, O., & Movchan, R. (2020). Zemelni zlochyny ekolohichnoi spriamovanosti: vid deliktiv stvorennia nebezpeky do optymalnoi zakonodavchoi modeli [Land crimes of an ecological nature: from torts of creating danger to the optimal legislative model]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 1, 120–130 [in Ukrainian].
14. Movchan, R. (2020). *Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny u sferi zemelnykh vidnosyn: zakonodavstvo, doktryna, praktyka: monohrafiia [Criminal liability for crimes in the field of land relations: legislation, doctrine, practice: monograph]*. Vinnytsia: TOV “Tvory”. 1152 s. [in Ukrainian].

Dudorov Oleksandr,

Doctor of Law, Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Professor at the Department Criminal Law policy and Criminal Law
Educational and Scientific Institute of Law
(Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

Movchan Roman,

Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Constitutional,
International and Criminal Law
(Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

PROBLEMS OF CRIMINALIZATION OF ENVIRONMENTAL OFFENSES IN THE CONTEXT OF THE EU ACQUIS

The article is devoted to determining the prospects for the implementation of Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law, which replaces Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC (hereinafter referred to as the Directive), into the criminal legislation of Ukraine in terms of criminalizing environmental offences. A comparative analysis of the provisions of this new international legal act, the current Criminal Code of Ukraine and the draft new Criminal Code of Ukraine, which deal with environmental pollution, has been carried out.

It is established that, given the imperative nature of the provisions of the Directive and Ukraine's European integration aspirations, the domestic legislator will have to depart from the established canons of rulemaking in terms of constructing prohibitive norms of the Special Part of the Criminal Code with blanket provisions, de lege ferenda directly indicating that violations of the provisions of the relevant EU regulations are criminally punishable acts. It is proven that the draft Criminal Code of Ukraine should provide for the punishment of environmental pollution and ionizing radiation, as well as the import, export and use of ozone-depleting substances, mixtures and products containing them. Also, its relevant articles should be expanded by indicating such a variable type of waste or secondary raw material management as transportation.

The provisions of the Criminal Code of Ukraine, which do not provide for the differentiation of liability for intentional and negligent manifestations of environmental pollution, which are not consistent with the Directive, are critically assessed. At the same time, it is shown that both the current and the projected criminal legislation of Ukraine do not require changes arising from the Directive in terms of recognizing passive environmental pollution as criminally unlawful, as well as the "regulatory" illegality of such behavior. It is argued that the most objective and at the same time formalized expression of the environmental danger of pollution of various elements of the environment is the basis for recognizing the property damage indicator established in accordance with certain methods, which should appear in the relevant criminal law norms as a criminal offense, which, among other things, will make it possible to fulfill the directive requirement regarding the distinction between criminal and administratively punishable violations of environmental legislation.

Key words: *criminal offenses against the environment, criminalization, European criminal law, pollution, waste, hazardous substances, torts of creating danger.*

Надіслано до редколегії 30.05.2025

УДК 343.28/.29(477)(045)
DOI 10.32782/2523-4269-2025-91-71-75

Одинцова Олена Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління
факультету № 4
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3864-228X>

ПРИМИРЕННЯ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ У РАЗІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ (ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ ТА ПРОЄКТОМ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

Статтю присвячено аналізу того, як факт примирення винного з потерпілим враховується у призначенні покарань за чинним Кримінальним кодексом України (ст. ст. 65, 66, 69, 69-1 КК України) та проєктом нового Кримінального кодексу України (ст. ст. 3.3.1, 3.3.2. проєкту (загальні правила призначення покарання; обставини, які пом'якшують покарання за кримінальне правопорушення). Обґрунтовано необхідність, а не можливість врахування примирення винного з потерпілим у такій важливій сфері кримінально-правового регулювання, як призначення покарання шляхом доповнення передбачених у ч. 1 ст. 66 КК України та ч. 1 ст. 3.3.2 проєкту нового КК України переліків обставин, що пом'якшують покарання, примиренням винного з потерпілим. Крім того, запропоновано доповнити ст. 69-1 КК України ще однією альтернативною підставою для призначення покарання нижче найвищої межі, а саме примиренням винного з потерпілим.

Ключові слова: позитивна посткримінальна поведінка, примирення винного з потерпілим, покарання, призначення покарання, кримінальна відповідальність, проєкт Кримінального кодексу України, Кримінальний кодекс, обставини, що пом'якшують покарання.

Постановка проблеми. Минуло більше ніж 20 років, як у чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) діє норма про примирення винного з потерпілим як підстава звільнення від кримінальної відповідальності за проступки та низку необережних нетяжких злочинів. Згадується зазначений вид позитивної посткримінальної поведінки і в проєкті нового Кримінального кодексу України (далі – проєкт нового КК України) як одна із підстав непризначення покарання за провину або злочин 1–3 ступенів тяжкості (інститут звільнення від кримінальної відповідальності був трансформований авторами проєкту КК України у субінститут непризначення покарання [1, с. 7].

Отже, ознайомлення із текстом проєкту нового КК України показує, що у ньому трансформуються чинні кримінально-правові інститути, деякі з них виключаються, істотним чином змінюється термінологія. Проте зміст певних кримінально-правових норм залишається незмінним, хоча деякі з них, на наше глибоке переконання, заслуговують на те, щоб бути конкретизованими та розвинутими у проєкті нового КК України. Ми маємо на увазі положення про призначення покарання за наявності примирення винного з потерпілим.

На нашу думку, значення примирення винного з потерпілим у розв'язанні кримінально-правового конфлікту важко недооцінити. Примирення між ними сприяє зниженню емоційної напруги не тільки між безпосередніми учасниками конфлікту, але й у суспільстві загалом, збереженню рівня довіри до правоохоронних органів та суду. Крім того, воно дозволяє державі економити засоби кримінально-правової репресії.

Саме на етапі призначення покарання реалізується істотним чином державна кримінально-правова політика. А від того, за яких умов і на яких підставах кримінальна відповідальність за ті чи інші кримінально карані діяння застосовується, виключається або замінюється іншими заходами, буде залежати розвиток кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної політики [2, с. 17].

Зазначене спонукає нас до більш уважного дослідження ролі примирення винного з потерпілим під час призначення покарань за тяжкими та особливо тяжкими злочинами, а також у випадках незатвердження угоди про примирення або незастосування звільнення від кримінальної відповідальності у порядку ст. 46 КК України.

Поняття «примирення» ми живимо у тому ж значенні, у якому воно визначається у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12, а також у постанові ККС Верховного Суду від 10 серпня 2021 р. у справі № 161/694/20, а також: «Примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) належить розуміти як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором та з яких мотивів» [3; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика посткримінальної юридично значущої поведінки правопорушника представлена у роботах П. Андрушка, О. Барабаш, Ю. Бауліна, В. Грищука,

О. Житного, В. Навроцького, Є. Письменського, О. Уса, С. Терещука, П. Фріса, Н. Хлистової, П. Хряпінського, а також багатьох інших вітчизняних дослідників.

Слід зазначити, що у теорії кримінального права примиренню винного з потерпілим увага приділяється переважно у контексті дослідження звільнення від кримінальної відповідальності у порядку ст. 46 КК України. Поняття, правову природу, суб'єктний склад, підстави та умови застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим розглядали Ю. Баулін, В. Бурдін, А. Вознюк, Л. Головка, М. Григор'єва, А. Ізраєлян, О. Козак, Л. Краснопольська, В. Куц, Л. Удалова, П. Матишевський, Ж. Мандриченко, М. Хавронюк, Є. Фесенко, с. Яценко та багато інших. А. Яценко на монографічному рівні розглядав проблематику примирення винного з потерпілим як функціональний кримінально-правовий інститут. Згадані вчені зробили вагомий внесок у дослідження вказаної проблематики.

Однак залишається без відповіді низка питань кримінально-правового змісту цієї проблеми. Зокрема, потребує обґрунтування необхідності, а не можливості врахування примирення з потерпілим у такій важливій сфері кримінально-правового регулювання, як призначення покарання. З іншого боку, наявність норми про примирення винного з потерпілим як обставини, що пом'якшує покарання за тяжкими, особливо тяжкими злочинами, а також за кримінальним правопорушенням, передбаченим ч. 1 ст. 286-1 КК України, може стимулювати винного до відповідної позитивної посткримінальної поведінки. В умовах роботи над проектом нового КК України зазначена проблематика набуває ще більшої актуальності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є аналіз того, як факт примирення винного з потерпілим враховується у разі призначення покарань за чинним КК України (ст. ст. 65, 66, 69-1 КК України) та проектом нового КК України (ст. ст. 3.3.1, 3.3.2. проекту (загальні правила призначення покарання; обставини, які пом'якшують покарання за кримінальне правопорушення) [5; 6], а також обґрунтування пропозиції щодо вдосконалення відповідних положень.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 65 КК України під час призначення покарання суд, крім іншого, має враховувати обставини, що пом'якшують покарання. Як відомо, у переліку таких обставин (ч. 1 ст. 66 КК України), що не є вичерпним, примирення винного з потерпілим відсутнє. І тут доречно згадати, що ч. 2 ст. 66 КК України передбачає право суду визнавати обставинами, які пом'якшують покарання, й інші обставини, що не зазначені в ч. 1 ст. 66 КК України. Такою «іншою обставиною» може бути примирення винного з потерпілою особою, тобто юридичним наслідком досягнутого примирення винного з потерпілим може бути не лише звільнення від кримінальної відповідальності у порядку ст. 46 КК України, а й пом'якшення покарання. Але звернемо увагу на те, що обставини, зазначені у ч. 1 ст. 66 КК України, суд враховувати *зобов'язаний*. Визнання чи невизнання у якості обставини, що пом'якшує покарання, примирення винного з потерпілим є правом суду, а не його обов'язком.

Ознайомлення із положеннями ч. 2 ст. 3.3.1 проекту КК України (Загальні правила призначення покарання) та ч. ч. 1, 2 ст. 3.3.2 проекту КК України (Обставини, які пом'якшують покарання за кримінальне

правопорушення) дозволяє дійти висновку, що відповідно і до проекту нового КК України суд має враховувати, крім іншого, обставини, які пом'якшують покарання за злочин та провину. Перелік обставин, які пом'якшують покарання за злочин та провину, закріплений у ст. 3.3.2 цього проекту КК України, відрізняється від переліку із ч. 1 ст. 66 КК України. Проте примирення винного з потерпілим також відсутнє і в ньому, хоча відповідно до ч. 2 ст. 3.3.2 проекту КК України воно також може бути визнане судом обставиною, що пом'якшує покарання за кримінальне правопорушення.

Таким чином, роль чинного КК України та проекту КК України у стимулюванні примирення між винним та потерпілим у разі призначення покарань є однаковою і, на нашу думку, недостатньою.

Наведемо аргументи на користь своєї позиції. Зауважимо, що перелік обставин, що пом'якшують покарання, покликаний у привілейованій формі впливати на тих винних осіб, застосування щодо яких занадто суворих покарань через різні причини є недоцільним або навіть шкідливим. Існування цих норм є проявом принципу справедливості. Принцип справедливості означає, що на вчинене кримінальне правопорушення держава має застосовувати найбільш відповідний, найбільш пропорційний вплив. Іншими словами, принцип справедливості полягає у тому, що заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до винної особи, повинні відповідати характеру і суспільній небезпечності кримінального правопорушення, обставинам його вчинення та характеристикам особи злочинця [7, с. 39]. Ми повністю поділяємо позицію тих науковців, які наголошують на тому, що юридична сутність примирення як обставини, яка пом'якшує покарання, полягає у тому, що свідчить про зниження суспільної небезпеки особи, яка вчинила кримінально каране діяння [8, с. 103]. Факт примирення може свідчити і про більшу ймовірність наступного виправлення винної особи.

Держава зацікавлена у позитивній посткримінальній поведінці винної особи. До того ж на неї покладено обов'язок гарантувати захист прав потерпілих. А позитивна посткримінальна поведінка здатна істотним чином пом'якшити суспільно небезпечні наслідки вчиненого діяння.

Тому примирення винного з потерпілим з огляду на свою соціальну значущість «заслужує» на те, щоб нарешті посісти гідне місце у переліку обставин, які пом'якшують покарання. Про це зазначалось у наукових працях ще більш ніж 20 років тому [9, с. 56; 10, с. 12]. І, на жаль, ситуація залишається незмінною.

Не слід забувати, що Кримінальний кодекс має вагомий потенціал у стимулюванні позитивної посткримінальної поведінки, якщо у ньому закріплюються відповідні положення заохочувального характеру. Підвищення ролі кримінального закону у стимулюванні позитивної посткримінальної поведінки, зокрема досягнення примирення винного з потерпілим, повинне йти шляхом введення безпосередньої вказівки в законі, що у випадку такого примирення винний може розраховувати зі стовідсотковою вірогідністю на пом'якшення покарання, незалежно від розсуду суду, у межах санкції і навіть на застосування до нього за відповідності іншим вимогам ст. 69 КК України призначення основного покарання нижче від найнижчої межі, встановленої у санкції статті Особливої частини КК України, або більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного у санкції відповідної статті КК України. Тому доцільно, на наш погляд, стимулювати винного до

примирення максимально зрозумілим та прогнозованим для нього шляхом, а саме шляхом доповнення переліку обставин, що пом'якшують покарання (ч. 1 ст. 66 КК України, ч. 1 ст. 3.3.2. проекту КК України), цією підставою і не ставити визнання примирення винного з потерпілим у залежність від судового угляду.

Наведені нами аргументи повною мірою відповідають вимогам ч. 1 ст. 1.3.2 проекту нового КК України (Принцип юридичної визначеності): «Положення цього Кодексу мають відповідати вимогам доступності, стабільності, достатньої чіткості, однозначності та передбачуваності, щоб давати особі можливість заздалегідь знати, які діяння є кримінальними правопорушеннями, які кримінально-правові засоби встановлені за їх вчинення, і за яких підстав ці засоби застосовуються або не застосовуються» [6].

Перейдемо до особливих правил призначення покарань у випадках наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання, і за відсутності обставин, що обтяжують покарання (ст. ст. 69, 69-1 КК України). Відповідно до ч. 1 ст. 69 КК України суд може призначити основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу за це правопорушення за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, з урахуванням особи винного.

З огляду на те, що у ч. 1 ст. 66 КК України примирення винного з потерпілим відсутнє, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не може бути впевнена, що ця обставина буде врахована судом як така, що пом'якшує покарання і що за наявності ще інших підстав йому буде призначено покарання більш м'яке, ніж передбачене санкцією статті.

Відповідно до ст. 69-1 КК України у разі з'явлення обвинуваченого із зізнанням, щирого каяття або активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення та добровільного відшкодування ним завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також у разі визнання обвинуваченим своєї вини строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

У контексті нашого дослідження пропонуємо доповнити ст. 69-1 КК України ще однією альтернативною підставою для призначення покарання нижче найвищої межі – примирення винного з потерпілим. З урахуванням нашої пропозиції нова редакція ст. 69-1 КК України могла б мати такий вигляд: «У разі з'явлення обвинуваченого із зізнанням, щирого каяття або активного

сприяння розкриттю кримінального правопорушення чи примирення винного з потерпілим та добровільного відшкодування ним завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також у разі визнання обвинуваченим своєї вини, строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України».

У контексті призначення покарань не можна не звернути увагу на те, що станом на сьогодні проект нового КК України не містить норми про особливі правила призначення покарання у випадках наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання, і за відсутності обставин, що обтяжують покарання (аналог ст. ст. 69, 69-1 КК України). Ми поділяємо позицію національних експертів, висловлену у висновку на проект нового КК України, що такі правила доцільно було б установити у розділі 3.3. проекту нового КК України задля того, щоб уникнути потенційних порушень соціальної справедливості, помірковано звузити межі судового розгляду, виключити корупційогенні фактори тощо [11, с. 166].

Висновки. Таким чином, нами наведено аргументи щодо необхідності, а не можливості врахування примирення винного з потерпілим у такій важливій сфері кримінально-правового регулювання, як призначення покарання. З огляду на це запропоновано доповнити примирення винного з потерпілим переліками обставин, що пом'якшують покарання, що передбачені у ч. 1 ст. 66 КК України та ч. 1 ст. 3.3.2 проекту нового КК України.

Крім того, нами запропоновано доповнити ст. 69-1 Кримінального кодексу України ще однією альтернативною підставою для призначення покарання нижче найвищої межі – примирення винного з потерпілим. Нова редакція ст. 69-1 Кримінального кодексу України могла б мати такий вигляд: «У разі з'явлення обвинуваченого із зізнанням, щирого каяття або активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення чи примирення винного з потерпілим та добровільного відшкодування ним завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також у разі визнання обвинуваченим своєї вини строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України».

Нами наголошено на доцільності установлення у розділі 3.3 проекту нового КК України норм про особливі правила призначення покарання у випадках наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання, і за відсутності обставин, що обтяжують покарання, задля того, щоб уникнути потенційних порушень соціальної справедливості, помірковано звузити межі судового розгляду та виключити корупційогенні фактори.

Список використаних джерел

1. Горох О. Звільнення від покарання за проектом нового Кримінального кодексу України. *Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки*. 2021. Т. 8. С. 3–13. DOI: 10.18523/2617-2607.2021.8.3-15.
2. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ: Атіка, 2005. 332 с.
3. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05> (дата звернення: 26.04.2025).

4. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 серпня 2021 р. у справі № 161/694/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99009862> (дата звернення: 26.05.2025).
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131 (з наступними змінами та доповненнями).
6. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проекту (станом на 02.04.2025). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf> (дата звернення: 26.05.2025).
7. Панов М., Герасіна Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття. *Право України*. 2001. № 8. С. 38–40.
8. Ященко А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2006. 145 с.
9. Маляренко В. Т., Войтюк І. А. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції*. 2004. № 8 (34). С. 34–63.
10. Перепадя О. В. Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 18 с.
11. Висновок на проект Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 31.01.2023) / А. Вознюк та ін. ; за заг. ред. О. Дудорова. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-ko-deksu-ukrayiny-standom-na-30-01-2023.pdf> (дата звернення: 26.05.2025).

References

1. Horokh, O. (2021). Zvlnennia vid pokarannia za proiektoom novoho Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Exemption from punishment under the project of the new Criminal Code of Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*, 8, 3–13. DOI: 10.18523/2617-2607.2021.8.3-15 [in Ukrainian].
2. Fris, P. L. (2005). Kryminalno-pravova polityka Ukrainiskoi derzhavy: teoretynni, istorychni ta pravovi problemy [Criminal-legal policy of the Ukrainian state: theoretical, historical and legal problems]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
3. Pro praktyku zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva pro zvlennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti [On the practice of applying legislation on the exemption of a person from criminal liability by the courts of Ukraine]: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 23 hrudnia 2005 r. № 12. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05> [in Ukrainian].
4. Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu vid 10 serpnia 2021 r. u spravi № 161/694/20. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99009862> [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. St. 131 [in Ukrainian].
6. Kryminalnyi kodeks (proiekt): kontrolnyi tekst stanom na 02.04.2025. (2025) N. p. Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf> [in Ukrainian].
7. Panov, M., & Herasina, L. (2001). Pravova polityka yak universalnyi fenomen sotsialnoho buttia [Legal policy as a universal phenomenon of social existence]. *Pravo Ukrainy*, 8, 38–40 [in Ukrainian].
8. Iashchenko, A. M. (2006). Prymyrennia z poterpilym u mekhanizmi kryminalno-pravovoho rehulivannia [Reconciliation with the victim in the mechanism of criminal law regulation]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
9. Maliarenko, V. T., & Voitiuk, I. A. (2004). Vidnovliuvalne pravosuddia: mozhlyvosti zaprovadzhennia v Ukraini [Restorative justice: possibilities for implementation in Ukraine]. *Biuletyn Ministerstva yustytzii*, 8 (34), 34–64 [in Ukrainian].
10. Perepadia, O. V. (2003). Kryminalno-pravovi aspekty prymyrennia mizh osoboio, yaka vchynyla zlochin, ta poterpilym [Criminal law aspects of reconciliation of the offender and the victim (comparative analysis of the legislation of Ukraine and Germany)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Vozniuk, A., Zadoia, K., Movchan, R. et al. (2023). Vysnovok na proiekt Kryminalnogo kodeksu Ukrainy (kontrolnyi tekst stanom na 31.01.2023). Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-ko-deksu-ukrayiny-standom-na-30-01-2023.pdf>. [in Ukrainian].

Odyntsova Olena,

Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of State and Legal Disciplines and Public Administration, Faculty No. 4

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3864-228X>

RECONCILIATION OF THE OFFENDER AND THE VICTIM IN THE IMPOSITION OF PUNISHMENT (UNDER THE CURRENT CRIMINAL CODE OF UKRAINE AND THE DRAFT OF THE NEW CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

The article is devoted to the analysis of how the reconciliation of the offender and the victim is taken into account when imposing of punishment under the current Criminal Code of Ukraine (Articles 65, 66, 69, 69-1 of the Criminal Code of Ukraine) and the Draft of the new Criminal Code of Ukraine (Articles 3.3.1, 3.3.2. (General rules of sentencing; circumstances that mitigate the punishment for a crime and minor offense). We substantiated the need, not the possibility of taking into account the reconciliation of the offender with the victim in such an important area of criminal law regulation as imposition of punishment. In view of this, it is proposed to reconcile the offender with the victim in the list of circumstances

that mitigate the punishment provided in Article 66, paragraph 1 of the Criminal Code of Ukraine and Article 3.3.2 of the Draft of the New Criminal Code of Ukraine.

In addition, we propose to supplement Article 69-1 of the Criminal Code of Ukraine another alternative basis for punishment below the highest limit: reconciliation of the offender with the victim. The new version of Article 69-1 of the Criminal Code of Ukraine could have the following form: "In the event of the offender with a surrender, sincere repentance or active assistance in uncovering the offence or reconciliation with the victim and voluntary compensation of losses or repairing of damages, the absence of aggravating circumstances, as well as the admission of guilt by the accused, the term or amount of punishment shall not exceed two thirds of the maximum term or amount of the most severe type of punishment provided by the respective sanction of the Article (sanction of part of the Article) of the Special Part hereof.

In the presence of mitigating circumstances provided for by clauses 1 and 2 of part 1 of Article 66 hereof, the absence of aggravating circumstances, as well as the admission of guilt by the accused, the term or amount of punishment shall not exceed two thirds of the maximum term or amount of the most severe type of punishment provided by the respective sanction of the Article (sanction of part of the Article) of the Special Part hereof.

We emphasize the feasibility of supplementing the Section 3.3. of the Draft of the new Criminal Code of Ukraine on special rules for punishment in cases of several circumstances mitigating punishment, and in the absence of circumstances aggravating punishment, to avoid potential violations of social justice, moderately narrow the limits of judicial discretion and exclude corruption factors.

Key words: *reconciliation of the offender and the victim, punishment, imposition of punishment, criminal liability, the Criminal Code of Ukraine, draft new Criminal Code of Ukraine, circumstances mitigating punishment.*

Надіслано до редколегії 30.05.2025

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98:351.74

DOI 10.32782/2523-4269-2025-91-76-81

Гусак Андрій Петрович,

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
(Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк)ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2142-5193>

КРИМІНАЛІСТИЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ У ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Стаття присвячена комплексному аналізу криміналістичної ідентифікації зброї та боєприпасів у досудовому розслідуванні. Розглянуто поняття, класифікації, сутність ідентифікаційного процесу, методи візуального, мікроскопічного й трасологічного дослідження, сучасні цифрові засоби аналізу, а також роль експертизи у встановленні зв'язку між злочинами, визначенні походження зброї та доведенні винуватості підозрюваного. Окреслено типові труднощі та помилки, зумовлені технічними й організаційними чинниками, а також обґрунтовано напрями вдосконалення, як-от оновлення нормативної бази, створення національних і міжнародних балістичних реєстрів, модернізація лабораторного забезпечення, підвищення кваліфікації експертів.

Ключові слова: ідентифікація, зброя, боєприпаси, криміналістика, експертиза, сліди, розслідування, доказування.

Постановка проблеми. В умовах зростання кількості тяжких і особливо тяжких злочинів, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї, питання її криміналістичної ідентифікації набуває особливої актуальності. Збройні напади, вбивства, терористичні акти, незаконне зберігання або використання зброї стали серйозною загрозою для суспільної безпеки, що зумовлює необхідність удосконалення як правових, так і криміналістичних механізмів реагування на такі прояви. Встановлення тотожності зброї, з якої було здійснено постріл, та її зв'язку з конкретною особою є важливою складовою частиною доказування в кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання криміналістичної ідентифікації зброї та боєприпасів розглядається здебільшого у межах судової балістики. Зокрема, значний внесок у розвиток відповідної методології зробили такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як В. М. Коваленко [1], О. М. Сидоренко [2], В. І. Фурман [3], О. В. Журавель [4], В. К. Мироненко [5], а також інституційні автори, які представляють експертні підрозділи Міністерства внутрішніх справ України та Інтерполу. У працях цих авторів висвітлюються проблеми формування ідентифікаційних ознак, класифікації слідів, застосування експериментальної стрільби та цифрових технологій. Водночас більшість досліджень акцентує увагу переважно на технічних аспектах і рідко охоплює

системний аналіз практичних труднощів та перспектив удосконалення.

Метою статті є комплексне дослідження криміналістичної ідентифікації зброї та боєприпасів як складової процесу досудового розслідування злочинів, що передбачає аналіз понятійного апарату, класифікаційних підходів, ідентифікаційних методів, проблем практики та напрямів удосконалення. Завданнями дослідження є: 1) уточнення змісту понять «зброя», «боєприпаси», «ідентифікація» у контексті криміналістики; 2) аналіз теоретичних підходів до ідентифікації; 3) характеристика методів дослідження зброї; 4) встановлення практичного значення ідентифікації у слідчій діяльності; 5) виявлення типових труднощів та формулювання напрямів удосконалення.

Актуальність теми зумовлена потребою адаптації криміналістичної практики до нових викликів, зокрема масового незаконного обігу зброї в умовах воєнного стану, та необхідністю забезпечення достовірності експертних висновків, які мають вирішальне значення для доведення вини чи невинуватості особи. Вибір теми обумовлений також недостатнім рівнем інтеграції сучасних цифрових технологій в ідентифікаційний процес та відсутністю національної системи обміну балістичною інформацією, що ускладнює координацію слідчих дій у справах, пов'язаних зі зброєю.

У межах криміналістичної науки зазначене дослідження має міждисциплінарне значення: воно поєднує

методи судової балістики, трасології, технічної експертизи та цифрової криміналістики. Такий підхід дає змогу охопити як теоретичні, так і прикладні аспекти, забезпечуючи всебічне розуміння процесу ідентифікації та його значення у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. У криміналістичній практиці поняття зброї та боєприпасів мають велике значення, оскільки без їх чіткого розмежування неможливо забезпечити ефективність експертних досліджень, а також досягнення об'єктивних результатів у процесі розслідування злочинів. Відповідно до Закону України «Про зброю», зброя – це пристрої та предмети, спеціально сконструйовані для ураження живої або іншої цілі шляхом викидання снаряда (пулі, дробу, шроту тощо) під дією енергії порохового заряду або іншого джерела енергії. У криміналістиці це поняття розширюється з урахуванням не лише конструктивного призначення об'єкта, але й його фактичного застосування або можливості використання як засобу насильства.

Боєприпаси визначаються як предмети, призначені для заряджання зброї, які забезпечують постріл, ураження цілі або мають інше функціональне призначення – наприклад, освітлення чи димове покриття. З криміналістичної точки зору, боєприпаси є важливими об'єктами експертизи, оскільки саме вони зберігають сліди, що виникають під час їх взаємодії зі зброєю, – сліди на гільзах, кулях, капсулях, які є джерелом інформації для ідентифікації [6, с. 36].

Криміналістична ідентифікація зброї – це процес встановлення тотожності конкретного зразка зброї за слідами на кулях та гільзах, а також визначення виду, моделі, калібру та інших характеристик, що мають значення для слідства. Ідентифікація передбачає порівняння слідів, які утворюються під час пострілу, із зразками, отриманими в експериментальних умовах, і має на меті встановлення конкретного об'єкта, з якого був здійснений постріл [7, с. 44].

У криміналістиці прийнято розрізняти кілька основних видів зброї: вогнепальну, холодну та саморобну. Вогнепальна зброя – це технічні засоби, які вражають ціль за рахунок енергії, що утворюється під час згоряння пороху. Вона поділяється на нарізну (гвинтівки, пістолети) та гладкоствольну (рушниці). Холодна зброя включає предмети, здатні завдати тілесних ушкоджень без використання вибухових речовин, зокрема ножі, кастети, шаблі. Саморобна зброя – це конструкції, виготовлені без дотримання встановлених державних стандартів, часто з підручних матеріалів. Вона несе підвищену загрозу, оскільки непередбачувана в застосуванні і часто не реєструється в обліках [8, с. 27].

Класифікація боєприпасів у криміналістичній науці здійснюється за кількома критеріями, основними з яких є призначення та конструктивні особливості. За призначенням боєприпаси поділяють на бойові, навчальні, сигнальні, спеціальні (сльозогінні, освітлювальні тощо). Найбільшою цінністю в криміналістичному дослідженні володіють бойові боєприпаси, які залишають сліди на кулях і гільзах, придатні для ідентифікації. За конструкцією боєприпаси поділяють на унітарні (гільза, капсуль, заряд і снаряд, поєднані в один блок) і неунітарні (коли заряд і снаряд розміщуються окремо, як у артилерійських системах) [9, с. 318].

Ці ознаки та класифікації мають велике значення для подальшого розуміння процесу криміналістичної ідентифікації зброї та боєприпасів, адже саме на їх основі базуються методи виявлення, порівняння та інтерпретації слідів, які залишаються на місці злочину.

Ідентифікаційна діяльність у криміналістиці базується на тому, що кожна одиниця зброї залишає на боєприпасах індивідуальні сліди, зумовлені її конструкцією, зношуванням і мікродефектами. Під час пострілу куля й гільза взаємодіють із деталями зброї, утворюючи характерні ознаки, придатні для ідентифікації. Встановлення тотожності здійснюється шляхом порівняння цих ознак: від визначення типу зброї до підтвердження конкретного її зразка як джерела слідів. Родова ідентифікація визначає клас зброї за калібром, боєприпасами, нарізами; групова звужує коло до певної моделі; індивідуальна встановлює єдину одиницю, оскільки кожна має унікальні мікросліди [8, с. 41; 7, с. 53].

Ідентифікаційні ознаки, що використовуються в експертній практиці, поділяються на загальні та індивідуальні. До загальних належать ознаки, спільні для певного виду чи типу зброї: калібр, форма та розміри кулі або гільзи, напрямок і кількість нарізів у стволі. Індивідуальні ознаки виникають унаслідок особливостей металообробки ствола, дії агресивних середовищ, зношення поверхонь бойових деталей. Саме вони є найбільш інформативними у контексті судово-балістичної експертизи, оскільки дають змогу пов'язати об'єкт дослідження з конкретним зразком зброї [6, с. 323].

Ці положення формують методологічну основу криміналістичної ідентифікації, на якій базується дослідження засобів ураження та їх елементів. Аналіз методів і засобів, що застосовуються для встановлення ідентичності зброї та боєприпасів, дає змогу глибше зрозуміти практику їх застосування у слідстві.

Особливе значення має вивчення характеру слідів на боєприпасах. У процесі пострілу формуються сліди на капсулі, гільзі та кулі, кожен з яких несе окрему криміналістичну інформацію. Сліди ударника та дзеркала затвора на капсулі відображають індивідуальні ознаки бойового механізму; гільза фіксує сліди викидача, екстрактора, патронника, що дає змогу вивчати механіку роботи зброї. Нарізи на кулі відображають кількість, напрямок, глибину й ширину нарізів ствола, а також мікродефекти його поверхні – ці ознаки складають індивідуальний слідовий комплекс.

Зазначені сліди порівнюються з контрольними зразками, отриманими шляхом експериментальної стрільби, що є обов'язковою процедурою ідентифікації. Надійність експертного висновку безпосередньо залежить від точності виявлення, фіксації та аналізу ознак. Практика підтверджує, що за умови ретельного вивчення мікрослідів можна не лише встановити конкретну зброю, з якої зроблено постріл, але й розрізнити її серед ідентичних моделей однієї серії [7, с. 55].

З розвитком науково-технічного забезпечення криміналістичних експертиз у сфері ідентифікації зброї виникає потреба переосмислення традиційних підходів. Сучасні цифрові технології, автоматизовані порівняльні системи та 3D-візуалізація дають змогу отримувати більш точні результати, мінімізуючи суб'єктивний вплив експерта. Проте ефективність таких технологій безпосередньо залежить від чіткого теоретичного розуміння природи ідентифікаційних ознак, механізму їх виникнення та правил інтерпретації. Саме ці аспекти складають теоретичну основу криміналістичної ідентифікації, що заслуговує на окремий, глибший розгляд.

Розвиток методів криміналістичного дослідження зброї та боєприпасів ґрунтується на багаторічному досвіді експертної практики, яка охоплює різні форми аналізу для встановлення як загальних характеристик об'єктів, так і індивідуальних слідів, властивих

конкретній одиниці зброї. Вибір методики залежить від мети дослідження, особливостей об'єкта та обсягу доступної слідової інформації.

На початковому етапі застосовуються методи візуального аналізу. Експерт здійснює зовнішній огляд зброї або боеприпасів для виявлення пошкоджень, слідів втручання, серійних номерів, маркувань, забруднень чи корозії. Це дає змогу попередньо визначити тип, модель, калібр об'єкта та зробити припущення щодо умов його використання або зберігання. Візуальне дослідження супроводжується фотозйомкою, графічною фіксацією розташування слідів і використанням масштабних шаблонів [6, с. 70].

На наступному етапі дослідження застосовуються мікроскопічні методи. Для аналізу слідів на кулях і гільзах використовують біноклярні та порівняльні мікроскопи, які дають змогу виявляти мікроподряпини, нерівності та інші мікросліди, що виникають під час руху кулі в каналі ствола. Саме ці ознаки формують індивідуальний слідовий комплекс, за яким визначають тотожність зброї. Найбільш поширеним є порівняльний мікроскоп МСП-2 та його цифрові модифікації, що забезпечують виведення зображення на екран для детального аналізу [7, с. 58].

У криміналістичному дослідженні зброї велике значення мають трасологічні методи, що ґрунтуються на аналізі механічних слідів від взаємодії поверхонь. У разі боеприпасів йдеться про сліди викидача, екстрактора, патронника, бойка та відбійника. Трасологічний аналіз дає змогу встановити як загальні конструктивні ознаки, так і індивідуальні дефекти робочих поверхонь, які залишають характерні сліди на гільзі або капсулі. Для фіксації об'ємних слідів використовуються полімерні відбитки чи гіпсові зліпки, що забезпечують високу точність аналізу [9, с. 327].

Експериментальна стрільба є однією з основних методик ідентифікації зброї. Вона проводиться у балістичних стендах або на стрілецьких майданчиках з дотриманням безпеки та постійності умов. Мета – отримання контрольних зразків куль і гільз із підозрюваної зброї для їх порівняння з матеріалами, вилученими з місця події. Така стрільба дає змогу врахувати енергію пострілу, роботу механізмів і динаміку утворення слідів на боеприпасах [8, с. 49].

Застосування балістичних стендів ефективно тоді, коли необхідно забезпечити фіксацію зброї та мінімізувати сторонній вплив на сліди. Найчастіше використовують механічні фіксатори, зокрема стенд типу СБ-1, який дає змогу здійснити контрольований постріл. Під час дослідження саморобної чи зміненої зброї це також забезпечує безпечне дистанційне приведення її в дію.

З розвитком технологій зросло значення цифрових і автоматизованих систем. Однією з провідних є IBIS (Integrated Ballistic Identification System), яка зіставляє зображення куль і гільз за тисячами параметрів. Вона дає змогу не лише ідентифікувати зброю, але й встановлювати зв'язки між злочинами. В Україні IBIS використовується Експертною службою МВС для міжрегіонального пошуку збігів [6, с. 85].

Перспективним напрямом є використання 3D-сканування для створення цифрових моделей куль і гільз. Цей метод забезпечує високоякісну візуалізацію поверхонь, просторовий аналіз нарізів і мікроподряпин, а також дистанційне порівняння в цифровому середовищі. Разом з алгоритмами машинного навчання це відкриває шлях до автоматизованої ідентифікації, що пришвидшує експертизу та підвищує її об'єктивність.

Багато лабораторій також використовуює цифрові фотокомплекси для макро- й мікроснімання. Отримані зображення слідів можуть масштабуватися, аналізуватися та використовуватись для побудови топографічних моделей, які є важливими під час формування висновку експерта.

Розмаїття сучасних методів дослідження вимагає від експертів високої кваліфікації та неухильного дотримання методичних стандартів. Утім, навіть передові технології не усувають проблем, пов'язаних з пошкодженими зразками, технічними обмеженнями чи складністю об'єктів, що досліджуються. Це актуалізує потребу в подальшому вдосконаленні практики через вивчення типових помилок і ускладнень.

Результати криміналістичної ідентифікації зброї та боеприпасів мають ключове значення в системі доказування під час досудового розслідування. Встановлення конкретної одиниці зброї, з якої здійснено постріл, дає змогу не лише підтвердити факт застосування вогнепальної зброї, але й пов'язати її з підозрюваною особою через індивідуальні ознаки. Висновок експерта в цьому разі є науково обґрунтованою відповіддю на запит слідства і входить до переліку джерел доказів відповідно до статті 84 КПК України [10].

Визначення джерела походження зброї є пріоритетним завданням у справах щодо її незаконного обігу, збройних нападів або вбивств. Експерт встановлює, чи є зброя заводською, саморобною або переробленою, визначає її тип, країну виробництва, модель, калібр і рік виготовлення. Особливу увагу приділяють маркувальним позначенням. У разі знищення серійного номера застосовуються методи його відновлення, зокрема хімічне травлення, електролітична реплікація й фотодокументування під різним освітленням [2, с. 392–393].

У разі стрілянини без явного зв'язку між учасниками результати балістичної експертизи дають змогу встановити використання однієї зброї в кількох злочинах. Це особливо актуально для серійних злочинів або дій організованих груп у різних регіонах. Порівняння слідів на гільзах з різних місць подій дає змогу об'єднати кримінальні провадження та виявити спільне джерело. Такий зв'язок встановлюється за допомогою електронних баз, як-от ЄІРДЕ в Україні, або міжнародних автоматизованих систем [3, с. 465].

Результати експертизи можуть прямо свідчити про те, що зброя, вилучена у підозрюваного, є тим самим знаряддям злочину. У таких випадках ідентифікація виступає ключовим доказом вини. Вона доповнює інші докази – наприклад, сліди пальців на зброї, мікрочастинки одягу жертви, відповідність куль експериментальним зразкам – і формує цілісну доказову конструкцію з високою переконливою силою в суді [11, с. 221–222].

Ідентифікація може також підтвердити непричетність особи. У практиці відомі випадки, коли вилучена зброя не мала слідів, що збігаються з тими, що виявлені на гільзах або кулях з місця події, або ж спостерігалися розбіжності в калібрі чи стані ствола. У таких ситуаціях експертний висновок стає підставою для закриття провадження або зміни процесуального статусу особи [1, с. 137].

Роль ідентифікації у судовій балістиці виходить за межі технічного аналізу – вона впливає на тактику слідчих дій: огляду місця події, обшуків, допитів. Дані про тип зброї та кількість пострілів допомагають уточнити слідчу версію, часові межі події або напрямок руху стрільця. Аналіз траєкторії кулі та місць влучення дає

зможу встановити положення стрільця та відтворити хронологію злочину [5, с. 268].

Це підтверджує практичну важливість ідентифікаційного дослідження в досудовому розслідуванні. Воно є не лише технічним зіставленням слідів, але й дієвим інструментом формування доказової бази, що забезпечує об'єктивність і законність провадження. У складних або багатоепізодних справах аналіз результатів балістичних експертиз допомагає встановити механізм події, виявити зв'язки між епізодами та сформулювати обґрунтоване обвинувачення. Для підвищення ефективності цього процесу слід враховувати наявні труднощі та обмеження у криміналістичному дослідженні зброї.

У криміналістичній ідентифікації зброї часто виникають труднощі, які ускладнюють отримання достовірного висновку. Найпоширенішими є випадки пошкодженої, саморобної або переробленої зброї. Злочинці змінюють її зовнішній вигляд, знищують номери, деформують ствол або інші частини, що формують ідентифікаційні сліди. Це унеможливає точне визначення моделі та порівняння слідів. Особливо складною є ідентифікація за пошкодженими нарізів або використання нестандартних боеприпасів [1, с. 155].

Важливою проблемою є отримання порівняльного матеріалу. Для повноцінної експертизи потрібні контрольні зразки куль і гільз, отримані під час експериментальної стрільби з конкретної зброї. Якщо така стрільба неможлива – через несправність, технічну небезпеку або відсутність умов, – ідентифікація втрачає об'єктивність. Іноді слідчі не надають усіх необхідних зразків або порушують правила їх пакування, що призводить до втрати мікрослідів [2, с. 396].

Точність ідентифікації часто залежить від людського фактора. Йдеться не лише про помилки під час збору матеріалів, але й про суб'єктивність оцінки мікрослідів, особливо за відсутності сучасного обладнання. Якщо аналіз проводиться без автоматизованих систем, таких як IBIS, вирішальними стають досвід і уважність експерта. Втома, недбале документування або прагнення підтвердити слідчу версію можуть призвести до хибних висновків. До того ж не всі лабораторії мають достатньо точну техніку чи оновлені методики, що впливає на якість експертизи [3, с. 470].

Зазначені проблеми вимагають не лише оновлення технічного оснащення експертних установ, але й запровадження єдиних стандартів та контролю якості експертної діяльності. Це є основою достовірних результатів у кримінальному провадженні. Також актуальним є розроблення практичних рекомендацій для підвищення точності ідентифікації в ускладнених умовах.

Проблеми, що виявляються під час застосування методів криміналістичної ідентифікації зброї, свідчать про потребу у вдосконаленні методичної та організаційної складових частин цієї діяльності. Один з пріоритетних напрямів – оновлення нормативно-правового забезпечення, яке часто не відповідає сучасним технологіям. Зокрема, чинна Інструкція Мін'юсту від 8 жовтня 1998 року № 53/5 не враховує цифрові методи, 3D-сканування та автоматизовані системи. За умов діджиталізації експертної практики необхідно переглянути застарілі підходи з урахуванням міжнародних стандартів [12].

Удосконалення потребує і система обміну інформацією між експертними установами. В Україні досі

відсутня єдина електронна база слідів куль і гільз, що ускладнює встановлення зв'язків між злочинами в різних регіонах. Доцільним є запровадження системи, подібної до INTERPOL Ballistics – міжнародної мережі IBIN, яка забезпечує уніфіковане порівняння слідів і виявлення збігів між країнами. Підключення України до таких платформ дало б змогу ефективно протидіяти незаконному обігу зброї, включно з транскордонною контрабандою та терористичними загрозами [13, с. 12].

Кадрове забезпечення та професійна підготовка судових експертів є не менш важливим напрямом удосконалення. Балістична експертиза потребує не лише технічних знань, але й умінь працювати з мікроскопами, цифровими системами та оформлювати документи згідно з міжнародними стандартами. Доцільно впроваджувати системні програми підвищення кваліфікації як у національних закладах, так і через міжнародне співробітництво. Зокрема, стажування в лабораторіях Європолу, ЕКЦ ФБР або ВКА Німеччини сприяло б обміну досвідом і впровадженню новітніх методик в українську практику [14, с. 44–45].

Окрему увагу слід приділити оновленню матеріально-технічної бази лабораторій. У багатьох регіонах відсутні сучасні порівняльні мікроскопи, високоточні 3D-сканери, спектрографи та аналітичне програмне забезпечення, що призводить до залежності результатів експертизи від суб'єктивного досвіду експерта. Упровадження цифрових платформ для автоматизованого аналізу (зокрема, систем типу EVOFINDER, ALIAS або QUANTUM 3D) могло б значно підвищити точність висновків і скоротити час проведення дослідження [5, с. 276].

Комплексний підхід до вдосконалення криміналістичної ідентифікації передбачає одночасну модернізацію законодавчої бази, запровадження міжнародного обміну даними, підвищення рівня підготовки кадрів та оновлення інструментального забезпечення. Усі ці складові частини мають бути інтегровані в єдину стратегію розвитку судово-експертної системи, яка дасть змогу ефективно протистояти новітнім викликам у сфері злочинності із застосуванням вогнепальної зброї.

Висновки. Дослідження криміналістичної ідентифікації зброї та боеприпасів підтвердило її важливу роль у досудовому розслідуванні. Визначення понять, класифікація, ознаки ідентифікації, методи аналізу та практичні труднощі формують складну, але критично важливу для слідчої практики галузь. Ідентифікація виконує не лише технічну, але й доказову функцію: встановлює джерело зброї, зв'язки між злочинами та причетність особи. У процесі використовуються як традиційні методи, так і сучасні цифрові технології, зокрема IBIS, 3D-сканери й електронні бази даних.

Попри досягнення, залишаються проблеми, як-от пошкоджена зброя, відсутність контрольних зразків, суб'єктивізм висновків, застарілі методики. Перспективними є розроблення уніфікованих методик, оновлення нормативної бази, створення національної балістичної бази, інтеграція із системою INTERPOL Ballistics та розширення цифрових інструментів аналізу.

Пріоритетами мають стати міждисциплінарний підхід, підвищення кваліфікації фахівців і модернізація лабораторій. Це сприятиме зростанню якості експертизи і забезпечить ефективну, об'єктивну реакцію на злочини із застосуванням зброї.

Список використаних джерел

1. Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.
2. Сидоренко О. М. Криміналістика: навчальний посібник. Харків: Право, 2017. 512 с.
3. Фурман В. І. Криміналістика: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 640 с.
4. Журавель В. А. Криміналістика: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
5. Мироненко В. К. Судова експертиза зброї. Одеса: Фенікс, 2021. 320 с.
6. Мельник М. І. Криміналістичне зброєзнавство: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 312 с.
7. Салій І. М. Судова балістика: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 320 с.
8. Белов В. О. Криміналістичне дослідження вогнепальної зброї: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 168 с.
9. Симоненко І. В. Криміналістика: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
10. Стаття 84. Докази – Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_protseualniy_kodeks_ukraini_stattya_84/#google_vignette.
11. Журавель О. В. Судова балістика: практичний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019.
12. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
13. Interpol Ballistics. Annual Review 2020. Lyon: INTERPOL General Secretariat, 2021.
14. Рубан А.В. Актуальні проблеми розвитку судової експертизи в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 1.

References

1. Kovalenko, A. V. (2024). Kryminalistychnе vchennia pro zbyrannia, doslidzhennia ta vykorystannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni: Monohrafiia [Criminalistic theory of collecting, examining and using evidence in criminal proceedings: Monograph]. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian]
2. Sydorenko, O. M. (2017). Kryminalistyka: Navchalnyi posibnyk [Criminalistics: Study guide]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian]
3. Furman, V. I. (2016). Kryminalistyka: Pidruchnyk [Criminalistics: Textbook]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian]
4. Zhuravel, V. A. (2001). Kryminalistyka: Pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh spetsialnostei vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Criminalistics: Textbook for law students]. Kyiv: Vydavnychy Dim "In Yure". [in Ukrainian]
5. Myronenko, V. K. (2021). Sudova ekspertyza zbroi [Forensic examination of weapons]. Odessa: Feniks. [in Ukrainian]
6. Melnyk, M. I. (2015). Kryminalistychnе zbroieznavstvo: Pidruchnyk [Forensic weapons science: Textbook]. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian]
7. Saliy, I. M. (2012). Sudova balistyka: Pidruchnyk [Forensic ballistics: Textbook]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian]
8. Belov, V. O. (2017). Kryminalistychnе doslidzhennia vohnepalnoi zbroi [Forensic study of firearms]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian]
9. Symonenko, I. V. (2016). Kryminalistyka: Pidruchnyk [Criminalistics: Textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian]
10. Criminal Procedure Code of Ukraine. (n.d.). Stattya 84. Dokazy [Article 84. Evidence]. Retrieved from https://protocol.ua/ua/kriminalniy_protseualniy_kodeks_ukraini_stattya_84/#google_vignette [in Ukrainian]
11. Zhuravel, O. V. (2019). Sudova balistyka: Praktychy posibnyk [Forensic ballistics: Practical guide]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian]
12. Ministry of Justice of Ukraine. (1998). Pro zatverdzhennia Instuktсии pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspert. doslidzhen [Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian]
13. Interpol Ballistics. (2021). Annual review 2020. Lyon: INTERPOL General Secretariat [in English].
14. Ruban, A. V. (2021). Aktualni problemy rozvytku sudovoi ekspertyzy v Ukraini [Current problems of forensic science development in Ukraine]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, (1). [in Ukrainian]

Gusak Andrii,

Doctor of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Justice and Law Enforcement
(Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2142-5193>

FORENSIC IDENTIFICATION OF WEAPONS AND AMMUNITION IN THE COURSE OF CRIME INVESTIGATION

The article provides a comprehensive study of the theoretical and applied foundations of forensic identification of firearms and ammunition within the process of pre-trial investigation. It begins with the definition of key terms such as “weapon”, “ammunition”, and “identification” from the standpoint of forensic science, emphasizing the necessity of precise classification of weapon types (firearms, cold, and homemade weapons) and ammunition based on their design and function. The study further outlines the theoretical principles of the identification process, analyzing its core categories: generic, group, and individual identification. Particular attention is paid to the identification features of weapons and the microscopic traces left on bullets and cartridge cases, which serve as the basis for establishing the source of a shot. The article examines the methodological tools used in the identification process, including visual examination, microscopic and traceological analysis, and experimental shooting on ballistic stands. It emphasizes the importance of obtaining comparative samples and explains the role of such procedures in establishing the identity of a particular firearm. Furthermore, the article explores the use of modern technologies in the forensic identification process, including automated systems such as IBIS (Integrated Ballistics Identification System), 3D scanning, and digital comparison microscopy, which enhance accuracy and efficiency. The practical significance of forensic identification is revealed through its evidentiary value in determining the origin of the weapon, linking crimes committed in different locations, and establishing the suspect's involvement. The article also highlights typical challenges in the expert practice, such as damaged or modified weapons, lack of proper comparative material, and the impact of human error or outdated methods. Based on the analysis, the paper outlines priority areas for improving the current system, such as modernization of the regulatory framework, introduction of national and international ballistic databases, technical re-equipment of laboratories, and ongoing professional training of forensic experts. These improvements are viewed as essential to ensuring objectivity, reliability, and timeliness of forensic examinations in criminal proceedings.

Key words: *firearm identification, forensic ballistics, ammunition, expert examination, ballistic traces, weapon classification, pre-trial investigation.*

Надіслано до редколегії 30.05.2025

Ковальова Ольга Вікторівна,

доктор юридичних наук, доцент,
заступник директора інституту з освітньої та науково-дослідної діяльності
навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4555-0172>

САМОРОБНА ВОГНЕПАЛЬНА ЗБРОЯ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Статтю присвячено вивченню поняття, ознак та особливостей криміналістичного дослідження саморобної вогнепальної зброї. З'ясовано, що саморобна вогнепальна зброя – це імітація вогнепальної зброї промислового зразка, виготовленої особами без відповідного на те дозволу із підручних матеріалів та за допомогою загальнодоступних металообробних інструментів, яка за своїми технічними характеристиками та конструктивними особливостями придатна для здійснення пострілу та ураження цілі. Запропоновано поділити саморобну вогнепальну зброю на таку, яка виготовляється з підручних матеріалів (труби, болти, металеві пластини, деревина, пластик, пружини та деталі від будь-яких інструментів), а також саморобну вогнепальну зброю для виготовлення якої використовуються деталі вогнепальної зброї промислового зразка (рукоятка, ствол, окремі механізми). В такому разі саморобну зброю слід відрізняти від переробленої, яка характеризується тим, що до окремих видів (стартові пістолети, пневматичні пістолети, гладкоствольні рушниці) вносяться такі конструктивні зміни в результаті чого вона стає придатною для стрільби. З метою дослідження саморобної вогнепальної зброї призначається судово-балістична експертиза, яка вирішує питання щодо віднесення наданого на дослідження предмета до вогнепальної зброї; способу виготовлення; справності та придатності до стрільби; можливості здійснення наданим на дослідження об'єктом пострілу.

Ключові слова: саморобна вогнепальна зброя, вогнепальна зброя, види зброї, судово-балістична експертиза.

Постановка проблеми. У слідчій практиці неодинокими є випадки вчинення кримінальних правопорушень із використанням саморобної вогнепальної зброї, що вимагає її огляду, вилучення та направлення на судову експертизу. Крім того, саморобна вогнепальна зброя досить часто вилучається під час проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів у ході досудового розслідування кримінальних правопорушень, які не пов'язані із незаконним обігом вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин. Проте, у відомчих законодавчих актах та науковій літературі досі не закріплене поняття саморобної вогнепальної зброї, її ознак та видів, що на практиці викликає труднощі та спірні питання при розмежуванні саморобної, переробленої, кустарної та атипової вогнепальної зброї і зумовлює необхідність вивчення поняття та ознак саморобної вогнепальної зброї, проблемних питань та специфіки проведення судової експертизи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості криміналістичного дослідження саморобної вогнепальної зброї, її сутність та властивості вивчались такими вітчизняними науковцями як Берназ В. Д., Біленчук П. Д., Гамера В. А., Гамов Д. Ю., Гіверц П. В., Голдинський І. А., Гора І. В., Гузіков Р. О., Дубовий О. П., Колесник В. А., Кофанов А. В., Ладін В. Н., Мельник Р. В., Салтєвський М. В., Тіщенко В. В., Троценко А. М., Циганов С. М., Шепітько В. Ю. та ін.

Досить ґрунтовно специфіку та проблемні питання проведення судово-балістичної експертизи саморобної вогнепальної зброї викладено Кофановим А. В., а поняття та класифікація саморобної вогнепальної зброї детально досліджені Мельником Р. В.

Під час дослідження використовувались методи формальної та діалектичної логіки, загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

Метою статті є вивчення поняття та ознак саморобної вогнепальної зброї, особливостей криміналістичного дослідження саморобної вогнепальної зброї.

Виклад основного матеріалу. В експертній практиці зустрічається чимало видів вогнепальної зброї, що різняться від стандартних промислових зразків способом виготовлення, конструкцією, технічними та балістичними характеристиками. У криміналістичній та юридичній літературі вживаються різні назви зброї, які відрізняються від офіційних і мають ознаки, характерні для певних груп зброї. Через термінологічний «різномір» серед криміналістів немає єдності стосовно таких об'єктів дослідження, що породжує труднощі під час вирішення питання про віднесення їх до певного виду чи підвиду вогнепальної зброї (предмет, схожий за формою, розмірами та конструкцією, не відноситься до вогнепальної зброї, і навпаки) [1, с. 122]. У випадку, якщо під час проведення обшуків слідчі або оперативні працівники виявляють предмети, які

за своєю конструкцією подібні до вогнепальної зброї, вони повинні прийняти рішення щодо їх вилучення та направлення на експертизу. Особливу увагу слід звертати на підозрілі речі та об'єкти, адже в слідчій та експертній практиці існують випадки виявлення зброї, замаскованої під побутові предмети.

Відповідно до п. 8.2 Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 27.04.2020 № 357 вогнепальна зброя – ствольна зброя, яка призначена або може бути легко пристосована для ураження цілей снарядами (крім гумових чи аналогічних за своїми властивостями снарядів не смертельної дії), що одержують спрямований рух у стволі (за допомогою сили тиску газів, які утворюються в результаті згоряння металю заряду) та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі, що перебуває на визначеній відстані [2]. У різній науковій літературі вогнепальну зброю класифікують за різними підставами, але в основному до вогнепальної зброї відносять: 1) бойова зброя – бойові гвинтівки та карабіни, автомати, пістолети-кулемети, пістолети, револьвери; 2) спортивна зброя (тренувальна та цільова) – малокаліберні гвинтівки, малокаліберні пістолети, малокаліберні револьвери; 3) мисливська зброя – гладкоствольна, нарізна, комбінована; 4) спеціальна зброя – сигнальні пістолети (ракетниці), стартові пістолети, газові пістолети; 5) саморобна зброя – самопали, обрізи [3, с. 149].

Слід акцентувати увагу на тому, що у нормативних джерелах не закріплено поняття саморобної вогнепальної зброї, а у науковій літературі поняття «саморобна вогнепальна зброя» розглядається по-різному. Тищенко В. В. говорить, що саморобна зброя – це зброя, яка виготовляється з підручних засобів без дотримання технічних умов, а під час її виготовлення можуть бути використані деталі заводської зброї (ствол, рамка тощо) [4, с. 181]. Гузіков Р. О. зазначає, що саморобна вогнепальна зброя зазвичай індивідуальна за своєю конструкцією, не має близьких загальновідомих аналогів та не потребує технічного обладнання для виготовлення, а також невибаглива у використанні [5, с. 177]. На думку Гамова Д. Ю. саморобна зброя – це зброя, виготовлена та зібрана саморобним способом з деталей і частин цілком саморобного виготовлення чи з використанням окремих деталей і частин зброї та (або) виробів іншого призначення промислового чи кустарного виробництва [6, с. 6]. Кофанов А. В. під саморобною зброєю розуміє предмет, що володіє необхідними елементами конструкції відповідного промислового або кустарного виду зброї, виготовлений без дотримання вимог технології промислового виробництва зброї і носить реальну небезпеку для людини під час її застосування, тобто відповідає трьом критеріям вогнепальної зброї – вогнепальності, надійності та зброярності [7, с. 182]. Мельник Р. В. говорить, що саморобна вогнепальна зброя – це зброя, яка виготовлена власноруч з використанням заводського обладнання, деталей і частин повністю саморобного виготовлення чи використанням окремих деталей і частин зброї без дотримання технічних умов, що призначена для механічного ураження цілі на відстані снарядом, що одержує направлений рух за рахунок енергії порохового або іншого заряду [1, с. 124]. Як бачимо, науковці наголошують на тому, що саморобна вогнепальна зброя виготовляється особами власноручно без дотримання

технічних умов виробництва та з використанням деталей як самостійного виготовлення, так і окремих частин зброї промислового зразка.

Таким чином, можемо запропонувати таке визначення саморобної вогнепальної зброї як імітації вогнепальної зброї промислового зразка, виготовленої особами без відповідного на те дозволу із підручних матеріалів за допомогою загальнодоступних металообробних інструментів, яка за своїми технічними характеристиками та конструктивними особливостями придатна для здійснення пострілу та ураження цілі.

Пленумом Верховного суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26.04.2002 № 3 встановлюється поняття незаконного виготовлення холодної, вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв під яким потрібно розуміти умисні, вчинені без передбаченого законом дозволу дії по їх створенню чи переробленню, внаслідок чого вони набувають відповідних характерних властивостей. Такими діями, зокрема, є перероблення ракетниці, стартового, будівельного, газового пістолета, інших пристроїв, пристосованих для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металю снарядами не смертельної дії, у зброю, придатну до стрільби, або мисливської (у тому числі гладкоствольної) рушниці – в обріз, виготовлення вибухових речовин, вибухових пристроїв чи боеприпасів з використанням будь-яких компонентів, які самі по собі не є вибухівкою, але внаслідок цих дій набувають здатності до вибуху, тощо [8]. Отже, виготовленням саморобної вогнепальної зброї можна вважати такі дії особи, які спрямовані на самостійне виготовлення предметів, які за своїм зовнішнім виглядом є імітацією вогнепальної зброї та за конструктивними ознаками призначені для здійснення пострілу.

Тищенко В. В. за способом виготовлення поділяє вогнепальну зброю на заводську, кустарну, саморобну й перероблену. Заводська зброя виготовляється в умовах промислового виробництва за державними або фірмовими стандартами з дотриманням технології та відповідних умов виготовлення. Кустарна зброя виготовляється майстрами-зброярами в умовах кустарних майстерень, як правило, без жорсткого дотримання стандартів і технології, властивих заводським екземплярам. Саморобна зброя виготовляється з підручних засобів без дотримання технічних умов. Під час її виготовлення можуть бути використані деталі заводської зброї (ствол, рамка тощо). Перероблена вогнепальна зброя є видозміненим зразком заводської зброї (наприклад, обріз) або пристосуванням спеціальних приладів та інструментів, що не є вогнепальною зброєю, чия дія заснована на використанні вибухових речовин (стартові, сигнальні, газові, будівельно-монтажні пістолети й револьвери) [4, с. 180–181]. Мельник Р. В. за умовами виготовлення розглядає стандартну (зброю промислового виготовлення) та нестандартну зброю. Нестандартна зброя порівняно зі стандартною аналогічного типу має певні відхилення в конструкції, відрізняється довжиною ствола, ложа тощо. До нестандартної належить атипова зброя, замаскована під будь-які побутові предмети (стріляючі авторучки, портсигари, парасольки тощо), перероблена вогнепальна зброя у вигляді обрізів гвинтівок і мисливських рушниць; газових, сигнальних

та будівельно-монтажних пістолетів (револьверів), які після пристосування їх до проведення спрямованих пострілів стають вогнепальною зброєю. Саморобна зброя фабрикується переважно з підручних матеріалів, інколи з частковим використанням деталей стандартної зброї і якого-небудь заводського обладнання [9, с. 126].

У свою чергу Кофанов А. В. стверджує, що вогнепальна зброя, що використовується в кримінально-протиправних цілях, поділяється за способом виготовлення на стандартну промислову, кустарну, саморобну. Науковець також розрізняє три основні види атипової зброї: саморобну, перероблену і комбіновану. Саморобною атиповою вогнепальною зброєю, є такі її зразки, у яких усі частини виготовлені особою саморобно. Такий різновид атипової зброї є доволі розповсюдженим і грубим імітуванням заводської зброї. До переробленої атипової зброї належать зразки, виготовлені шляхом внесення значних змін кустарним або іншим способом в заводський екземпляр вогнепальної зброї, а також деякі види заводської зброї, спеціально пристосовані для проведення пострілів та зберігання (транспортування) в певних умовах. Наприклад, виготовлення «обріза» в результаті укорочення ствола і ложа гвинтівки або карабіну. В експертній практиці і в спеціальній літературі перероблену зброю відносять до саморобної, що є помилковим. Така зброя виокремлюється у самостійну групу [10, с. 207]. Слід звернути увагу на те, що деякі науковці (Кофанов А. В., Мельник Р. В.) відносять саморобну вогнепальну зброю до атипової, тобто такої, що може бути замаскована під інші предмети. На нашу думку, дані види зброї слід розглядати окремо.

Гузиков Р. О. виокремив такі способи виготовлення саморобної зброї: 1) самостійне виготовлення всіх деталей і частин зброї; 2) використання окремих деталей і частин зброї промислового виготовлення; 3) внесення невідворотних змін до конструкції вогнепальної зброї промислового виготовлення з наданням їй нових якостей, які часто приводять до зміни її функціонального призначення та балістичних характеристик (наприклад обриси); 4) внесення невідворотних змін до конструкції невогнепальної зброї (газової, сигнальної, пневматичної, конструктивно подібних до зброї виробів тощо), які приводять до зміни її цільового призначення; 5) самостійне збирання з деталей і частин вогнепальної зброї промислового виготовлення [5, с. 178].

Слід акцентувати увагу на тому, що виготовлення саморобної вогнепальної зброї залежить від таких факторів: 1) наявність у виготовлювача спеціальної освіти, підготовки або навичок у сфері виготовлення вогнепальної зброї; 2) наявність у виготовлювача деталей вогнепальної зброї або можливість їх виготовлення чи придбання; 3) доступ до технології виготовлення вогнепальної зброї, знання конструктивних ознак та особливостей вогнепальної зброї; 4) наявність необхідних інструментів або доступ до промислового обладнання. Крім того, саморобна вогнепальна зброя може виготовлятися як в домашніх умовах (імпровізованих майстернях, гаражах), так і на підприємствах (цехах, заводах). При цьому виготовлювачі можуть використовувати загальнодоступні інструменти для обробки металу, а також спеціальне обладнання. Саморобна вогнепальна зброя є імітацією вогнепальної зброї та поступається вогнепальній зброї промислового зразка не тільки у зовнішніх характеристиках, але й властивостях.

Різні екземпляри саморобної зброї відрізняються один від одного не лише прийомами чи методами виготовлення, а й використанням матеріалів для

виготовлення деталей, обробки їх поверхні, точності підгонки, міцності, надійності, безвідмовності конструкції та ін. Окремі екземпляри за загальними ознаками потрібно пред'являти вимогам, які наближаються до промислових зразків. Зазвичай, якість саморобної зброї значно нижча, ніж якість відповідних промислових зразків. Саморобна вогнепальна зброя може виготовлятися з підручних матеріалів, інколи з використанням деталей і вузлів від вогнепальної зброї промислового зразка. Судова практика свідчить, що останнім часом для виготовлення такої зброї почали використовувати заводське верстатне обладнання. Траплялися випадки, коли частини та деталі виготовлялися на збройовому підприємстві, з якого вони пізніше викрадалися, а подальша збірка в єдину конструкцію проводилася самостійно у домашніх майстернях [1, с. 123].

Петрушина А. Д. та Приходько О. П. умовно поділили саморобні стріляючі пристрої на шість основних груп:

1) дульнозарядні стріляючі пристрої, які відрізняються найбільшою різноманітністю, оскільки мають доволі просту конструкцію й можливість використання широкого спектру зарядів, а особливістю є те, що зарядження проводиться через дуло;

2) казнозарядні стріляючі пристрої – як правило саморобні пристрої цієї групи створюються на основі принципів дії сучасної стрілецької зброї промислового виробництва. Дані пристрої відрізняються значним спрощенням конструкції та заряджаються через казенну частину;

3) револьвери – саморобні револьвери, не мають дуже великого різноманіття, від пістолетів відрізняються тим, що мають в своїй конструкції барабан (основна типова ознака револьвера);

4) перероблена зброя – до даної групи відносяться саморобні стріляючі пристрої створені на базі пневматичної, газової, сигнальної, травматичної зброї;

5) автоматична зброя – у цю групу включені зразки, здатні вести не тільки одиночний, але й автоматичний вогонь. Виготовлення такого роду зброї, вимагає не тільки навичок, але й спеціального устаткування, а тому подібні зразки зустрічаються доволі рідко;

6) атипова зброя – саморобні стріляючі пристрої, що мають усі ознаки вогнепальної зброї, але не мають аналогів в її класифікації за дуловою, способом керування, утримання й стрільби [11].

Зважаючи на вищевикладене, вважаємо за доцільне саморобну вогнепальну зброю поділити на таку, яка виготовляється з підручних матеріалів (труби, болти, металеві пластини, деревина, пластик, пружини та деталі від будь-яких інструментів), а також саморобну вогнепальну зброю для виготовлення якої використовуються деталі заводської вогнепальної зброї (рукоятка, ствол, окремі механізми). В такому разі саморобну зброю слід відрізнити від переробленої, яка характеризується тим, що до окремих видів (стартові пістолети, пневматичні пістолети, гладкоствольні рушниці) вносяться такі конструктивні зміни в результаті чого вона стає придатною для стрільби.

Мельник Р. В. зауважує, що виробники саморобної вогнепальної зброї, як правило, не прагнуть до того, щоб за своїми якостями вона відповідала вимогам, які ставляться до вогнепальної зброї промислового зразка. Її екземпляри часто вже не забезпечують прицільну стрільбу навіть на невеликих дистанціях. Надійність конструкції саморобної зброї, як правило, також не висока, адже у багатьох екземплярах спостерігається

нешільне замикання (недозакриття) каналу ствола і пролив газів у момент пострілу, заклинювання патронів при подачі з магазину, порушення співвісності камор барабана і ствола тощо. За зовнішнім виглядом більшість зразків саморобної зброї значно відрізняються від промислових зразків [1, с. 123]. Так, саморобна зброя може не відповідати усім технічним характеристикам вогнепальної зброї та демонструвати нижчі показники у дальності пострілу та точності попадання в ціль. Крім того, окремі вироби можуть використовуватися єдиново-разово для здійснення одного пострілу.

Отже, до ознак, які відрізняють саморобну вогнепальну зброю від інших видів зброї пропонуємо віднести такі: 1) відсутність серійного номеру або маркування; 2) форма саморобної вогнепальної зброї є нетиповою і відрізняється від тієї, що характерна для вогнепальної зброї промислового зразка; 3) наявність у конструкції саморобної вогнепальної зброї підручних матеріалів (металеві пластини, труби, болти, пружини, деревина тощо); 4) наявність у конструкції саморобної вогнепальної зброї частин або деталей вогнепальної зброї промислового зразка; 5) нерівні поверхності і частини на яких помітні елементи надпили, зварювання, шліфування; 6) ненадійність конструкції саморобної вогнепальної зброї.

У випадках, коли для вирішення питання про те, чи є відповідні предмети зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями або радіоактивними матеріалами, а також для з'ясування їх придатності до використання за цільовим призначенням потрібні спеціальні знання слід призначити експертизу з проведенням її у відповідних експертних установах. Для з'ясування лише придатності предмета до використання за цільовим призначенням достатньо участі спеціаліста [8]. Таким чином, у разі виявлення під час проведення слідчих (розшукових) дій предметів, які за своєю конструкцією є подібними до саморобної вогнепальної зброї необхідним є залучення спеціалістів з метою здійснення огляду. На місці виявлення саморобної вогнепальної зброї необхідним є створення умов для безпеки учасників огляду, а також недопущення здійснення випадкового пострілу або спрацювання саморобної вогнепальної зброї.

З метою дослідження саморобної вогнепальної зброї призначається судово-балістична експертиза, яка вирішує питання щодо визначення технічного стану зброї, боеприпасів і придатності їх до стрільби; установлення можливості пострілів без натискання на спусковий гачок; встановлення належності саморобних стріляючих пристроїв і патронів до них, до вогнепальної зброї і боеприпасів; встановлення способу виготовлення вогнепальної зброї та патронів [12]. Від висновку судово-балістичної експертизи залежить підтвердження або спростування факту виготовлення саморобної вогнепальної зброї та кваліфікація кримінального правопорушення.

Дослідження саморобної вогнепальної зброї здійснюється за методикою, під якою розуміється сукупність окремих наукових методів і прийомів, що послідовно використовуються у дослідженні для отримання науково обґрунтованих висновків [13, с. 155]. Науковці акцентують увагу на методичній застарілості прийнятих практик судово-балістичного дослідження вогнепальної зброї та зауважують на необхідності комплексної модернізації на основі сучасних методик і практик криміналістичних досліджень саморобної вогнепальної

зброї [13, с. 156], а також приведення їх у відповідність сучасним досягненням науки і техніки.

Методика ідентифікаційних досліджень саморобної вогнепальної зброї розроблена на науковій основі теорії криміналістичної ідентифікації. Науковими передумовами судово-балістичної ідентифікації саморобної вогнепальної зброї є: а) теоретичні положення криміналістичної ідентифікації; б) загальні положення балістики; в) судово-балістичні відомості про особливості атипової зброї (бойова і конструктивна характеристика зброї, боеприпасів тощо); г) дані трасології про індивідуальність і стійкість зовнішньої будови об'єктів. Судові експертизи зазначених об'єктів вирішують питання як ідентифікаційного характеру, так і неідентифікаційного. У процесі їх проведення вирішуються три основні завдання: віднесення предмета до вогнепальної зброї; придатність до стрільби; встановлення наявності або відсутності тотожності і групової приналежності [10, с. 213].

Одним із завдань, що може ставитися перед експертом-балістом – це вирішення питання, чи є досліджуваній об'єкт вогнепальною зброєю. Для вирішення цього питання потрібно встановити, чи відповідає досліджуваній об'єкт критерію призначення для ураження цілей, тобто встановити, що об'єкт має цільове призначення для ураження цілі, і встановити наявність достатньої для цього уражаючої здібності. Прийнята методика визначає, що мінімальна питома кінетична енергія кулі на нижній межі ураження дорівнює 50 Дж/см² (0,05 кгм/мм²). Отже, вирішення питання про віднесення досліджуваного об'єкта до вогнепальної зброї в більшості випадків зводиться до вимірювання швидкості кулі і подальшого обчислення її питомої кінетичної енергії [14, с. 130].

Таким чином, при направленні саморобної вогнепальної зброї на судово-балістичну експертизу, на вирішення експерта-баліста доцільно ставити такі питання:

1. Чи є вогнепальною зброєю наданий на дослідження предмет?
2. Яким способом виготовлено наданий на дослідження предмет?
3. Чи придатний наданий на дослідження предмет для здійснення пострілу?
4. Чи міг бути здійснений постріл з наданого на дослідження предмету?

Висновки. Саморобна вогнепальна зброя – це імітація вогнепальної зброї промислового зразка, виготовленої особами без відповідного на те дозволу із підручних матеріалів та за допомогою загальнодоступних металообробних інструментів, яка за своїми технічними характеристиками та конструктивними особливостями придатна для здійснення пострілу та ураження цілі. До ознак, які відрізняють саморобну вогнепальну зброю від інших видів зброї слід віднести такі: 1) відсутність серійного номеру або маркування; 2) форма саморобної вогнепальної зброї є нетиповою і відрізняється від тієї, що характерна для вогнепальної зброї промислового зразка; 3) наявність у конструкції саморобної вогнепальної зброї підручних матеріалів (металеві пластини, труби, болти, пружини, деревина тощо); 4) наявність у конструкції саморобної вогнепальної зброї частин або деталей вогнепальної зброї промислового зразка; 5) нерівні поверхності і частини на яких помітні елементи надпили, зварювання, шліфування; 6) ненадійність конструкції саморобної вогнепальної зброї.

Список використаних джерел

1. Мельник Р. В., Гамера В. А., Голдинський І. А. Поняття саморобної вогнепальної зброї. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 5. С. 122–124. URL: http://lsej.org.ua/5_2016/36.pdf (дата звернення: 21.05.2025).
2. Інструкція з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС України від 27.04.2020 № 357 / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text> (дата звернення: 21.05.2025).
3. Колесник В. А., Гора І. В. Криміналістика в протидії незаконному використанню вибухових пристроїв, вогнепальної зброї та обігу наркотиків : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 400 с.
4. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 556 с.
5. Гузіков Р. О. Проблемні питання та особливості дослідження саморобної вогнепальної зброї. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). С. 177–181. URL: <https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnyk/article/view/48/33> (дата звернення: 21.05.2025).
6. Гамов Д. Ю. Методика встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів) : судово-балістична методика. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2012. 34 с.
7. Кофанов А. В. Криміналістична техніка : навч. посіб. Київ : Кий, 2009. 416 с.
8. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами : постанова Пленуму Верховного суду України від 26.04.2002 № 3 / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02#Text> (дата звернення: 21.05.2025).
9. Мельник Р. В., Гамера В. А., Толочин Д. В. Щодо деяких питань про класифікації атипової (саморобної) вогнепальної зброї. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 5. С. 125–126. URL: http://lsej.org.ua/5_2016/37.pdf (дата звернення: 21.05.2025).
10. Кофанов А. В. Деякі дискусійні аспекти дослідження сучасних зразків атипової вогнепальної зброї. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. № 62. С. 206–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_26 (дата звернення: 21.05.2025).
11. Петрушина А. Д., Приходько Ю. П. Саморобна вогнепальна зброя: особливості та конструктивні характеристики. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку* : зб. матеріалів круглого столу, м. Київ, 23 квіт. 2015 р. Київ, 2015. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/1ea64f09-c040-4530-a648-cf23153a5ed0> (дата звернення: 21.05.2025).
12. Особливості призначення судово-балістичної експертизи. Упаковка та надання на судово-балістичну експертизу : інформаційний лист. Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр. Київський НДЕКЦ МВС України. Київ, 2017. URL: <https://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/02/Призначення-балістика.pdf> (дата звернення: 21.05.2025).
13. Циганов С. М., Троценко А. М. Специфічні умови криміналістичного дослідження саморобної вогнепальної зброї в Україні. *Вісник Чернівецького національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. № 3. С. 149–157. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/3_2019/16.pdf (дата звернення: 21.05.2025).
14. Гіверц П. В. Криміналістичне дослідження саморобної вогнепальної зброї: класичні методики і новітнє обладнання. *Трибуна докторанта, аспіранта і здобувача*. 2018. № 36. С. 130–143. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/157091> (дата звернення: 21.05.2025).

References

1. Melnyk, R. V., Hamera, V. A., & Holdynskyi, I. A. (2016). Poniattia samorobnoi vohnepalnoi zbroi [The concept of homemade firearms]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 5. S. 122–124. Retrieved from: http://lsej.org.ua/5_2016/36.pdf (access date: 21.05.2025) [in Ukrainian].
2. Instruktziia z orhanizatsii reahuvannia na zaiavy ta povidomlennia pro kryminalni, administratyvni pravoporushennia abo podii ta operatyvnoho informuvannia v orhanakh (pidrozdilakh) Natsionalnoi politsii Ukrainy [Instructions on organizing response to applications and reports of criminal, administrative offenses or events and operational information in the bodies (units) of the National Police of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 27.04.2020 № 357 / Zakonodavstvo Ukrainy (2020). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text> (access date: 21.05.2025) [in Ukrainian].
3. Kolesnyk, V. A., & Hora, I. V. (2017). *Kryminalistyka v protydii nezakonnomu vykorystanniu vybukhovyykh prystroiv, vohnepalnoi zbroi ta obihu narkotyktiv* [Forensics in Counteracting the Illegal Use of Explosive Devices, Firearms, and Drug Trafficking] : navch. posib. Kyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Kryminalistyka (2019). [Forensic Science]: pidruchnyk / za red. V. V. Tishchenka. Odesa : Vydavnychiy dim "Helvetyka". 556 s. [in Ukrainian].
5. Huzikov, R. O. (2018). Problemni pytannia ta osoblyvosti doslidzhennia samorobnoi vohnepalnoi zbroi [Problematic issues and features of the study of homemade firearms]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 2 (30). S. 177–181. Retrieved from: <https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnyk/article/view/48/33> (access date: 21.05.2025) [in Ukrainian].
6. Hamov, D. Yu. (2012). *Metodyka vstanovlennia nalezhnosti ob'iekta do vohnepalnoi zbroi ta yoho prydatnosti do strilby (provedennia postriliv)* [Methodology for establishing the belonging of an object to a firearm and its suitability for shooting (firing shots)] : sudovo-balistychna metodyka. Kyiv : DNDEKTS MVS Ukrainy. 34 s. [in Ukrainian].
7. Kofanov, A. V. (2009). *Kryminalistychna tekhnika* [Forensic Technique] : navchalnyi posibnyk. Kyiv [in Ukrainian].
8. Pro sudovu praktyku v spravakh pro vykradennia ta inshe nezakonne povodzhennia zi zbroieiu, boiovymy pryapasamy, vybukhovymy rechovynamy, vybukhovymy prystroiamy chy radioaktyvnymy materialamy [On judicial practice in cases of theft and other illegal handling of weapons, ammunition, explosives, explosive devices or radioactive materials] vid 26.04.2002 № 3 :

postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy / Zakonodavstvo Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02#Text> (access date: 21.05.2025) [in Ukrainian].

9. Melnyk, R. V., Hamera, V. A., & Tolochyn, D. V. (2016). Shchodo deiakykh pytan pro klasyfikatsii atypovoi (samorobnoi) vohnepalnoi zbroi [On some issues of classification of atypical (homemade) firearms]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 5. S. 125–126. Retrieved from: http://lsej.org.ua/5_2016/37.pdf (access date: 21.05.2025) [in Ukrainian].

10. Kofanov, A. V. (2017) Deiaki diskusii aspekty doslidzhennia suchasnykh zrazkiv atypovoi vohnepalnoi zbroi [Some controversial aspects of the study of modern samples of atypical firearms]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. № 62. S. 206–215. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_26 (access date: 21.05.2025) [in Ukrainian].

11. Petrushyna, A. D., & Prykhodko, Yu. P. (2015). Samorobna vohnepalna zbroia: osoblyvosti ta konstruktyvni kharakterystyky [Homemade firearms: features and design characteristics]: *Sudovo-ekspertna diialnist: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku* : zb. materialiv kruhloho stolu, m. Kyiv, 23 kvit. 2015 r. Kyiv. Retrieved from: <https://elar.navs.edu.ua/items/1ea64f09-c040-4530-a648-cf23153a5ed0> (access date: 21.05.2025) [in Ukrainian].

12. Osoblyvosti pryznachennia sudovo-balistychnoi ekspertyzy. Upakovka ta nadannia na sudovo-balistychnu ekspertyzu [Features of the purpose of forensic ballistics examination. Packaging and submission for forensic ballistics examination] : informatsiyni lyst. Derzhavnyi nauko-doslidnyi ekspertno-kryminalistychnyi tsentr. Kyivskiy NDEKTs MVS Ukrainy (2017). Kyiv. Retrieved from: <https://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/02/Призначення-балістика.pdf> (access date: 21.05.2025) [in Ukrainian].

13. Tsyhanov, S. M., & Trotsenko, A. M. (2019). Spetsyfichni umovy kryminalistychnoho doslidzhennia samorobnoi vohnepalnoi zbroi v Ukraini [Specific conditions for forensic investigation of homemade firearms in Ukraine]. *Visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. № 3. S. 149–157. Retrieved from: http://jes.nuoua.od.ua/archive/3_2019/16.pdf (access date: 21.07.2025) [in Ukrainian].

14. Hiverts, P. V. (2018). Kryminalistychno doslidzhennia samorobnoi vohnepalnoi zbroi: klasychni metodyky i novitnie obladnannia [Forensic investigation of homemade firearms: classical methods and modern equipment]. *Trybuna doktoranta, aspiranta i zdobuvacha*. № 36. S. 130–143. Retrieved from: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/157091> (access date: 21.07.2025) [in Ukrainian].

Kovalova Olga,

Doctor of Law, Associate Professor,

Deputy Director of the Institute for Educational and Research Activities at the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4555-0172>

HOMEMADE FIREARM: CONCEPT, SIGNS, FORENSIC INVESTIGATION

The article is devoted to the study of the concept, signs and features of the forensic investigation of homemade firearms. It was found that homemade firearms are imitations of industrial firearms made by persons without the appropriate permit from improvised materials and using publicly available metalworking tools, which, according to their technical characteristics and design features, are suitable for firing and hitting a target. The features that distinguish homemade firearms from other types of weapons include: 1) the absence of a serial number or marking; 2) the shape of homemade firearms is atypical and differs from that characteristic of industrial firearms; 3) the presence of improvised materials in the design of homemade firearms (metal plates, pipes, bolts, springs, wood, etc.); 4) the presence of parts or details of industrial weapons in the design of homemade firearms; 5) uneven surfaces and parts on which elements of sawing, welding, grinding are visible; 6) unreliability of the design of homemade firearms.

It is proposed to divide homemade firearms into those that are made from improvised materials (pipes, bolts, metal plates, wood, plastic, springs and parts from any tools), as well as homemade firearms for the manufacture of which parts of industrial firearms are used (handle, barrel, individual mechanisms). In this case, homemade weapons should be distinguished from converted ones, which are characterized by the fact that such structural changes are made to certain types (starter pistols, air pistols, smoothbore rifles) as a result of which they become suitable for shooting.

For the purpose of studying homemade firearms, a forensic ballistics examination is assigned, which resolves the issue of classifying the object submitted for examination as a firearm; the method of manufacture; serviceability and suitability for shooting; the ability of the object provided for research to fire a shot.

Key words: *homemade firearms, firearms, types of weapons, forensic ballistics examination.*

Надіслано до редколегії 30.05.2025

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

УДК 378.147:004.8:81'243:340
DOI 10.32782/2523-4269-2025-91-88-93

Черньонков Ярослав Олександрович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6598-1581>

Снісаренко Ірина Євгеніївна,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1045-9291>

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДЛЯ МАЙБУТНІХ ПРАВНИКІВ ТА ПРАВООХОРОНЦІВ

У статті розглянуто використання елементів штучного інтелекту (ШІ) в освітньому процесі у ЗВО. Проаналізовано можливості інтеграції елементів штучного інтелекту (ШІ) у процес навчання іноземної мови для майбутніх правників та працівників правоохоронних органів. Окреслено сучасні тенденції впровадження цифрових технологій у систему вищої освіти, зокрема у фахову мовну підготовку. Особливу увагу приділено потенціалу інструментів штучного інтелекту для покращення мовної підготовки, розвитку критичного мислення, комунікативних та міжкультурних компетентностей. Проведено аналіз сучасних підходів до інтеграції ШІ у навчальний процес на основі досвіду вітчизняних і зарубіжних науковців. Проаналізовано останні наукові дослідження, що підтверджують ефективність використання таких ШІ-інструментів, як чатботи, адаптивні навчальні платформи, генеративні мовні моделі. Визначено потенційні переваги та ризики впровадження елементів ШІ у мовну освіту, сформульовано мету дослідження та конкретні завдання. Виокремлено основні виклики, перспективи та напрями подальших досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: штучний інтелект, іноземна мова, фахова мовна підготовка, майбутні юристи, працівники поліції, цифрові технології, адаптивне навчання, генеративні моделі, чатботи, юридична англійська.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стрімкого розвитку цифрових технологій підготовка майбутніх правників і працівників правоохоронних органів вимагає імплементації інноваційних підходів до організації освітнього процесу. Особливого значення набуває формування іншомовної комунікативної компетентності,

що є необхідною складовою частиною професійної діяльності в умовах міжнародного співробітництва, участі в слідчих діях, судових процесах або переговорах з іноземними сторонами. Одним з перспективних шляхів підвищення якості мовної підготовки є використання технологій штучного інтелекту, здатних забезпечити

індивідуалізоване, адаптивне та інтерактивне навчання. Попри очевидний потенціал ШІ, досі існує низка викликів щодо його ефективного впровадження, методологічного забезпечення та етичних аспектів застосування в освітньому середовищі закладів вищої освіти юридичного та правоохоронного профілю.

Цифровізація усіх сфер суспільного життя обумовлює *необхідність оновлення* підходів до фахової підготовки майбутніх правників та працівників правоохоронної сфери. В умовах глобалізації володіння іноземною мовою, зокрема англійською, стає ключовою компетентністю. Інтеграція елементів ШІ у процес вивчення мови відкриває нові можливості для індивідуалізації навчання, підвищення мотивації та ефективності засвоєння матеріалу.

Штучний інтелект (ШІ) стрімко змінює сферу діяльності правоохоронних органів і національних розвідувальних служб, надаючи їм можливість ефективніше боротися зі злочинністю та захищати громадську безпеку (Д. Барел, Я. Белінська, Дж. Божекі, І. Ердоган, Т. Іщенко, С. Матульєн, І. Романишин, П. Хелі, А. Чукаєва, В. Шепітько). Запропонована розвідка *виявляється актуальною* з огляду на важливість імплементації елементів штучного інтелекту на заняттях з іноземної мови для майбутніх правоохоронців та правників. Завдяки появі більш інтуїтивного та високорозвиненого програмного забезпечення для інтелектуального ухвалення рішень слідчі та аналітики можуть використовувати потужність даних і ШІ для швидкого й ефективного аналізу великих обсягів інформації, що дає змогу виявляти потенційно підозрілих осіб, знаходити приховані зв'язки та розкривати складні справи з більшою ефективністю. *Особливо нагальною* ця проблема відчувається у роботі з іноземними громадянами, які порушують закон і порядок і не володіють українською або відчують труднощі у спілкуванні нею.

Викладання іноземної мови майбутнім правоохоронцям та правникам відбувається на практичних заняттях, отже, *професійно-орієнтований підхід* до навчання англійської мови за професійним спрямуванням є найбільш результативним, адже уможливує опанування курсантами програмних вимог, формування мовленнєвих навичок та відпрацювання реальних моделей професійного спілкування іноземною мовою. Також *комунікативний підхід* до вивчення мови (наприклад, в умовах аудиторного навчання), який традиційно передбачає три етапи навчально-викладацького процесу (представлення – presentation, практику – practice та продукування – production), є ефективними у запам'ятовуванні термінології. Працівники поліції та інших служб, які щоденно використовують англійську мову, можуть реалізувати зазначені етапи на практиці у своїй повсякденній роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтеграція інструментів штучного інтелекту (ШІ) у поліцейську діяльність уможливила розпізнавання шаблонів, заснованих на алгоритмах машинного навчання, які дають змогу досліджувати великі обсяги даних для виявлення складних поведінкових тенденцій і прихованих зв'язків, що часто залишаються непомітними для людського сприйняття. Такий аналітичний рівень суттєво підвищує здатність правоохоронних органів виявляти зв'язки між різними злочинними подіями, прогнозувати потенційні загрози та переходити від реактивного до проактивного запобігання злочинності.

Науковці вказують на перспективність застосування ШІ в освітньому процесі. Зокрема, у роботах М. Лі [1]

наголошується на тому, що генеративні моделі на кшталт ChatGPT можуть слугувати віртуальними репетиторами для навчання мови, ефективно аналізувати дані, автоматично генерувати коди, робити комплексні огляди літератури та оптимізувати процеси проектування експериментів. Ці можливості підкреслюють потенціал цього інструмента у прискоренні наукових відкриттів та інновацій [1]. Сучасні наукові дослідження свідчать про активне впровадження ШІ в освіту, а саме у вивчення іноземних мов. На думку окремих дослідників [2], сучасні адаптивні системи навчання, чатботи, перекладачі та голосові асистенти активно використовуються для вдосконалення мовних навичок студентів. В. Холмз наголошує на важливості використання ШІ в контексті професійно орієнтованого навчання, особливо в галузях, де комунікація є ключовим елементом, при цьому зазначаючи, що штучний інтелект дає змогу значно підвищити рівень мотивації до навчання завдяки гейміфікації та персоналізованим завданням [3].

На думку Я. Черньонкова, штучний інтелект *на заняттях з іноземної мови* для майбутніх юристів та правоохоронців стосується інтеграції інтелектуальних цифрових систем – таких як алгоритми машинного навчання, інструменти обробки природної мови та адаптивні віртуальні агенти, – розроблених для підвищення рівня засвоєння професійно орієнтованих лінгвістичних, комунікативних та міжкультурних компетенцій у юридичному та правоохоронному контекстах [4, с. 926–940].

Формулювання цілей. *Метою статті* є теоретичне обґрунтування та аналіз можливостей інтеграції елементів штучного інтелекту в процес викладання іноземної мови майбутнім правникам та правоохоронцям з урахуванням сучасних освітніх викликів і потреб професійної підготовки; аналіз ефективності та доцільності використання елементів штучного інтелекту у процесі викладання іноземної мови для майбутніх правників та правоохоронців задля підвищення рівня їхньої іншомовної фахової комунікативної компетентності.

Завдання розвідки полягають в узагальненні теоретичних підходів до застосування ШІ в мовній освіті та аналізі окремих сучасних платформ та інструментів ШІ, придатних для вивчення юридичної англійської; визначенні переваг використання ШІ на заняттях з іноземної мови; окресленні сучасних тенденцій у використанні штучного інтелекту в мовній освіті; визначенні ефективних інструментів ШІ, які сприяють розвитку іншомовної комунікативної компетентності; створенні рекомендацій щодо методичного забезпечення інтеграції ШІ в навчальний процес у ЗВО юридичного профілю та у навчальні програми іноземної мови у ЗВО системи МВС України.

Виклад основного матеріалу. Сучасні інструменти штучного інтелекту суттєво змінюють парадигму викладання іноземних мов, особливо у професійному контексті. Для студентів юридичних і правоохоронних спеціальностей важливим є не лише засвоєння граматичних структур та лексики, але й формування вмінь оперативного мовленнєвого реагування, розуміння спеціалізованої термінології, ведення ділового та правового діалогу. У цьому контексті виокремлюємо декілька ключових груп інструментів ШІ, які активно впроваджуються у процес навчання.

1. Лінгвістичні моделі та чатботи (наприклад, ChatGPT, Claude, Gemini). Ці системи здатні генерувати тексти, вести діалог, моделювати ситуації професійної взаємодії (допит, судовий розгляд, складання

рапорту тощо). Студенти можуть практикувати мовлення в безпечному середовищі, отримуючи швидкий зворотний зв'язок.

Переваги: інтерактивність, гнучкість сценаріїв, автономне навчання.

Ризики: необхідність перевірки достовірності інформації, що генерується [1; 3].

2. Адаптивні платформи для вивчення мов (наприклад, Duolingo MAX, ELSA Speak, Speakly AI). Такі програми використовують ШІ для підлаштування навчального матеріалу під рівень знань студента, а також аналізують його помилки для подальшої оптимізації завдань.

Переваги: персоналізація, підвищення мотивації, змагальність.

Релевантність: можуть бути адаптовані під професійні теми: “Legal English”, “Police Communication”, “Criminal Procedure” [5; 6].

3. Голосові помічники та технології розпізнавання мови (наприклад, Google Assistant, Alexa, Microsoft Azure Speech Services). Ці інструменти дають змогу тренувати вимову, аудіювання, а також розігрувати ситуації спілкування з іноземцями в реальному часі.

Переваги: розуміння контексту, розвиток навичок усного мовлення.

Потенціал: застосування у сценаріях «переговори з підозрюваним», «допит свідка іноземця» тощо [7; 8].

4. Автоматичні перекладачі нового покоління (наприклад, DeepL, Google Translate AI-powered). Хоча перекладачі залишаються допоміжним інструментом, їхні новітні версії значно поліпшили якість перекладу юридичних та спеціалізованих текстів.

Застосування: під час аналізу документів, листування, складання угод [9; 10].

5. Системи оцінювання письмових робіт на базі ШІ (наприклад, Grammarly AI, Quillbot, Write & Improve by Cambridge). Штучний інтелект дає змогу не лише виправляти помилки, але й надавати рекомендації щодо стилю, логіки аргументації, правомірності використання термінів.

Використання: в підготовці аналітичних есе, звітів, службових записок англійською мовою [4; 11; 12].

Результати дослідження. Проведений теоретичний аналіз засвідчив, що застосування інструментів штучного інтелекту в освітньому процесі вищих закладів освіти, які готують майбутніх юристів та працівників правоохоронних органів, є *обґрунтованим і перспективним напрямом* розвитку іншомовної компетентності здобувачів. Зокрема, виявлено таке.

Підвищення ефективності навчання: студенти засвоюють матеріал швидше завдяки індивідуалізованому підходу та адаптивності систем.

Розвиток професійної мовленнєвої компетентності: використання чатботів, симуляцій, автоматизованих оцінювальних платформ сприяє формуванню навичок професійного спілкування.

Збільшення мотивації студентів: інноваційний характер занять, інтерактивність і наочність підвищують зацікавленість до предмета.

Формування міждисциплінарних навичок: поєднання мовних, цифрових та правничих знань готує студентів до вимог сучасного ринку праці.

На нашу думку, використання штучного інтелекту на заняттях з іноземної мови для майбутніх юристів і працівників правоохоронних органів стосується інтеграції інтелектуальних цифрових систем – таких як

алгоритми машинного навчання, інструменти обробки природної мови та адаптивні віртуальні агенти, – задля покращення засвоєння професійно орієнтованих лінгвістичних, комунікативних та міжкультурних компетентностей у юридичному та правоохоронному контекстах.

Для майбутніх юристів і правоохоронців інструменти вивчення мови на основі штучного інтелекту можуть бути включені до навчальних програм. Ці інструменти забезпечують занурення у віртуальні середовища, які імітують реальні ситуації спілкування іноземними мовами. Крім того, методи штучного інтелекту можуть використовуватися для безперервного вивчення мови, даючи змогу фахівцям навчатися у власному темпі, отримувати миттєві виправлення та практикувати мовні навички, що мають безпосереднє професійне значення.

Юристи можуть отримати користь від технологій штучного інтелекту, які автоматично перекладають іноземні юридичні документи та виокремлюють ключову інформацію, що дає змогу зосередитись на складніших аспектах справи. Працівники поліції, своєю чергою, можуть покладатися на інструменти перекладу, що працюють із підтримкою ШІ, під час допитів або спілкування з носіями інших мов, зменшуючи ризик непорозумінь, які можуть призвести до юридичних ускладнень або навіть порушення прав людини.

Сценарні симуляції (ШІ може генерувати реалістичні сценарії, з якими можуть стикатися юристи та працівники правоохоронних органів, наприклад судові діалоги або допити) дають змогу практикувати мовні навички в контекстуально релевантних ситуаціях, підвищуючи готовність до їх застосування в реальному житті [2]. Інструменти ШІ можуть допомогти студентам у складанні правових документів, пропонуючи підказки щодо мовного оформлення та структури [13].

Розвиток словникового запасу (застосунки ШІ сприяють засвоєнню спеціалізованої лексики) має значення для юридичної та правоохоронної сфер. Аналізуючи мовні навички користувача й пропонуючи релевантну термінологію, ШІ сприяє розширенню фахового словникового запасу, необхідного для професійної компетентності [14]. Інтерактивність інструментів ШІ сприяє зростанню мотивації та активності студентів, підвищує впевненість і задоволення від навчання, що є критичними факторами для сталого успіху у вивченні мови [15]. Системи на основі ШІ можуть надавати миттєвий зворотний зв'язок, що дає змогу студентам оперативно виявляти й виправляти помилки. Таке оцінювання прискорює навчання й дає змогу ефективно відстежувати прогрес [16].

Технології штучного інтелекту змінюють підходи до викладання іноземних мов у закладах вищої освіти. Завдяки інтеграції інструментів, таких як додатковий інтелект (Additional Intelligence), чатботи, мультимедійні навчальні технології, гейміфікація та “Grammarly for Education”, ЗВО можуть забезпечити більш захопливий, персоналізований і практичний досвід вивчення мови. Ці технології підвищують результати навчання, а також рівень мотивації та залученості студентів [4].

Висновки. Інтеграція елементів ШІ у процес викладання іноземної мови майбутнім правникам і правоохоронцям не лише відповідає сучасним тенденціям цифровізації освіти, але й сприяє більш якісному формуванню іншомовної професійної компетентності. Найефективнішими є ті засоби, що дають змогу імітувати професійне спілкування, оцінювати мову в реальному часі та

забезпечують зворотний зв'язок. Водночас актуальним залишається питання етичного використання ШІ, педагогічного супроводу його впровадження та розроблення методичних рекомендацій.

У подальших дослідженнях доцільно зосередити увагу на емпіричних методах вивчення ефективності ШІ у реальних освітніх практиках, а також на підготовці викладачів до роботи з відповідними технологіями.

Список використаних джерел

- Li M., Enkhtur A., Cheng F., Yamamoto A. Ethical Implications of ChatGPT in Higher Education: A Scoping Review. *Journal of Interdisciplinary Studies in Education*. 2024. Vol. 13. Issue 1. P. 55–68 URL: https://www.researchgate.net/publication/380373200_Ethical_Implications_of_ChatGPT_in_Higher_Education_A_Scoping_Review.
- Su Y., Luo M., Zhong Ch. To Chat or Not: Pre-Service English Teachers' Perceptions of and Needs in Chatbot's Educational Application. *SAGE Open*. January-March. 2025. P. 1–18. URL: https://www.researchgate.net/journal/SAGE-Open-2158-2440/publication/389391497_To_Chat_or_Not_Pre-Service_English_Teachers'_Perceptions_of_and_Needs_in_Chatbot's_Educational_Application/links/67c07d2f8311ce680c76cea2/To-Chat-or-Not-Pre-Service-English-Teachers-Perceptions-of-and-Needs-in-Chatbots-Educational-Application.pdf?origin=journalDetail.
- Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. *Center for Curriculum Redesign: excerpt*. 2019. URL: <https://curriculumredesign.org/wp-content/uploads/AIED-Book-Excerpt-CCR.pdf>.
- Chernionkov Y. The use of artificial intelligence in foreign language classes for future lawyers and law enforcement officers. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)*. 2025. № 5 (35). С. 926–940. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-5\(35\)-926-939](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-5(35)-926-939).
- Haley P., Burrell D.N. Using Artificial Intelligence in Law Enforcement and Policing to Improve Public Health and Safety. *Law, Economics and Society*. 2025. Vol. 1. № 1. P. 46–59. URL: https://www.researchgate.net/publication/389403202_Using_Artificial_Intelligence_in_Law_Enforcement_and_Policing_to_Improve_Public_Health_and_Safety.
- Erdogan I. Diving into the Iceberg: Establishing Transparency in AI for Law Enforcement. *European Papers*. 2024. Vol. 9. № 3. P. 956–977. URL: https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/EP_eJ_2024_3_SS1_3_Irmak_Erdogan_00794.pdf.
- Chukaieva A., Matulienė S. Possibilities of Applying Artificial Intelligence in the Work of Law Enforcement Agencies. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2023. Vol. 28. № 3. P. 28–37. URL: <https://lawscience.com.ua/en/journals/tom-28-3-2023/mozhливosti-zastosuvannya-shtuchnogo-intelektu-v-roboti-pravookhoronnikh-organiv>.
- Белінська Я. Можливості використання штучного інтелекту у вищій освіті: *Штучний інтелект у вищій освіті: ризики та перспективи інтеграції*: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 липня – 11 серпня 2024 року. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 20–23. URL: https://cuesc.org.ua/images/informlist/%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%20advanced_training_OLA.pdf.
- Shepitko V., Shepitko M., Latysh K., Kapustina M., Demidova E. Artificial intelligence in crime counteraction: From legal regulation to implementation. *Social and Legal Studios*. 2024. Vol. 7. No. 1. P. 135–144.
- Ischenko T., Nikitina I., Das B. Innovations in Law Enforcement Education: The Impact of Artificial Intelligence Tools. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4. С. 190–199. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15930/1/15.pdf>.
- Романишин І., Чухно Т., Фийса Н. Трансформація методів навчання й викладання англійської мови у вищій школі: використання штучного інтелекту, аналіз впливу, перспективи. *Академічні візії*. 2023. № 24. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/645>.
- Borszeki J. The Development of E-Learning Tools Used for Teaching English for Law Enforcement. *Internal Security*. 2021. Vol. 13. № 1. P. 181–200. URL: https://www.researchgate.net/publication/354869606_The_Development_of_E-Learning_Tools_Used_for_Teaching_English_for_Law_Enforcement.
- Wilson S., Roscoe R. Elementary teachers' perceptions of automated feedback and automated essay scoring in writing instruction. *Computers & Education*. 2021. № 168. 104084. DOI: 10.1016/j.compedu.2020.104084. URL: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2021.104208>.
- Alshumaimeri A., Abdulrahman K. The Extent of AI Applications in EFL-Learning and Teaching. *IEEE transactions on learning technologies*. 2024. Vol. 17. P. 653–663. URL: https://www.researchgate.net/publication/374489704_The_Extent_of_AI_Applications_in_EFL_Learning_and_Teaching.
- Woo D. J., Wang D., Guo K., Susanto H. Teaching EFL students to write with ChatGPT: Students' motivation to learn, cognitive load, and satisfaction with the learning process. *Education and Information Technologies*. 2024. № 29 (18). P. 24963–24990. <https://doi.org/10.1007/s10639-024-12819-4>.
- Lai C., Lyu B., Jiang L., Gong Y. Language teachers' professional identities and classroom technology integration. *Language Learning & Technology*. 2025. № 29 (1). P. 1–19. URL: <https://hdl.handle.net/10125/73603>.

References

- Li, M., Enkhtur, A., Cheng, F. & Yamamoto, A. (2024). Ethical Implications of ChatGPT in Higher Education: A Scoping Review. *Journal of Interdisciplinary Studies in Education*. Volume 13. Issue 1. P. 55–68. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/380373200_Ethical_Implications_of_ChatGPT_in_Higher_Education_A_Scoping_Review [in English].
- Su Y., Luo M., Zhong Ch. (2025). To Chat or Not: Pre-Service English Teachers' Perceptions of and Needs in Chatbot's Educational Application. *SAGE Open*. January-March. P. 1–18. Retrieved from: https://www.researchgate.net/journal/SAGE-Open-2158-2440/publication/389391497_To_Chat_or_Not_Pre-Service_English_Teachers'_Perceptions_of_and_Needs_in_Chatbot's_Educational_Application/links/67c07d2f8311ce680c76cea2/To-Chat-or-Not-Pre-Service-English-Teachers-Perceptions-of-and-Needs-in-Chatbots-Educational-Application.pdf?origin=journalDetail.

Open-2158-2440/publication/389391497_To_Chat_or_Not_Pre-Service_English_Teachers'_Perceptions_of_and_Needs_in_Chatbot's_Educational_Application/links/67c07d2f8311ce680c76cea2/To-Chat-or-Not-Pre-Service-English-Teachers-Perceptions-of-and-Needs-in-Chatbots-Educational-Application.pdf?origin=journalDetail [in English].

3. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. *Center for Curriculum Redesign*. 2019. Retrieved from: <https://curriculumredesign.org/wp-content/uploads/AI-in-Education-Promises-and-Implications.pdf> [in English].

4. Chernionkov, Y. (2025). The use of artificial intelligence in foreign language classes for future lawyers and law enforcement officers. *Aktualni pytannia u suchasny nauksi (Seriya "Pedagogika", Seriya "Pravo", Seriya "Ekonomika", Seriya "Derzhavne upravlinnia", Seriya "Tehnika", Seriya "Istoriya ta arheologiya")*. № 5 (35). S. 926–940. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-5\(35\)-926-939](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-5(35)-926-939) [in English].

5. Haley, P., & Burrell, D.N. (2025). Using Artificial Intelligence in Law Enforcement and Policing to Improve Public Health and Safety. *Law, Economics and Society*. Vol. 1. № 1. P. 46–59. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/389403202_Using_Artificial_Intelligence_in_Law_Enforcement_and_Policing_to_Improve_Public_Health_and_Safety [in English].

6. Erdogan, I. (2024). Diving into the Iceberg: Establishing Transparency in AI for Law Enforcement. *European Papers*. Vol. 9. № 3. P. 956–977. Retrieved from: https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/EP_eJ_2024_3_SS1_3_Irmak_Erdogan_00794.pdf [in English].

7. Chukaieva, A., & Matulienė, S. (2023). Possibilities of Applying Artificial Intelligence in the Work of Law Enforcement Agencies. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. Vol. 28. № 3. P. 28-37. Retrieved from: <https://lawscience.com.ua/en/journals/tom-28-3-2023/mozhlyvosti-zastosuvannya-shtuchnogo-intelektu-v-roboti-pravookhoronnikh-organiv> [in English].

8. Belinska, Ya. (2024). Mozhlyvosti vykorystannia shtuchnogo intelektu u vyshchii osviti [Possibilities of using if artificial intelligence in education]. *Shtuchny intelekt u vyshchii osviti: ryzyky ta perspektyvy integratsiyi: materialy vseukrayinskogo naukovo-pedagogichnogo pidvyshchenniya kvalifikatsii*. 1 lypniya – 11 serpniya 2024 roku. Lviv – Torun: Liha-Pres, P. 20–23. Retrieved from: https://cuesc.org.ua/images/informlist/Maket_advanced_training_OLA.pdf [in Ukrainian].

9. Shepitko, V., Shepitko, M., Latysh, K., Kapustina, M., & Demidova, E. (2024). Artificial intelligence in crime counteraction: From legal regulation to implementation. *Social and Legal Studios*. Vol. 7. No. 1. P. 135–144. [in English].

10. Ischenko, T., Nikitina, I., & Das, B. (2024). Innovatsiyi v osviti pravookhorontsiv: vplyv shtuchnogo intelektu [Innovations in Law Enforcement Education: The Impact of Artificial Intelligence Tools]. *Naukovy Visnyk Dniprovskogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav*. № 4. P. 190–199. Retrieved from: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15930/1/15.pdf> [in Ukrainian].

11. Romanyshyn, I. M., Chuhno, T. V., & Fyisa, N. V. (2023). Transformatsiya metodiv navchannya i vykladannya angliyskoyi movy u vyshchii shkoli: vykorystannia shtuchnogo intelektu, analiz vplyvu, perspektyvy [Transformation of teaching English methods in a higher establishment: using artificial intelligence, impact analysis, perspectives]. *Akademichni vizyiv*. № 24. Retrieved from: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/645> [in Ukrainian].

12. Borszeki, J. (2021). The Development of E-Learning Tools Used for Teaching English for Law Enforcement. *Internal Security*. Vol. 13. № 1. P. 181–200. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/354869606_The_Development_of_E-Learning_Tools_Used_for_Teaching_English_for_Law_Enforcement [in English].

13. Wilson, S., & Roscoe, R. (2021). Elementary teachers' perceptions of automated feedback and automated essay scoring in writing instruction. *Computers & Education*. № 162. 104084. DOI: 10.1016/j.compedu.2020.104084 [in English].

14. Alshumaimeri, A., & Abdulrahman, K. (2024). The Extent of AI Applications in EFL-Learning and Teaching. *IEEE transactions on learning technologies*. Vol. 17. P. 653–663. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/374489704_The_Extent_of_AI_Applications_in_EFL_Learning_and_Teaching [in English].

15. Woo, D. J., Wang, D., Guo, K., & Susanto, H. (2024). Teaching EFL students to write with ChatGPT: Students' motivation to learn, cognitive load, and satisfaction with the learning process. *Education and Information Technologies*. № 29. P. 24963–24990. DOI: 10.1007/s10639-024-12819-4 [in English].

16. Lai C., Lyu B., Jiang L., & Gong Y. (2025). Language teachers' professional identities and classroom technology integration. *Language Learning & Technology*. № 29 (1). P. 1–19. Retrieved from: <https://hdl.handle.net/10125/73603> [in English].

Chernonkov Yaroslav,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of Foreign Languages Department
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6598-1581>

Snisarenko Iryna,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of Foreign Languages Department
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1045-9291>

**USING ELEMENTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES
FOR FUTURE LAWYERS AND LAW ENFORCEMENT OFFICERS**

The article explores the use of artificial intelligence (AI) tools in the educational process at institutions of higher education. In particular, it examines the potential for integrating AI into foreign language instruction for future lawyers and law enforcement officers. The paper outlines current trends in the implementation of digital technologies in higher education, with a focus on professional language training. Special attention is given to the potential of AI tools to enhance language acquisition, foster critical thinking, and develop communicative and intercultural competencies.

The study analyzes contemporary approaches to AI integration in the learning process, based on the experience of both domestic and international researchers. Recent scientific studies confirming the effectiveness of such AI tools as chatbots, adaptive learning platforms, and generative language models are reviewed. The potential benefits and risks of incorporating AI into language education are identified, along with the purpose and specific objectives of the research. The paper highlights key challenges, prospects, and directions for further research in this area.

It is highlighted that AI-based language learning tools can be integrated into educational programs, the latter providing immersion in virtual environments that simulate real-life foreign language communication scenarios. In addition, artificial intelligence methods can be used for continuous language learning, allowing professionals to study at their own pace, receive instant corrections, and practice language skills that are directly relevant to their professional needs.

Key words: artificial intelligence, foreign language, professional language training, future lawyers, police officers, digital technologies, adaptive learning, generative models, chatbots, legal English.

Надіслано до редколегії 19.05.2025

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

УДК 351.74:174:316.77

DOI 10.32782/2523-4269-2025-91-94-99

Мердова Ольга Миколаївна,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 2

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0769-2364>

Шишкарьова Олена Геннадіївна,

викладач кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 2

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0086-6486>

ГРОМАДСЬКІСТЬ ТА МЕДІА ЯК СУБ'ЄКТИ КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ

Автори, спираючись на визначення етики як системи моральних норм і правил поведінки, акцентують на особливій ролі поліцейських у суспільстві, що вимагає від них вищого рівня моральних якостей та спеціальних етичних норм. Досліджено концепції професійної етики поліцейського, що базується на деонтологічних принципах та закріплена в нормативно-правових документах.

У статті наголошено на тому, що внутрішній контроль є недостатнім для забезпечення високого рівня прозорості та відповідності етичним нормам, особливо в умовах зростаючих суспільних вимог. Акцентовано на недостатній регламентації участі громадських організацій та медіа як незалежних суб'єктів контролю, хоча вони можуть відігравати вирішальну роль у підвищенні прозорості та відповідальності поліції.

Сформовано висновок, що підвищення професіоналізму та етики поліцейських є ключовою складовою частиною ефективної роботи правоохоронних органів. Незважаючи на роль керівників поліції у здійсненні контролю, громадськість та медіа відіграють вирішальну роль у забезпеченні прозорості та підзвітності. Тому для подальшого розвитку поліцейської етики необхідно розширити суб'єктний склад органів контролю, нормативно закріпити їхні повноваження та створити ефективні механізми контролю, що сприятимуть підвищенню довіри громадян до правоохоронних органів.

Ключові слова: Національна поліція України, етична поведінка, професійна етика поліцейського, громадськість, громадський контроль, суб'єкти контролю, медіа.

Постановка проблеми. Питання дотримання поліцейськими етичних норм є надзвичайно важливим в умовах демократичного суспільства. Єдиним нормативно-правовим актом, що регулює етичні аспекти діяльності поліції в Україні, є Наказ Міністерства

внутрішніх справ України «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських» № 1179, який покладає обов'язок здійснювати контроль за дотриманням етики поліцейським на керівників поліції. Зосередженість тільки на внутрішньому (відомчому) контролі

може спричинити недовіру з боку населення до правоохоронної системи. Громадські організації та медіа як незалежні суб'єкти контролю можуть відігравати вирішальну роль у підвищенні прозорості та відповідальності поліції, проте їхня участь у процесі контролю є недостатньо регламентованою. Це зумовлює необхідність вивчення нових підходів до взаємодії поліції, громадськості та медіа для забезпечення кращого дотримання поліцейськими етичних стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дотримання етичних стандартів у діяльності поліцейських стала предметом дослідження таких науковців, як О. М. Бандурка, І. С. Єпішко, Я. В. Шнурко. Деякі інші дослідники акцентували увагу на питанні взаємодії поліції з медіа та громадськістю в контексті забезпечення прозорості у роботі поліції. Однак питання контролю за дотриманням професійної етики поліцейськими, а також перелік суб'єктів цього контролю у наукових працях жодного разу не підіймалися.

Метою дослідження є аналіз ролі громадськості та медіа як суб'єктів контролю за дотриманням поліцейськими етичних норм, а також визначення механізмів, що можуть сприяти покращенню прозорості та відповідальності поліції в цьому контексті. Дослідження має на меті запропонувати нові підходи до вдосконалення контролю за дотриманням етичних стандартів у поліцейській діяльності.

Виклад основного матеріалу. У філософському енциклопедичному словнику «етика» визначена як філософська дисципліна, об'єктом вивчення якої є мораль, моральність; система моральних норм і цінностей, що є характерною для певної культурної або релігійної спільноти, соціальної чи професійної групи людей [1, с. 204]. Тлумачний словник сучасної української мови надає такі значення: етика – це наука про мораль, її походження, розвиток і роль у суспільному та особистому житті людей; норми поведінки, сукупність моральних правил якогось класу, суспільної організації, професії тощо [2, с. 357]. Сучасний словник іншомовних слів надає поняттю таке значення: етика – філософське вчення про мораль, її походження, розвиток і роль у громадянському та особистому житті людей; сукупність норм поведінки, мораль якої-небудь суспільної або професійної групи [3, с. 277].

Виходячи з різних визначень поняття «етика», можемо певнено стверджувати, що ключовим її елементом є поняття моралі та правил поведінки. З огляду на особливу роль поліцейських у суспільстві ми вважаємо, що поліцейський повинен демонструвати вищий рівень моральних якостей порівняно з іншими громадянами, оскільки на нього державою покладено функції з охорони прав кожної людини, тому виникає потреба в спеціальних етичних нормах для цієї професії.

Професійна етика поліцейського – це наука про застосування загальних норм моралі та специфічних професійних моральних правил і моральності в їхній діяльності і повсякденному поведінні [4, с. 85]. Загальні правила поведінки працівників органів поліції є узагальненням стандартів поведінки та доброчесності, які виробляються як на основі історичного досвіду трудової діяльності, так і на вимогах Конституції України та визначених законами України принципах державної служби, спрямованих на створення умов для підвищення авторитету діяльності органів поліції та зміцнення репутації поліцейських, а також довіри населення до них, інформованості громадян про поведінку, що слід очікувати від поліції, та їхні обов'язки [4, с. 26].

Професійна етика поліцейського базується на деонтологічних принципах, які регулюють його поведінку на службі. Ефективність роботи правоохоронців залежить від чіткого, доступного та належного закріплення норм і вимог професійної етики у нормативно-правових документах. Формулювання місії поліцейської служби є основою для створення системи етичних стандартів, що зміцнює моральні взаємини між поліцією як органом виконавчої влади та громадянами.

Як вже було зазначено, єдиним нормативно-правовим актом у сфері етики поліцейської діяльності є Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських» від 9 листопада 2016 р. № 1179 (далі – Наказ МВС № 1179). Метою Наказу МВС № 1179 є урегулювання поведінки поліцейських з дотриманням етичних норм, формування в поліцейських почуття відповідальності перед суспільством і законом за свої дії та бездіяльність, а також сприяння посиленню авторитету та довіри громадян до поліції [5].

Етичні норми відіграють ключову роль у професійній діяльності поліцейських, оскільки вони забезпечують взаємодію поліції з громадянами на підставі поваги, відповідальності та законності. Однак для того, щоб ці норми не залишалися лише декларативними положеннями, важливо забезпечити їх фактичне виконання. У цьому контексті надзвичайно важливим є контроль за дотриманням професійної етики, який дає змогу не лише підтримувати високі стандарти поведінки, але й сприяти запобіганню можливим зловживанням владою. Контроль за дотриманням професійної етики поліцейськими здійснюється керівниками підрозділів, як це передбачено Наказом МВС № 1179 [5], де чітко описані зобов'язання керівника щодо забезпечення етичної поведінки поліцейськими, «адже він є взірцем всього колективу. Керівник повинен згуртувати всіх до плідної роботи, налагоджувати дружню внутрішню атмосферу, ставитись до кожного з повагою та власним прикладом показувати лінію «моральності»» [6, с. 44]. Проте цей внутрішній (відомчий) контроль не завжди є достатнім для забезпечення високого рівня прозорості й відповідності етичним нормам, особливо в умовах підвищених суспільних вимог до роботи поліції. Отже, важливо враховувати також зовнішню оцінку з боку суспільства.

У цьому контексті на перший план виходить громадський контроль, що здійснюється громадськістю та медіа. Громадськість як суб'єкт контролю відіграє важливу роль у моніторингу та забезпеченні належної поведінки поліцейських, доповнюючи внутрішні механізми контролю і сприяючи підвищенню рівня довіри до правоохоронних органів. Проте, перш ніж перейти безпосередньо до питання контролю за дотриманням професійної етики поліцейськими, важливо розглянути в широкому контексті, як громадськість та медіа взаємодіють із поліцією. Це дасть змогу зрозуміти роль громадськості та медіа як ключових суб'єктів контролю за дотриманням етичних стандартів.

В юридичній енциклопедії термін «громадський контроль» розглядається як один з видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами, що є важливою формою реалізації демократії і способом залучення населення до керування суспільством та державою [7, с. 33]. К. А. Добровіцька зазначила, що «громадський контроль» – це певна наглядова діяльність з боку фізичних або юридичних осіб за органами державної влади

та їхніми посадовими особами, наскільки вони виконують покладені на них завдання та в чийх інтересах. Він може бути спрямований на діяльність органів державної та місцевої виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їхніх службовців і посадових осіб, державних і комунальних підприємств, установ та організацій задля дотримання ними нормативно-правових і соціальних норм щодо задоволення потреб та інтересів громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства [8, с. 34].

В Законі України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII (далі – Закон № 580-VIII) [9] закріплено розділ «Громадський контроль поліції», в якому розкрито форми такого контролю. А. М. Ключко та В. О. Собина зазначають, що зміст цього розділу свідчить про те, що громадський контроль за діяльністю поліції повинен передбачати комплекс заходів, спрямований на отримання об'єктивної інформації про діяльність органів поліції громадськими організаціями та окремими громадянами [10, с. 197].

Стаття 86 Закону № 580-VIII визначає, що задля інформування громадськості про діяльність поліції керівник поліції та керівники територіальних органів поліції раз на рік готують та опубліковують на офіційних вебпорталах органів поліції звіт про діяльність поліції [9]. Крім того, відповідно до ст. ст. 86–89 Закону № 580-VIII, органи місцевого самоврядування можуть висловити недовіру керівнику відповідного територіального органу поліції, така резолюція може бути підставою звільнення керівника вищим керівництвом; керівники територіальних органів поліції мають не рідше як раз на два місяці проводити відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування; поліція взаємодіє з громадськістю шляхом підготовки та виконання спільних проєктів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань [9]. Розділ IV Наказу МВС № 1179 [5] присвячений взаємодії поліції з громадськістю та іншими державними органами, що свідчить про важливість побудови партнерських відносин між поліцією та громадськістю.

Загальні засади взаємодії поліції з медіа визначені в Законі № 580-VIII [9], зокрема у ст. 9 закріплено, що поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку; поліція забезпечує доступ до публічної інформації, володільцем якої вона є, у порядку та відповідно до вимог, визначених законом; поліція може оприлюднювати (поширювати) інформацію з обмеженим доступом лише у випадках та в порядку, визначених законом; у ст. 11 визначено, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб.

Чимало дослідників присвятило свої праці питанням взаємодії Національної поліції та медіа. Наприклад, Я. В. Шнурко, здійснивши аналіз нормативно-правових актів, які регламентують питання взаємодії Національної поліції з медіа, виокремлює характерні риси такої взаємодії, а саме: основна мета взаємодії поліції та медіа – реалізація принципу прозорості та відкритості діяльності Національної поліції, підвищення рівня довіри до поліцейських, формування правової

свідомості громадян; діяльність щодо інформування населення здійснюється узгоджено, в тісній співпраці між поліцейськими та представниками медіа; медіа мають право оприлюднювати публічну інформацію, крім випадків, встановлених законом; взаємодія поліції та медіа відбувається на засадах рівноправного партнерства; одним з обов'язків Національної поліції визначено надання та оприлюднення інформації (крім винятків, встановлених законом); для ефективної взаємодії у складі Національної поліції утворені спеціальні підрозділи, які безпосередньо організовують взаємодію з медіа, – підрозділи зв'язків з громадськістю [11, с. 538]. Інші дослідники до форм взаємодії з медіа відносять проведення брифінгів (прес-конференцій); висвітлення виступів працівників; формування громадської думки; підготовку інформаційних матеріалів (заміток, звітів, репортажів); підготовку та розміщення в медіа соціальної реклами правоохоронної діяльності; підготовку пресрелізу; проведення інтерв'ю; проведення сеансів телефонного зв'язку «гаряча лінія»; проведення засідань «круглого столу»; реагування на виступи у медіа з проблемних питань діяльності; розгляд звернень (запитів) від медіа; проведення консультацій [12, с. 15]. В. В. Литвинов виокремлює такі форми взаємодії поліцейських та представників медіа, як надання журналістам інформації щодо діяльності органів Національної поліції, акредитація журналістів при Національній поліції України; укладання творчих договорів про співпрацю; спільне планування виступів у медіа; проведення спільних благодійних акцій, випусків рубрик теле- радіопрограм; проведення «прямих ліній», «прямих ефірів» та «круглих столів»; організація роботи телефонів довіри, вивчення отриманої кореспонденції, відгуків на виступи медіа та підтримка в судових позовах [13, с. 95].

Медіа часто розглядаються як один з ключових інструментів громадського контролю за роботою Національної поліції. Ефективність цього контролю значною мірою залежить від ролі, яку відіграють медіа. Саме завдяки медіа громадяни отримують найбільш об'єктивну та вичерпну інформацію про діяльність поліції, що сприяє підвищенню прозорості та відповідальності правоохоронних органів.

Взаємодія поліції з громадськістю та медіа є одним з наріжних каменів відкритості та підзвітності правоохоронної системи. Ця співпраця створює можливість для встановлення діалогу між поліцією та суспільством, але вона також виконує важливу контрольну функцію. Однак, окрім загальних видів та типів взаємодії, у яких основний акцент зроблено на прозорість, інформування суспільства та співпрацю задля підвищення довіри до поліції, на особливу увагу заслуговує питання дотримання етичних норм. Саме громадськість та медіа виступають важливими суб'єктами не лише в контексті співпраці, але й у ролі наглядців за поведінкою поліцейських, доповнюючи внутрішні контрольні механізми, зокрема нагляд керівників. Таким чином, відсутність у цих формах взаємодії контролю за дотриманням етики може свідчити про необхідність вжиття додаткових заходів або оновлення правових норм для більшого акценту на професійну етику поліцейських.

Для забезпечення більш дієвого контролю за дотриманням поліцейськими етичних норм необхідно не лише розширити чинні форми співпраці, але й впровадити нові підходи, які передбачатимуть активну роль громадськості та медіа у нагляді за поведінкою поліцейських.

Таким чином, пропонуємо розглянути кілька ключових механізмів контролю, які можуть посилити дотримання професійної етики поліцейськими.

1. Громадський моніторинг і спостереження. Громадські організації можуть здійснювати моніторинг дій поліції, фіксуючи випадки порушення етики, такі як зловживання владою чи неналежне поводження з громадянами. Вони можуть організувати спостереження під час публічних заходів або патрулювань, а також залучати громадян до подання скарг на порушення етики. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки існує The New York City Civilian Complaint Review Board (Рада з розгляду скарг цивільних осіб міста Нью-Йорка – пер. авторів, *примітка*), яка є незалежним органом. Вона уповноважена приймати заяви, розслідувати їх, виступати посередником, заслуховувати пояснення, формувати висновки і рекомендувати заходи щодо скарг на дії співробітників поліції Нью-Йорка, яких звинувачують у застосуванні надмірної або непотрібної сили, зловживанні владою, грубому поводженні або використанні образливих висловлювань. Слідчі комісії, що складаються виключно з цивільних службовців, проводять розслідування неупереджено. Свої висновки комісія передає комісару поліції [14]. Аналогічний наглядовий орган функціонує у Великій Британії – Independent Office for Police Conduct (Незалежне бюро з питань поведінки поліції – пер. авторів, *примітка*) – незалежне управління з питань поведінки поліції, наглядовий орган, який здійснює нагляд за системою розгляду скарг на дії поліції в Англії та Уельсі. Вони використовують власний досвід і рекомендації, отримані в ході роботи, для просування високих стандартів професіоналізму та підзвітності в роботі поліції [15].

2. Збір і поширення інформації через медіа. Медіа відіграють вирішальну роль у розкритті випадків порушень етики поліцейськими. Через репортажі, журналістські розслідування та публікації вони можуть висвітлювати проблеми, піддавати критиці недоліки в роботі поліції та звертати увагу на інциденти, які потребують реакції не лише правоохоронних органів, але й громадськості. І навпаки, без допомоги медіа правоохоронці не змогли б донести до населення багато потрібної інформації, тому що завдання як журналістів, так і правоохоронців спільні – довести істину, пропагувати її цінності, без яких неможливо уявити наше життя [16, с. 575].

3. Громадські ради та наглядові органи. Створення громадських рад при поліції, які включають представників громадських організацій, дає змогу залучити неурядові організації до процесу контролю за дотриманням етики. Такі ради можуть здійснювати нагляд за діяльністю поліції, надавати рекомендації щодо етичних норм і забезпечувати прозорість діяльності правоохоронців. Так, контроль за дотриманням етичних стандартів у Торонто (Канада) здійснюється через Professional Standards Unit (Відділ з питань професійних

стандартів – пер. авторів, *примітка*) в межах Toronto Police Service (поліція Торонто – пер. авторів, *примітка*) [17]. На цей відділ покладено відповідальність за просування та підтримку професіоналізму в організації, що включає практику, поведінку, зовнішній вигляд, етику та доброчесність її членів задля зміцнення довіри громадськості та співпраці в рамках спільноти.

4. Соціальні мережі та платформи для обговорення. У сучасному світі соціальні мережі стають потужним інструментом громадського контролю. Громадяни можуть публікувати відео або повідомлення про порушення з боку поліцейських, що одразу стає доступним для широкої аудиторії та може сприяти оперативному реагуванню з боку влади та правоохоронців. З цією думкою погоджується В. Г. Грищенко, який вважає, що однією з форм контролю громадян за діяльністю поліції є мережа інтернет, яка оприлюднює інформацію та відеоматеріали про незаконні дії поліцейських. Він підкреслює, що ця інформація не може вважатися повністю достовірною, у зв'язку з чим науковці та практики пропонують створити окремий інтернет-ресурс, який повинен бути під постійним контролем служби моніторингу підрозділу поліції. Ця служба має аналізувати всі випадки і на основі отриманої інформації корегувати методи та способи впливу на працівників підрозділу. Зазначена форма контролю тісно переплітається з медіаконтролем, який допомагає виявляти, збирати, обробляти і поширювати відомості про недоліки, корупцію, неефективність тощо [18, с. 57].

Наведені механізми, на нашу думку, за умови їх впровадження сприятимуть формуванню більш ефективного контролю за дотриманням поліцейськими професійної етики та підвищуватимуть рівень довіри громадськості до поліції.

Висновки. Підвищення професіоналізму та етики поліцейських є важливою складовою частиною ефективної роботи правоохоронних органів. Водночас, сьогодні питання контролю за дотриманням етичних норм у діяльності поліцейських залишається недостатньо дослідженим у юридичній науці. Наказ МВС № 1179 є єдиним нормативно-правовим актом, що регулює це питання, й покладає обов'язок здійснювати контроль за дотриманням етики поліцейськими на керівників поліції. Однак у результаті дослідження було встановлено, що громадськість та медіа можуть відігравати ключову роль у забезпеченні прозорості й підзвітності поліції, а також у контролі за дотриманням етичних норм поліцейськими. Таким чином, важливим завданням для подальшого розвитку поліцейської етики є розширення суб'єктного складу органів контролю за дотриманням поліцейськими професійної етики, нормативне закріплення їх повноважень та створення ефективних механізмів контролю за поведінкою поліцейських, які забезпечать належну підзвітність та сприятимуть підвищенню довіри громадян до правоохоронних органів.

Список використаних джерел

1. Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди / редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ: Абрис, 2002. VI. 742 с.
2. Великий глумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / уклад: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006. 789 с.
4. Бандурка О. М. Професійна етика поліцейського: науково-практ. посіб. Харків: Золота Миля, 2017. 294 с.
5. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9 листопада 2016 р. № 1179. *Офіційний вісник України*. 2017. № 2. Ст. 55.

6. Єпішко І. С. Професійна етика поліцейського. *Право.ua*. 2018. № 1. С. 43–45.
7. Андрійко О. Ф. Громадський контроль. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 1998. Т. 2. 744 с.
8. Добровіцька К. А. Основні поняття та правове регулювання громадського контролю діяльності органів місцевого самоврядування. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 303–308.
9. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
10. Ключко А. М., Собина В. О. Громадський контроль за діяльністю поліції в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2017. Вип. 1. С. 194–201.
11. Шнурко Я. В. Форми взаємодії Національної поліції та засобів масової інформації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 538–540.
12. Недов С. Л. Організаційно-правові засади взаємодії органів внутрішніх справ із засобами масової інформації: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2009. 19 с.
13. Литвин В. В. Комунікація поліцейського патрульної поліції зі ЗМІ. *Юридична психологія*. 2019. № 2 (25). С. 93–99.
14. The New York City Civilian Complaint Review Board. About the CCRB Mission. URL: <https://www.nyc.gov/site/ccrb/about/about.page>.
15. Independent Office for Police Conduct. About us. URL: <https://www.policeconduct.gov.uk/about-us>.
16. Миронюк Р. В., Логвиненко Б. О. Напрямки взаємодії Національної поліції з засобами масової інформації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 575–576.
17. Toronto Police Service. Professional Standards unit. URL: <https://www.tps.ca/chief/chiefs-office/professionalism-and-accountability/professional-standards>.
18. Гриценко В. Г. Інститут громадського контролю за діяльністю національної поліції України. *Наукові записки ЦДПУ. Серія: Право* / відп. ред. Є. Ю. Соболев та ін. Кропивницький, 2021. Вип. 11. С. 55–59.

References

1. Filofskyi entsyklopedychnyi slovnyk (2002). [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. NAN Ukrainy, In-t filosofii imeni H.S. Skovorody / redkol.: V.I. Shynkaruk (holova) ta in. Kyiv: Abrys. VI. 742 s. [in Ukrainian].
2. Velykyi tlmachnyi slovnyk suchasnoi ukrainsoi movy (2005). [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language] (z dod. i dopov.) / uklad. i holov. red. V. T. Busel. K.; Irpin: VTF "Perun". 1728 s. [in Ukrainian].
3. Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv: blyzko 20 tys. sliv i slovospoluchen (2006). [Modern Dictionary of Foreign Words: About 20 thousand words and phrases] / uklad: O. I. Skopenko, T. V. Tsybaliuk. Kyiv: Dovira. 789 s. [in Ukrainian].
4. Bandurka, O. M. (2017). Profesiina etyka politseiskoho [Professional Ethics of a Police Officer]: naukovo-prakt. posib. Kharkiv: Vyd-vo Zolota Mylia. 294 s. [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Pravyl etychnoi povedinky politseiskykh [On approval of the Rules of Ethical Conduct for Police Officers]: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 09.11.2016 r. № 1179. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2017. № 2. St. 55 [in Ukrainian].
6. Iepishko, I. S. (2018). Profesiina etyka politseiskoho [Professional Ethics of a Police Officer]. *Pravo.ua*. № 1. S. 43–45 [in Ukrainian].
7. Andriiko, O. F. (1998). Hromadskyi kontrol [Public Control]. Yurydychna entsyklopediia: u 6 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (hol.) ta in. Kyiv: Ukr. entsykl., T. 2. 744 s. [in Ukrainian].
8. Dobrovitska, K. A. (2015). Osnovni poniattia ta pravove rehuliuвання hromadskoho kontroliu diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannya [Basic Concepts and Legal Regulation of Public Control over the Activities of Local Self-Government Bodies]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia. Zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 43. S. 303–308 [in Ukrainian].
9. Pro Natsionalnu politsiiu [About the National Police]: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 40–41. St. 379 [in Ukrainian].
10. Klochko, A. M., & Sobyna, V. O. (2017). Hromadskyi kontrol za diialnistiu politsii v Ukraini [Public Control over Police Activities in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seriia: Derzhavne upravlinnia*. Vyp. 1. S. 194–201 [in Ukrainian].
11. Shnurko, Ya. V. (2021). Formy vzaiemodii Natsionalnoi politsii ta zasobiv masovoi informatsii [Forms of Interaction between the National Police and Mass Media]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 11. S. 538–540 [in Ukrainian].
12. Nedov, S. L. (2009) Orhanizatsiino-pravovi zasady vzaiemodii orhaniv vnutrishnikh sprav iz zasobamy masovoi informatsii [Organizational and Legal Principles of Interaction between Internal Affairs Bodies and Mass Media]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kharkiv. 19 s. [in Ukrainian].
13. Lytvyn, V. V. (2019) Komunikatsiia politseiskoho patrolnoi politsii zi ZMI [Communication of a Patrol Police Officer with Mass Media]. *Yurydychna psykholohiia*. № 2 (25). S. 93–99 [in Ukrainian].
14. The New York City Civilian Complaint Review Board. About the CCRB Mission. Retrieved from: <https://www.nyc.gov/site/ccrb/about/about.page> [in English].
15. Independent Office for Police Conduct. About us. Retrieved from: <https://www.policeconduct.gov.uk/about-us> [in English].
16. Myroniuk R. V., & Lohvynenko B. O. (2023). Napriamky vzaiemodii Natsionalnoi politsii z zasobamy masovoi informatsii [Directions of Interaction between the National Police and Mass Media]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 3. S. 575–576 [in Ukrainian].
17. Toronto Police Service. Professional Standards unit. Retrieved from: <https://www.tps.ca/chief/chiefs-office/professionalism-and-accountability/professional-standards> [in English].

18. Hrytsenko, V. H. (2021). Instytut hromadskoho kontroliu za diialnistiu natsionalnoi politsii Ukrainy [Institute of Public Control over the Activities of the National Police of Ukraine]. *Naukovi zapysky TsDPU. Serii: Pravo. / vidp. red. Ye.Iu. Sobol ta in. Kropyvnytskyi. Vyp. 11. S. 55–59* [in Ukrainian].

Merdova Olha,

Candidate of Law, Professor,
Head of the Department of Administrative and Legal Disciplines of Faculty No. 2
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0769-2364>

Shyshkarova Olena,

Lecturer at the Department of Administrative and Legal Disciplines of Faculty No. 2
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0086-6486>

**THE PUBLIC AND MEDIA AS SUBJECTS OF CONTROL OVER POLICE
PROFESSIONAL ETHICS**

The authors, relying on the definition of ethics as a system of moral norms and rules of conduct, emphasize the special role of police officers in society, which demands a higher level of moral qualities and specific ethical standards from them. The research explores the concepts of professional police ethics, which are based on deontological principles and enshrined in regulatory legal documents.

The article highlights that internal control alone is insufficient to ensure a high level of transparency and adherence to ethical norms, especially in the face of growing societal demands. It draws attention to the insufficient regulation of the involvement of public organizations and media as independent oversight bodies, despite their crucial role in enhancing police transparency and accountability.

Key mechanisms for strengthening control over police professional ethics are proposed: public monitoring and observation, involving public organizations in documenting ethical violations and analyzing international best practices (e.g., The New York City Civilian Complaint Review Board, Independent Office for Police Conduct); information gathering and dissemination through media, which includes highlighting violations and conducting journalistic investigations; public councils and oversight bodies, establishing non-governmental councils attached to the police and drawing from experiences like the Professional Standards Unit in Toronto; and social networks and discussion platforms, utilizing online resources to identify and disseminate information about potential violations.

In conclusion, the study finds that enhancing police professionalism and ethics is a key component of effective law enforcement. Despite the role of police leadership in oversight, the public and media play a decisive role in ensuring transparency and accountability. Therefore, for the further development of police ethics, it is essential to expand the range of oversight bodies, legally enshrine their powers, and create effective control mechanisms that will contribute to greater accountability and increased public trust in law enforcement agencies.

Key words: National Police of Ukraine, ethical conduct, police professional ethics, public, public control, subjects of control, media.

Надіслано до редколегії 23.05.2025

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**

Мозолюк-Боднар Л. М. ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ЛЕГІТИМНОСТІ ТА ЛЕГАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ.....	3
Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ В УКРАЇНІ (1990–2020-ТІ РР.).....	9
Туренко О. С. АНТИЧНІ ФАБУЛИ МИРУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	19
Федорченко О. В. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ «АЛКОГОЛЬНОЇ» ПОЛІТИКИ В УСРР 1919–1921 РР.....	25
Шлега Д. О. ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ.....	31

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

Колеснік Т. В., Клемпарський М. М. МЕХАНІЗМИ ПОЗАСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ КОНФЛІКТІВ: ДОСВІД КРАЇН ЄС І ШЛЯХИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	37
Лещух Д. Р., Парпан Т. В. ЗНАЧЕННЯ ТИПОВИХ ТА ПРИМІРНИХ ТРУДОВИХ ДОГОВОРІВ ДЛЯ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН.....	43

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Резуєв Є. В. ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НЕБАНКІВСЬКИМИ КРЕДИТНИМИ УСТАНОВАМИ.....	48
---	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

Джужа О. М., Сюрвачик В. Г. ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ ВОЄННОГО ЗЛОЧИНЦЯ ТА ЙОГО ЖЕРТВИ.....	54
Дудоров О. О., Мовчан Р. О. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПОСЯГАНЬ НА ДОВКІЛЛЯ У КОНТЕКСТІ ACQUIS ЄС.....	62
Одинцова О. В. ПРИМИРЕННЯ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ У РАЗІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ (ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ ТА ПРОЄКТОМ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ).....	71

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Гусак А. П. КРИМІНАЛІСТИЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ У ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ.....	76
---	----

Ковальова О. В.

САМОРОБНА ВОГНЕПАЛЬНА ЗБРОЯ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ,
КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.....82

**ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ
В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ**

Черньонков Я. О., Снісаренко І. Є.

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДЛЯ МАЙБУТНІХ
ПРАВНИКІВ ТА ПРАВООХОРОНЦІВ.....88

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Мердова О. М., Шишкарьова О. Г.

ГРОМАДСЬКІСТЬ ТА МЕДІА ЯК СУБ'ЄКТИ КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ
ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ.....94

CONTENTS**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW.
CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW**

Mozoliuk-Bodnar L. THE CONCEPT AND LEGAL NATURE OF THE LEGITIMACY AND LEGALITY OF STATE POWER.....	3
Pasichnyk N., Rizhniak R. EVOLUTION OF LEGAL SUPPORT FOR INFORMATIZATION IN UKRAINE (1990S–2020S).....	9
Turenko O. ANCIENT PEACE FABLES – HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS.....	19
Fedorchenko O. REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF “ALCOHOL” POLICY IN THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN 1919–1921.....	25
Shleha D. THE GENESIS OF THE FORMATION OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE.....	31

COMMERCIAL LAW. CIVIL LAW. LABOR LAW

Koliesnik T., Klemparsky M. MECHANISMS FOR OUT-OF-COURT SETTLEMENT OF LABOR CONFLICTS: EXPERIENCE OF EU COUNTRIES AND WAYS FOR UKRAINE.....	37
Leshchukh D., Parpan T. THE ROLE OF STANDARD AND MODEL EMPLOYMENT CONTRACTS IN REGULATING LABOUR RELATIONS.....	43

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW.
INFORMATION LAW**

Rezuiev Ye. FOREIGN PRACTICE OF SUPERVISION AND CONTROL OVER NON-BANK CREDIT INSTITUTIONS.....	48
---	----

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Dzhuzha O., Siuravchyk V. SOME ASPECTS OF THE CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF A WAR CRIMINAL AND HIS VICTIM.....	54
Dudorov O., Movchan R. PROBLEMS OF CRIMINALIZATION OF ENVIRONMENTAL OFFENSES IN THE CONTEXT OF THE EU ACQUIS.....	62
Odyntsova O. RECONCILIATION OF THE OFFENDER AND THE VICTIM IN THE IMPOSITION OF PUNISHMENT (UNDER THE CURRENT CRIMINAL CODE OF UKRAINE AND THE DRAFT OF THE NEW CRIMINAL CODE OF UKRAINE)	71

**CRIMINAL PROCESS AND FORENSIC.
OPERATIONAL AND INVESTIAGTIVE ACTIVITIES**

Gusak A. FORENSIC IDENTIFICATION OF WEAPONS AND AMMUNITION IN THE COURSE OF CRIME INVESTIGATION.....	76
---	----

Kovalova O.

HOMEMADE FIREARM: CONCEPT, SIGNS, FORENSIC INVESTIGATION.....82

**TRAINING OF SPECIALISTS FOR THE SYSTEM OF PROFESSIONAL LEGAL EDUCATION
IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC CONDITIONS OF STUDY**

Chernonkov Ya., Snisarenko I.

USING ELEMENTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES
FOR FUTURE LAWYERS AND LAW ENFORCEMENT OFFICERS.....88

**CURRENT ISSUES OF POLICE ACTIVITY AND STAFF TRAINING
FOR UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE**

Merdova O., Shyshkarova O.

THE PUBLIC AND MEDIA AS SUBJECTS OF CONTROL OVER POLICE PROFESSIONAL ETHICS.....94

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 2(91) 2025

Коректор – Н.В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – А.М. Фоменко

Підписано до друку 05.09.2025 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Обл. вид. арк. 11,80. Ум. друк. арк. 12,09.
Зам. № 0725/625. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.